

De Unieke Brink: een onderzoek naar de ontwikkeling van de leefbaarheid in de Wesselerbrink

BACHELOROPDRACHT

Laurens Klein Kranenburg

De Unieke Brink: een onderzoek naar de ontwikkeling van de leefbaarheid in de Wesselerbrink

BACHELOROPDRACHT

Auteur: Laurens Klein Kranenburg

Studentnummer: s1099213

Studie: Bachelor Bestuurskunde

Eerste begeleider: dr. H.G. van der Kaap

Tweede begeleider: prof.dr. S.A.H. Denters

Instelling: Universiteit Twente, faculteit Management en Bestuur

Plaats: Enschede

Datum: 15 augustus 2013

UNIVERSITEIT TWENTE.

Samenvatting

In de wijk Wesselerbrink, gelegen in Enschede-Zuid, is tussen 2006 en 2013 gewerkt aan het opnieuw inrichten van de openbare ruimte. Van 12 brinken is het binnenterrein opgeknapt, waarbij de gemeente Enschede, woningcorporatie Domijn en de bewoners nauw betrokken waren. Behalve het verbeteren van de fysieke kwaliteit van de woonomgeving zijn nadrukkelijk ook sociale doelstellingen geformuleerd, waarvoor de participatie van bewoners in het ontwerp en onderhoud van de brinken een belangrijk instrument was. Dit onderzoek beoogde na te gaan in hoeverre het project de Unieke Brink een bijdrage heeft geleverd aan het vergroten van de leefbaarheid in de Wesselerbrink.

Aan bewoners is gevraagd om een groot aantal aspecten van de leefbaarheid in hun wijk te beoordelen. Dit varieerde van de tevredenheid over voorzieningen tot het gevoel van onveiligheid in eigen buurt. Deze gegevens zijn verzameld door het houden van mondelinge interviews, in combinatie met schriftelijke vragenlijsten die zo veel mogelijk persoonlijk zijn verspreid en opgehaald. Vervolgens is onderzocht of bewoners van de opgeknapte (experimentele) brinken positiever zouden oordelen over de leefbaarheid in hun buurt dan bewoners van de brinken waar geen herinrichting heeft plaatsgevonden (controlebrinken). Daarnaast is gebruikgemaakt van onderzoeksgegevens uit 2006, die het mogelijk maakten om de ontwikkeling van de leefbaarheid in de tijd in beeld te brengen.

De empirische toetsing leverde een aantal belangrijke resultaten op:

- In vergelijking met 2006 is de leefbaarheid in 2013 niet verbeterd. Soms heeft zelfs een verslechtering plaatsgevonden, bijvoorbeeld waar het gaat om de perceptie van overlast. De enige positieve uitzondering is de toegenomen individuele woonbeleving.
- Een positief effect van het project de Unieke Brink kon wel worden aangetoond, wanneer de experimentele brinken worden vergeleken met de controlebrinken in 2013. De opgeknapte brinken scoren beter dan de controlebrinken wat betreft de individuele woonbeleving, algemene evaluatie van de buurt, het rapportcijfer voor de woonomgeving, tevredenheid over voorzieningen, onveiligheidsgevoelens in eigen buurt en het gevoel van medeverantwoordelijkheid voor de buurt.
- Hoewel het gevoel van onveiligheid in eigen buurt onder bewoners van de experimentele brinken significant lager is dan onder bewoners van de controlebrinken, laten de andere veiligheidsindicatoren weinig significante effecten zien. Het fysieke en sociale domein van leefbaarheid lijkt sterker te zijn beïnvloed door het project de Unieke Brink dan het domein van veiligheid en overlast, hoewel meer onderzoek op dit terrein gewenst is.
- Deelnemers aan de bijeenkomsten waar is gesproken over het ontwerp van de brinken, zijn positiever over de effecten van de herinrichting dan hun buurtgenoten die hieraan niet hebben deelgenomen. Er is met andere woorden een positieve samenhang tussen participatie en het oordeel over de leefbaarheid in de buurt. Voor een deel is dit te verklaren door het effect van verblijfsduur: mensen die langer in de buurt wonen, hebben vaker geparticipeerd in het ontwerpproces én zij zijn optimistischer over de nieuwe inrichting.

In dit onderzoek is een uitgebreide vergelijking gemaakt voor een groot aantal indicatoren van leefbaarheid. Dat neemt niet weg dat er voldoende aanknopingspunten zijn voor vervolgonderzoek. Als meer tijdreeksgegevens worden verzameld, kan beter worden beoordeeld hoe lang de effecten van het project de Unieke Brink aanhouden. Ook wat betreft veiligheid en criminaliteit is uitbreiding mogelijk door het analyseren van gegevens uit politieregistraties. Ten slotte kan vervolgonderzoek uitwijzen welke factoren van invloed zijn op de beslissing van bewoners om wel of niet te participeren en hoe zij vervolgens het participatietraject ervaren.

Voorwoord

Deze scriptie vormt de officiële afronding van de bacheloropleiding Bestuurskunde aan de Universiteit Twente. Vanaf februari heb ik met veel plezier gewerkt aan het onderzoek naar de leefbaarheid in de Wesselerbrink, waarvan dit verslag het eindproduct is. Deze bacheloropdracht gaf mij de kans om te ervaren wat het verrichten van onderzoek echt inhoudt: van het uitwerken van de eerste ideeën voor het onderzoeksvoorstel tot het op een toegankelijke en verantwoorde manier beschrijven van de belangrijkste resultaten. Ik kijk daar met veel voldoening op terug.

Op deze plaats wil ik een aantal personen bedanken die betrokken zijn geweest bij dit onderzoek. Voor het verbeteren van het onderzoeksvoorstel heb ik waardevolle tips en adviezen mogen ontvangen van prof.dr. Ariana Need. Verder ben ik Sanne van Drielen erkentelijk voor haar medewerking aan het interview en de hulp die zij heeft geboden bij het verzamelen van achtergrondinformatie. Ook andere medewerkers van de gemeente Enschede en woningcorporatie Domijn, in het bijzonder Ed van 't Erve en Daphne Toorman, wil ik bedanken voor de belangstelling die zij steeds voor dit onderzoek hebben getoond.

Wat betreft het verzamelen van alle onderzoeksgegevens was een grote rol weggelegd voor studenten die hebben deelgenomen aan het vak Praktijk van Onderzoek en Statistiek. Gedurende het veldwerk zijn zij ondersteund door een aantal student-assistenten, die eveneens een belangrijk aandeel hebben gehad in het verwerken van de data: Lars Mol, Thomas Husken en Jurriaan van Wakeren. Daarnaast zijn enkele studenten bereid gevonden om aanvullende interviews af te nemen. Ik wil iedereen bedanken voor de bijdrage die zij hebben geleverd aan de totstandkoming van dit onderzoek.

Ten slotte gaat mijn dank uit naar dr. Harry van der Kaap en prof.dr. Bas Denters, voor hun kritische blik en prettige begeleiding.

Eibergen, 15 augustus 2013

Laurens Klein Kranenburg

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Voorwoord	4
1 Inleiding.....	6
1.1 Aanleiding en achtergrond	6
1.2 Relevantie	6
1.3 Vraagstelling	7
1.4 Leeswijzer	7
2 Project de Unieke Brink.....	8
2.1 Doelstellingen	8
2.2 Participatie van bewoners in ontwerp en onderhoud	12
3 Theoretisch kader	17
3.1 Leefbaarheid.....	17
3.2 Operationalisatie van leefbaarheid	20
3.3 Urban governance	22
3.4 Relatie tussen urban governance en leefbaarheid.....	24
3.5 Hypothesen	28
4 Onderzoeksopzet	30
4.1 Onderzoeksdesign	30
4.2 Selectie van brinken	31
4.3 Steekproeftrekking, respons en representativiteit	33
4.4 Dataverzameling.....	34
4.5 Overige onderzoeksmethoden	35
5 Resultaten	37
5.1 Leefbaarheid gemeten naar kencijfers.....	37
5.2 Analyse leefbaarheid in Het Lang.....	57
5.3 Conclusies m.b.t. hypothese 1 tot en met 3.....	59
5.4 Invloed van participatie op leefbaarheid	61
5.5 Conclusies m.b.t. hypothese 4	63
6 Conclusies en discussie.....	64
6.1 Discussie van de resultaten	64
6.2 Beperkingen en mogelijkheden voor vervolgonderzoek	66
6.3 Relevantie voor beleidspraktijk.....	66
Literatuurlijst.....	67
Bijlagen	71
1 Lijst van illustraties	71
2 Overzicht kencijfers	73
3 Schaalconstructies.....	75
4 Drugsoverlast: scores per brink.....	77

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

Draagt het opnieuw inrichten van de openbare ruimte bij aan de leefbaarheid in een wijk? Kan een fysieke maatregel ook allerlei sociale effecten met zich meebrengen? De Nederlandse overheid houdt zich al geruime tijd bezig met maatregelen om de leefbaarheid in stedelijke (achterstands)wijken te vergroten. In 1994 is bijvoorbeeld het grotestedenbeleid (GSB) van start gegaan, gericht op het aanpakken van problemen in achterstandswijken in 31 Nederlandse steden. De aanpak die wordt gevolgd, bestaat uit een combinatie van fysieke, sociale en economische maatregelen (van Kempen & Bolt, 2009, p. 463). Met de publicatie van de *Nota Stedelijke Vernieuwing* in 1997 komt een beleid van stedelijke herstructurering op gang. Goedkope woningen, veelal uit de socialehuursector, worden opgeknapt of gesloopt. In de plaats daarvan komen nieuwe, duurder woningen, die mensen uit de hogere inkomensgroepen moeten aantrekken. De sociale mix die hierdoor ontstaat, zou volgens de beleidsmakers bevorderlijk zijn voor de leefbaarheid in de buurt (van Beckhoven & van Kempen, 2003). Dit stedelijk herstructureringsbeleid leidt meestal niet tot de gewenste sociale effecten. Veel studies tonen aan dat oude en nieuwe bewoners niet veel gemeenschappelijk hebben en weinig met elkaar omgaan. Zij hebben andere normen en waarden. Nieuwkomers zijn vaak minder gehecht aan hun buurt dan de oorspronkelijke bewoners (Van Marissing, Bolt, & Van Kempen, 2006, p. 280). Een recent onderzoek uitgevoerd in zes verschillende Nederlandse steden bevestigt dit beeld. Gevraagd naar de effecten van de herstructurering zijn bewoners relatief pessimistisch. Het aantal mensen dat vindt dat hun buurt achteruit is gegaan, is groter dan het aantal mensen dat een vooruitgang heeft waargenomen. Over fysieke aspecten van de buurt, zoals het openbaar groen en het onderhoud van woningen, zijn de bewoners nog relatief positief. De sociale aspecten van de buurt worden aanmerkelijk minder positief beoordeeld. Het minst tevreden zijn bewoners over de bevolkingssamenstelling: slechts 13 procent geeft aan hierover meer tevreden te zijn dan een aantal jaar geleden, terwijl 43 procent het tegenovergestelde vindt¹ (Bolt & Van Kempen, 2011, p. 365).

1.2 Relevantie

Fysieke ingrepen hebben dus niet zonder meer positieve sociale effecten tot gevolg. In het kader van het project de Unieke Brink is in de Enschedese wijk Wesselerbrink gewerkt aan het opnieuw inrichten van de openbare ruimte. Het binnenterrein van een aantal brinken is daarbij opgeknapt. Dit leidt tot een verbetering van de fysieke kwaliteit van de woonomgeving. Met dit project werden echter naast fysieke ook sociale doelstellingen nagestreefd. Behalve woningcorporatie Domijn en de gemeente Enschede zijn ook de bewoners van de brinken nadrukkelijk bij het project betrokken. Door bewoners een rol te geven in het ontwerp en onderhoud van hun brink is de verwachting dat zij zich meer met elkaar en hun omgeving verbonden voelen. “Trots” en “noaberschap” zijn hierbij de sleutelwoorden. Het project de Unieke Brink is dus geen zuivere fysieke ingreep, maar onderscheidt zich juist door de integratie van fysieke en sociale maatregelen. Bovendien betreft het hier geen herstructurering waarbij sloop en nieuwbouw plaatsvindt, maar gaat het om het opknappen van het bestaande binnenterrein van een aantal brinken². De vraag is of deze aanpak, in tegenstelling tot eerdere herstructureringsprojecten, succesvol kan bijdragen aan de gewenste sociale en fysieke doelstellingen. Empirisch onderzoek naar het project de Unieke Brink is om deze redenen erg relevant. Hiermee kan meer inzicht worden verkregen in de mate waarin fysieke en sociale maatregelen een positieve invloed hebben op de leefbaarheid in een wijk.

¹ De tevredenheid van de rest van de bewoners is gelijk gebleven. Alleen bewoners die minstens 3 jaar in de onderzochte buurten wonen, zijn in dit cijfer meegenomen.

² Parallel aan het project de Unieke Brink zijn de bestaande huurwoningen gerenoveerd. Hoewel deze renovatie geen deel uitmaakt van het project, wordt deze potentieel interveniërende factor in het onderzoek betrokken.

1.3 Vraagstelling

Toegespitst op het project de Unieke Brink luidt de centrale onderzoeksvraag als volgt:

In hoeverre draagt het project de Unieke Brink bij aan het vergroten van de leefbaarheid in de Enschedese wijk Wesselerbrink?

Het onderzoek richt zich in de eerste plaats op de vraag of er veranderingen zijn opgetreden ten aanzien van de leefbaarheid in de Wesselerbrink. In de tweede plaats moet worden onderzocht of die veranderingen zijn toe te schrijven aan het project de Unieke Brink. Deze causale relatie maakt de onderzoeksvraag tot een verklarende vraag (*explanatory question*).

De centrale onderzoeksvraag valt in een aantal deelvragen uiteen. De eerste deelvraag gaat nader in op de doelstellingen die met het project de Unieke Brink worden beoogd. Doelstellingen komen voort uit een probleemanalyse en –identificatie. Op deze manier kan meer inzicht worden verkregen in de redenen waarom juist dit project is opgestart in dit deel van Enschede.

1. Welke doelstellingen worden met het project de Unieke Brink nagestreefd?

Omdat voor bewoners een belangrijke rol is weggelegd op het gebied van het ontwerp en onderhoud van de brinken, is het van belang om de wijze waarop deze rol wordt ingevuld nader te analyseren.

2. Hoe kan de participatie van de bewoners in het ontwerp en onderhoud van de brinken worden gekarakteriseerd?

Als meer inzicht is verkregen in de achtergronden van het project de Unieke Brink kan de focus verlegd worden naar de ontwikkeling van de leefbaarheid in de Wesselerbrink. De eerste zes brinken zijn opgeknapt tussen 2006 en 2009, gevolgd door een tweede tranche van zes brinken tussen 2011 en 2013. In verband met de beschikbaarheid van data, waarover in hoofdstuk 4 meer, spitst het onderzoek zich toe op de ontwikkeling van de leefbaarheid in de periode 2006-2013.

3. Welke veranderingen hebben zich voorgedaan ten aanzien van de leefbaarheid in de Wesselerbrink in de periode 2006-2013?

Ten slotte wordt onderzocht of en in hoeverre het project de Unieke Brink van invloed is geweest op de leefbaarheid in de Wesselerbrink:

4. Wat is de relatie tussen het project de Unieke Brink en de veranderingen ten aanzien van de leefbaarheid in de periode 2006-2013?

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt allereerst ingegaan op de doelstellingen van het project de Unieke Brink (deelvraag 1). Verder komt in dit hoofdstuk de participatie van bewoners gedurende de ontwerp- en onderhoudsfase aan de orde, ter beantwoording van de tweede deelvraag. Hoofdstuk 3 behandelt de wijze waarop het begrip leefbaarheid is gedefinieerd en meetbaar gemaakt. Dit onderdeel wordt afgesloten met een beschrijving van de hypothesen. De onderzoeksopzet is het onderwerp van hoofdstuk 4. De resultaten van het empirisch onderzoek worden vervolgens beschreven in hoofdstuk 5. Hiermee kan een antwoord worden verkregen op de derde en vierde deelvraag. Ten slotte worden de voornaamste bevindingen en beperkingen van het onderzoek gepresenteerd en toegelicht, waarbij aandacht wordt geschonken aan mogelijkheden voor vervolgonderzoek (hoofdstuk 6). Een lijst van illustraties is als bijlage opgenomen. Ook bijgevoegd zijn een overzicht van de leefbaarheidsindicatoren, een toelichting op de schaalconstructies die in het onderzoek zijn gebruikt en een scoreverdeling van drugsoverlast per brink.

2 Project de Unieke Brink

In paragraaf 2.1 wordt nader ingegaan op de doelstellingen die met het project de Unieke Brink worden beoogd. Dit is het onderwerp van de eerste deelvraag. Vervolgens wordt in paragraaf 2.2 aandacht besteed aan de wijze waarop de bewoners bij dit project betrokken zijn. Hiermee kan een antwoord worden verkregen op de tweede deelvraag.

2.1 Doelstellingen

2.1.1 Wesselerbrink: schets van een wijk

De wijk Wesselerbrink, gelegen in het zuiden van Enschede, telt ruim 17.000 inwoners. De Wesselerbrink wordt samen met de wijken Helmerhoek en Stroinkslanden gerekend tot het Stadsdeel Zuid, waar meer dan 36.000 mensen wonen (zie figuur 1). De opzet en ruimtelijke indeling van de Wesselerbrink is kenmerkend voor het stedenbouwkundig denken van de jaren 60. Langs de hoofdwegen en rondom het winkelcentrum staan galerijflats, terwijl de rest van de wijk voornamelijk uit laagbouw bestaat. Veel woningen zijn gebouwd rond een pleintje met speelvoorzieningen, ook wel brink genoemd. Er is een duidelijke scheiding van functies als wonen, werken, recreëren en verkeer. Het concept van de brinken komt voort uit de tuinstadgedachte. Elke brink vormt een aparte zelfvoorzienende wooneenheid in het groen waar burens elkaar makkelijk kunnen treffen. Door de woningnood in de jaren 60 moest er snel en goedkoop worden gebouwd. De brinken hebben daardoor een uniforme uitstraling. In het project de Unieke Brink hebben de gemeente Enschede, woningcorporatie Domijn en de bewoners de handen ineengeslagen om het binnenterrein van deze brinken opnieuw in te richten (Gemeente Enschede, Ongedateerd-b; Gemeente Enschede & I&O Research, 2013; Stadsdeel Enschede Zuid & Stipo Consult, 2006, pp. 8-9).

Figuur 1: Enschede-Zuid

2.1.2 Project de Unieke Brink

De algemene doelstelling van het project de Unieke Brink is het vergroten van de leefbaarheid in de wijk. Dit is vertaald in het streven om de fysieke en sociale (leef)omgeving te vernieuwen en de kwaliteit ervan te verhogen. Het project beoogt meer te zijn dan een louter fysieke maatregel, waarbij de openbare ruimte opnieuw wordt ingericht. Voor de bewoners is een belangrijke rol weggelegd: samen met een landschapsarchitect buigen zij zich over het ontwerp van hun brink. Ook wordt van hen verwacht dat zij een bijdrage zullen leveren aan het onderhoud van het binnenterrein als het ontwerp eenmaal is gerealiseerd. De inbreng van de bewoners zorgt ervoor dat elke brink een uniek en herkenbaar karakter krijgt, waarmee de monotone opbouw van de wijk wordt doorbroken.

Tegelijkertijd worden positieve sociale effecten voorzien. Allereerst zou de nieuwe inrichting van de brink de bewoners trots kunnen maken op hun woonomgeving. Verder komen bewoners tijdens het project met elkaar in contact en wisselen ze ideeën voor het ontwerp uit. Het omzien naar elkaar in de naaste omgeving, beter bekend als “noaberschap”, zou op deze wijze worden versterkt. Dit stimuleert het onderling vertrouwen, de sociale cohesie, binnen een brink. Daarnaast worden in het project contacten gelegd tussen bewoners, de landschapsarchitect en vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en woningcorporatie Domijn. De verwachting is dat bewoners door deze contacten meer vertrouwen krijgen in het stadsbestuur en de woningcorporatie. Het project de Unieke Brink zou dus niet alleen moeten leiden tot meer vertrouwen tussen bewoners onderling, maar ook tot meer vertrouwen van bewoners in externe partijen (Gemeente Enschede, Ongedateerd-a).

Aanvankelijk was de herinrichting beperkt tot twee brinken: de Stepelobrink en de Langelobrink, gelegen in Wesselerbrink Zuid-Oost. De herinrichting is daarna uitgebreid naar vier andere brinken in Wesselerbrink Noord-Oost (Het Lang). Samen met de Stepelo- en Langelobrink worden deze brinken tot de eerste pilotgroep gerekend (2006/2007-2009). In 2011 is gestart met de tweede groep van zes brinken, waarvan de herinrichting in het voorjaar van 2013 is afgerond. Deze brinken bevinden zich eveneens in Wesselerbrink Noord-Oost (Het Lang). In hoofdstuk 4 is meer informatie over deze brinken opgenomen.

2.1.3 *Kultuurstraat Wesselerbrink*

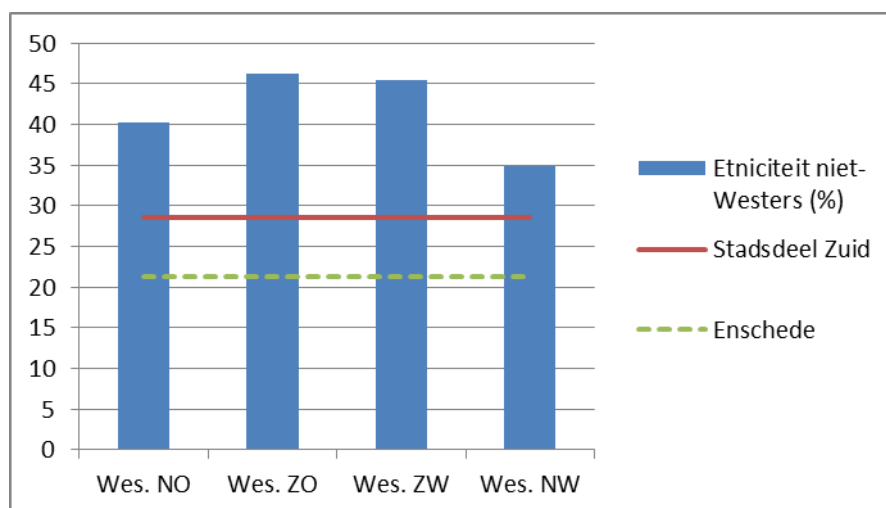
Het project de Unieke Brink maakt deel uit van het wijkontwikkelingsplan *Kultuurstraat Wesselerbrink*. Hierin wordt een toekomstvisie geschetst voor de Wesselerbrink in 2030, gestoeld op drie pijlers:

- *Trots op de Wesselerbrink*: een wijk waar zowel de bewoners als de andere mensen uit Enschede trots op kunnen zijn.
- *Nieuw noaberschap*: de aanwezige bereidheid om samen te werken is nog wat naar binnen gekeerd. Het nieuwe noaberschap richt zich meer naar buiten.
- *Uniek en geliefd in Enschede*: investeringen in Wesselerbrink resulteren in een unieke en geliefde wijk.

(Stadsdeel Enschede Zuid & Stipo Consult, 2006, p. 2)

In het plan worden onder meer de fysieke en sociale kenmerken van de wijk beschreven, gevolgd door een analyse van verscheidene problemen en ontwikkelingen. Een aandachtspunt op fysiek terrein is bijvoorbeeld het gebrek aan uitstraling en identiteit. Dit hangt samen met de ontstaansgeschiedenis van de Wesselerbrink in de jaren 60 en 70, toen er snel, goedkoop en uniform werd gebouwd. Verder is de woningvoorraad tamelijk eenzijdig: er zijn relatief veel socialehuurwoningen en zogenoemde hobbykamerwoningen, met een garage en hobbykamer op de benedenverdieping en een keuken en woonkamer op de eerste verdieping. Wat betreft de sociale kenmerken van de Wesselerbrink kan worden gezegd dat het aantal inwoners met een niet-Westerse etniciteit hoger is dan in het Stadsdeel Zuid en Enschede (figuur 2). Uitschieters naar boven zijn Wesselerbrink Zuid-Oost en Zuid-West, waar meer dan 45 procent van de inwoners een niet-Westerse etniciteit heeft. De etnische samenstelling van de Wesselerbrink is mede het gevolg van het grote aantal Syrisch-orthodoxe christenen dat zich in deze wijk heeft gevestigd. Deze groep kent een sterke interne binding en sociale controle. Met andere buurtbewoners zijn de contacten minder frequent, wat vermoedelijk te maken heeft met de taalbarrière (Stadsdeel Enschede Zuid & Stipo Consult, 2006).

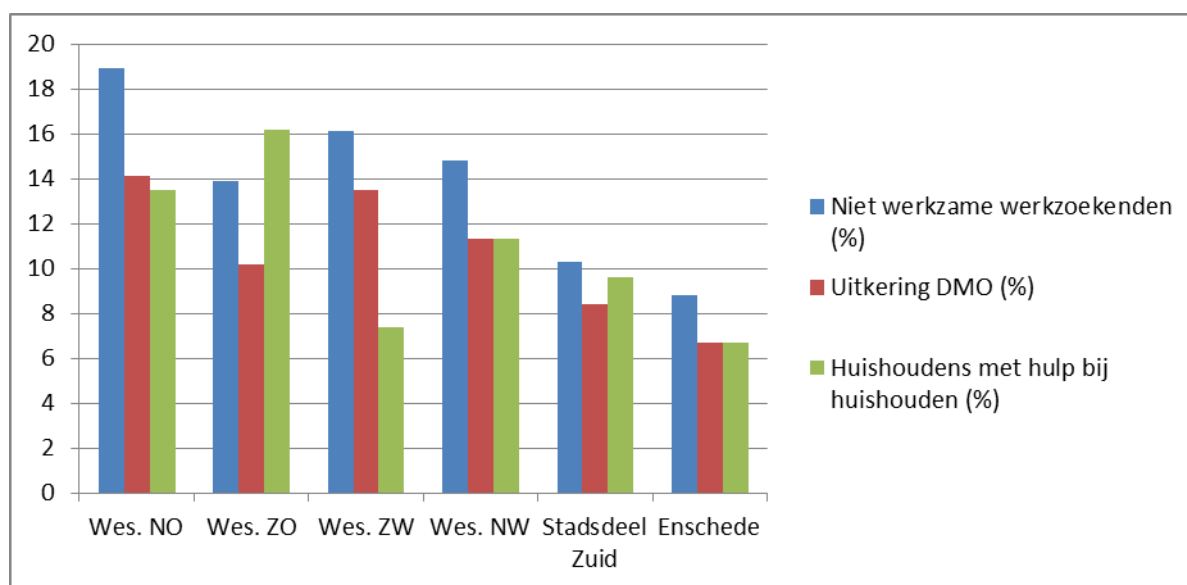
Figuur 2: Aantal inwoners met een niet-Westerse etniciteit (%), 1 januari 2013

(Gemeente Enschede & I&O Research, 2013)

In de Wesselerbrink wonen verder meer mensen die in een slechtere sociaaleconomische positie verkeren (Stadsdeel Enschede Zuid & Stipo Consult, 2006; Stadsdeelmanagement Zuid, 2013). Voor een drietal indicatoren is een vergelijking gemaakt tussen de Wesselerbrink, Stadsdeel Zuid en Enschede (figuur 3). Het percentage werklozen is in de vier buurten van de Wesselerbrink relatief hoger dan in Stadsdeel Zuid en Enschede. De grootste concentratie werklozen is te vinden in Wesselerbrink Noord-Oost (18,9 procent). Ook wat betreft het percentage mensen met een bijstandsuitkering en inkomensondersteuning, weergegeven als Uitkering DMO, steekt de Wesselerbrink ongunstig af tegen het Stadsdeel Zuid en Enschede als geheel. Het aantal huishoudens dat op grond van de Wmo (Wet maatschappelijke ondersteuning) huishoudelijke hulp krijgt, is in de Wesselerbrink in het algemeen groter dan in de rest van Enschede. Een uitzondering hierop is Wesselerbrink Zuid-West (7,4 procent), waar het percentage huishoudens dat huishoudelijke hulp ontvangt tussen dat van Enschede (6,7 procent) en het Stadsdeel Zuid (9,6 procent) ligt.

Figuur 3: Sociale indicatoren, naar woongebied, 1 januari 2012

(Gemeente Enschede & I&O Research, 2013)

In sociaal opzicht onderscheidt de Wesselerbrink zich door een hoge organisatiegraad. Volgens het wijkontwikkelingsplan zijn er meer dan 50 bewonerscommissies actief en worden vergaderingen van de wijkraad druk bezocht (Stadsdeel Enschede Zuid & Stipo Consult, 2006, p. 7). Bewoners organiseren allerlei activiteiten, zoals brinkfeesten en volleybaltoernooien. De bewonerscommissies hebben echter wel te maken met vergrijzing: vooral autochtonen die van oudsher in de wijk wonen, hebben hierin zitting. Een andere kanttekening die wordt geplaatst, is dat de organisatiegraad sterk verschilt per brink. Het wijkontwikkelingsplan kan worden gezien als een reactie op een gevaar dat ook in het plan zelf wordt genoemd: de Wesselerbrink kan in een neerwaartse spiraal terechtkomen, waarbij kansrijke inwoners de wijk verlaten en de problemen zich verder opstapelen. Om dit te voorkomen moet worden gestreefd naar een meer gemengde sociale samenstelling van de wijk, zo luidt de mening van de bewoners, ondernemers en andere betrokkenen met wie is gesproken (Gemeente Enschede, Ongedateerd-b; Stadsdeel Enschede Zuid & Stipo Consult, 2006, pp. 5-7).

2.1.4 Relatie met grotestedenbeleid

De fysieke en sociale doelstellingen van het project de Unieke Brink houden verband met het grotestedenbeleid dat sinds 1994 in Nederland wordt gevoerd. Het grotestedenbeleid (GSB) heeft tot doel om de sociale, fysieke en economische structuur van de 31 grootste steden van Nederland (G31) te versterken (vgl. Dekker & van Kempen, 2004, p. 111). Maatschappelijke doelstellingen zijn onder meer “het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving” en “het verbeteren van de sociale kwaliteit van de samenleving” (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2004, p. 10). Deze breed geformuleerde maatschappelijke effecten zijn vertaald in concrete, meetbare doelstellingen waarop de steden kunnen worden afgerekend. Deze beoogde resultaten zijn vastgelegd in een prestatieconvenant, dat tussen het Rijk en elke stad wordt gesloten. Met Enschede is voor het tijdvak 2005 – 2009, de derde convenantperiode, onder andere afgesproken dat 40 hectare van de openbare ruimte “een kwaliteitsimpuls” ondergaat (Gemeente Enschede, 2005, p. 173). Eén van de buurten die hiervoor zijn aangewezen, is Wesselerbrink Noord-Oost, waar een groot aantal unieke brinken zijn gelegen. De kwaliteitsimpuls voor de openbare ruimte wordt betaald vanuit de fysieke doeluitkering van het grotestedenbeleid. Een andere benaming hiervoor is het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV), waar ook andere gemeenten dan de G31 een beroep op kunnen doen (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2004, p. 29; Ministerie voor Wonen, Ongedateerd). Uit deze ISV-gelden is een bedrag beschikbaar gesteld voor het project de Unieke Brink, dat is aangevuld door het Stadsdeelmanagement Zuid (Van Drielen, 2013).

2.1.5 Conclusie

De doelstellingen die met het project de Unieke Brink worden nagestreefd, beperken zich niet tot het fysieke terrein. In het opnieuw inrichten van de brinken neemt de participatie van bewoners een belangrijke plaats in, zowel in de fase van het ontwerp als in het onderhoud dat na de oplevering zal plaatsvinden. Het project de Unieke Brink is één van de uitvoeringsprogramma's binnen het wijkontwikkelingsplan *Kultuurstraat Wesselerbrink*. De drie pijlers onder het wijkplan (*Trots op de Wesselerbrink*, *nieuw noaberschap* en *uniek en geliefd in Enschede*) keren terug in de doelstellingen van de Unieke Brink: bewoners trots maken op hun woonomgeving, het versterken van het noaberschap en het creëren van unieke brinken waarmee de monotone opbouw van de wijk wordt doorbroken. Daarmee draagt het project bij aan twee maatschappelijke doelstellingen van het grotestedenbeleid: het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving, alsook het verbeteren van de sociale kwaliteit van de samenleving. Hoewel in de beleidsstukken een schets wordt gegeven van de effecten die met het project de Unieke Brink worden beoogd, blijft een belangrijke vraag nog onbeantwoord: wanneer zijn de doelstellingen behaald?

2.2 Participatie van bewoners in ontwerp en onderhoud

In het project de Unieke Brink is een belangrijke rol weggelegd voor de bewoners van de brinken. Samen met de landschapsarchitect werken zij aan een nieuw ontwerp voor het binnenterrein; na de oplevering wordt van hen een bijdrage aan het onderhoud verwacht. In deze paragraaf wordt verder ingezoomd op dit participatieproces, waarbij de leidende vraag is hoe de participatie van de bewoners kan worden gekarakteriseerd.

2.2.1 Beschrijving van de ontwerpfase

De informatie die beschikbaar is over het verloop van het herinrichtingsproces berust voor een groot deel op persoonlijke communicatie met projectbetrokkenen die werkzaam zijn bij de gemeente Enschede of woningcorporatie Domijn (Toorman & Exterkate, 2013; Van Drielen, 2013). Waar mogelijk is dit aangevuld met informatie uit (internet)bronnen (zie ook paragraaf 4.5). Het gevaar bestaat dat de hier geschetste situatie enigszins vertekend is, omdat verhoudingsgewijs weinig aandacht wordt besteed aan het perspectief van de bewoners. Niettemin kan worden gesteld dat de informatie die voorhanden is voldoende aanknopingspunten biedt voor een procesbeschrijving op hoofdlijnen.

De eerste bijeenkomst die de aftrap van het project vormde, was een zogenoemde “startbijeenkomst” waar de bewoners konden kennismaken met het projectteam: de landschapsarchitect, ambtenaren van de gemeente Enschede en vertegenwoordigers van woningcorporatie Domijn. In het kort is aan de bewoners verteld wat het project inhield, hoe het proces zou verlopen en wat daarbij van alle partijen, inclusief de bewoners, zou worden verwacht. Voor de zes brinken uit de tweede pilot zijn in totaal 3 startbijeenkomsten georganiseerd, waarbij dus elke keer bewoners van twee brinken tegelijk werden ontvangen. Tijdens de startbijeenkomst is geïnventariseerd welke bewoners ervoor voelden om deel uit te maken van een werkgroep die met hulp van de landschapsarchitect invulling zou geven aan het ontwerp. Deze werkgroep is voor elke brink geformeerd. Het aantal personen dat hierin zitting nam, varieerde van 6 tot 18. Na een start met alle geïnteresseerde bewoners spitste het project zich toe op deze werkgroep, die fungeerde als het eerste aanspreekpunt voor de gemeente en woningcorporatie. Om ideeën op te doen voor het ontwerp konden de leden van de werkgroep een geïllustreerd enquêteboek raadplegen waarin allerlei sfeerbeelden, stijlen, elementen en suggesties voor mogelijke activiteiten waren opgenomen. Met dit enquêteboek zou de werkgroep de mening van de andere bewoners kunnen peilen (Nicis Institute, 2009). In hoeverre dit daadwerkelijk is gebeurd, is op basis van de beschikbare informatie niet te zeggen. Het lijkt erop dat de werkgroep in deze fase een vrij sturende rol vervulde, omdat zij in direct contact stond met de landschapsarchitect. Het is echter niet uit te sluiten dat de mate waarin de werkgroep het proces domineerde, per brink verschilde.

Met de ideeën van de werkgroep kon de landschapsarchitect aan de slag, wat een eerste schets tot resultaat had. Deze schets is vervolgens in een reeks van bijeenkomsten bediscussieerd, verfijnd en aangepast. Vanwege zijn neutrale positie stonden deze bijeenkomsten onder leiding van de landschapsarchitect. Het aantal bijeenkomsten dat nodig was om tot een definitief ontwerp te komen, verschilde per brink. Dit is wederom een aanwijzing dat het proces in elke brink een eigen dynamiek kende, afhankelijk van de manier waarop de bewoners zich opstelden. In sommige gevallen heeft de landschapsarchitect mensen thuis opgezocht om met hen in gesprek te gaan (zogenaamde “huiskamergesprekken”). Wat de reden voor deze huiskamergesprekken was, kan helaas met het huidige bronnenmateriaal niet worden nagegaan.

Uit de sessies met de werkgroep kwam een uitgewerkt plan naar voren voor de inrichting van elke brink. Het is niet geheel duidelijk hoe het definitieve ontwerp tot stand is gekomen. De stem van de werkgroep lijkt hierin vrij bepalend te zijn geweest. In hoeverre de overige bewoners hierop invloed konden uitoefenen, is achteraf moeilijk te zeggen. Zij die zich sterk bij het project betrokken voelden, zullen wellicht eerder in de werkgroep hebben plaatsgenomen dan bewoners die hier onverschilliger tegenover stonden. Wie invloed wilde uitoefenen, is in ieder geval tijdens de startbijeenkomst

uitgenodigd om lid te worden van de werkgroep. Enige vorm van zelfselectie lijkt hier dus in het spel te zijn geweest. De uiteindelijke beslissingsmacht ten aanzien van het ontwerp berustte volgens Sanne van Drielen, projectmedewerker bij het Stadsdeelmanagement Zuid, bij de gemeente Enschede (Van Drielen, 2013). Dat dit geen formaliteit was, kan worden afgeleid uit de mededeling van een brinkbewoner dat het plan voor de Lattropbrink in eerste instantie werd afgekeurd wegens overschrijding van het budget (TC Tubantia, 2007). Een soortgelijk probleem deed zich voor bij de tweede pilotgroep. Toen het budget van € 60.000 terugging naar € 50.000, was het noodzakelijk om het oorspronkelijke ontwerp te herzien, met vertraging tot gevolg (TC Tubantia, 2013; Van Drielen, 2013). Tijdens een algemene inloopbijeenkomst is het definitieve ontwerp gepresenteerd aan alle belangstellenden.

Voordat met de uitvoering van de werkzaamheden kon worden gestart, zijn enkele “opschoondagen” georganiseerd, waar bewoners hebben geholpen met het weghalen van speeltoestellen, bielzen etc. Zij zijn hiervoor per brief uitgenodigd. De oplevering van de tweede groep pilotbrinken is feestelijk gevierd op 24 april 2013 (figuur 4).

Figuur 4: Beelden van het opleveringsfeestje op de Nutterbrink, 24 april 2013

2.2.2 Beschrijving van de onderhoudsfase

Wat betreft het onderhoud moet een onderscheid worden gemaakt tussen de eerste en tweede groep pilotbrinken. De eerste zes brinken zijn uiterlijk in 2009 opgeleverd. Hier zijn dus al de nodige ervaringen met het zelfonderhoud door bewoners opgedaan. Voor de tweede groep geldt dat het onderhoud nog moet plaatsvinden, aangezien deze brinken onlangs (voorjaar 2013) feestelijk zijn opgeleverd.

Voor het onderhoud van het binnenterrein zijn de bewoners en de gemeente Enschede gezamenlijk verantwoordelijk. De gemeente stelt zich faciliterend op door hulpmiddelen en gereedschappen ter beschikking te stellen. Ook het afval dat na het onderhoud overblijft, wordt door de gemeente afgevoerd. Welke bijdrage de gemeente precies levert, hangt af van de hulpvraag van bewoners. Met de tweede groep brinken is afgesproken om de eerste 24 maanden na oplevering jaarlijks twee opruimmomenten te plannen, één in het voorjaar en één in het najaar. Voor de bijdrage die bewoners aan het onderhoud moeten leveren, bestaat geen juridische grondslag. Er is geen overeenkomst waarin deze afspraken zijn vastgelegd. Dit bleek juridisch gezien niet haalbaar. Om die reden zijn de mogelijkheden om naleving van de afspraken af te dwingen beperkt. Bewoners worden persoonlijk aangesproken op hun “verplichtingen” wanneer zij daarin tekortschieten. Verder lijkt er een beleid van positieve stimulering te worden gevoerd door bewoners welkomstpakketten aan te bieden, stickers te verspreiden en zitplaatsen voor FC Twente-wedstrijden weg te geven. Op deze manier worden ook de nieuwe bewoners op de hoogte gebracht van de eerder gemaakte afspraken. In hoeverre de nieuwkomers zich hieraan daadwerkelijk committeren, blijft een punt van aandacht. Als nieuwe huurders zich inschrijven, wordt overwogen om in het huurcontract een zinsnede op te

nemen over de bijdrage die van hen wordt verwacht aan het onderhoud (Gemeente Enschede, Ongedateerd-a; Van Drielen, 2013).

2.2.3 Participatieladder

De participatie van bewoners is een belangrijk element van het project de Unieke Brink. De rol van bewoners in de fase van het ontwerp en onderhoud is in het voorgaande op hoofdlijnen geschetst. De vraag is hoe dit proces van participatie kan worden gekarakteriseerd. Hoe ver gaat de participatie? Welke grenzen zijn hieraan gesteld? Aan de hand van de participatieladder van Edelenbos en Monnikhof (1998) zal dit vraagstuk hieronder worden geanalyseerd³.

Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is interactieve beleidsvorming aan een opmars bezig in Nederland. Hoewel interactieve beleidsvorming vele verschijningsvormen kent, onderscheidt zij zich van meer traditionele beleidsprocedures, zoals inspraak, doordat burgers, bedrijven en andere stakeholders in een vroeg stadium bij de vormgeving van het beleid worden betrokken, voordat een beslissing wordt genomen. In het geval van inspraak is participatie vaak pas mogelijk, nadat een voorstel is ontwikkeld of een beslissing is genomen (Edelenbos & Klijn, 2006, p. 418; Edelenbos & Monnikhof, 1998, p. 24). Zoals gezegd, kan interactieve beleidsvorming in de praktijk op heel diverse wijze gestalte krijgen; denk hierbij aan buurtbeheerprojecten, nut- en noodzaakdiscussies, scenarioworkshops en burgerpanels. Deze interactieve beleidsvormen kunnen behoorlijk uiteenlopen wat betreft de mate van interactiviteit. De participatieladder onderscheidt vijf gradaties van interactiviteit, die in tabel 1 zijn beschreven. De toelichting op ieder participatieniveau is ontleend aan Edelenbos en Monnikhof (1998) en Edelenbos en Klijn (2006)⁴.

³ Het idee van een participatieladder gaat overigens terug op: Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.

⁴ Beide versies van de participatieladder komen grotendeels overeen. Bij 'coproduceren' en 'meebeslissen' wijkt de beschrijving van Edelenbos en Klijn (2006) inhoudelijk gezien iets af van de toelichting die Edelenbos en Monnikhof (1998) geven. Waar beide versies afwijken, is uitgegaan van Edelenbos en Klijn (2006).

Tabel 1: Participatieladder: van informeren tot meebeslissen

Participatieniveau	Beschrijving
Informeren	Politiek en bestuur bepalen in hoge mate zelf de agenda voor besluitvorming en houden de betrokkenen hiervan op de hoogte. Zij maken geen gebruik van de mogelijkheid om betrokkenen werkelijk input te laten leveren bij de beleidsontwikkeling.
Raadplegen	Politiek en bestuur bepalen in hoge mate zelf de agenda, maar zien betrokkenen als gesprekspartner bij de ontwikkeling van beleid. De politiek verbindt zich echter niet aan de resultaten die uit de gesprekken voortkomen.
Adviseren	Politiek en bestuur stellen in beginsel de agenda samen, maar geven betrokkenen gelegenheid om problemen aan te dragen en oplossingen te formuleren, waarbij deze ideeën een volwaardige rol spelen in de ontwikkeling van het beleid. De politiek verbindt zich in principe aan de resultaten, maar kan bij de uiteindelijke besluitvorming hiervan (beargumenteerd) afwijken.
Coproduceren	Politiek, bestuur en betrokkenen komen gezamenlijk een probleemagenda overeen, waarna gezamenlijk naar oplossingen wordt gezocht. De politiek verbindt zich aan deze oplossingen met betrekking tot de uiteindelijke besluitvorming, na toetsing aan vooraf gestelde randvoorwaarden.
Meebeslissen	Politiek en bestuur laten de ontwikkeling van en de besluitvorming over het beleid over aan betrokkenen, waarbij het ambtelijk apparaat een adviserende rol vervult. De resultaten van het proces zijn bindend en worden door de politiek overgenomen.

(Edelenbos & Klijn, 2006, p. 429; Edelenbos & Monnikhof, 1998, p. 29)

Het laagste niveau van participatie betreft informeren. Burgers en andere betrokkenen worden op de hoogte gehouden van het besluitvormingsproces, maar zij krijgen niet de kans om input te leveren voor de beleidsontwikkeling. Na raadplegen, adviseren en coproduceren wordt bij meebeslissen de sterkste vorm van participatie bereikt. Hier delegeert het bestuurlijk apparaat een groot deel van zijn verantwoordelijkheid aan de stakeholders, die zelf het beleid kunnen vormgeven. De politiek plaatst zichzelf hiermee op afstand van het beleidsproces. Ambtenaren vervullen een adviserende rol. Naarmate je hoger op de ladder komt, is participatie in steeds meer fasen van de beleidscyclus mogelijk: agendavorming, beleidsontwikkeling en besluitvorming worden in toenemende mate overgelaten aan de betrokkenen zelf (vgl. Oosterwijk, 2004, p. 175).

Omdat de procesbeschrijving van de Unieke Brink vooral steunt op persoonlijke communicatie met medewerkers van de gemeente Enschede en woningcorporatie Domijn, waar mogelijk aangevuld met informatie uit andere (internet)bronnen, is enige voorzichtigheid geboden bij het interpreteren en kwalificeren van het participatieproces. De agendafase maakt direct duidelijk dat het Unieke Brink-project moeilijk te categoriseren is. De unieke brinken zijn onderdeel van het wijkontwikkelingsplan *Kultuurstraat Wesselerbrink*, dat de uitkomst is van gesprekken met ruim 80 bewoners, ondernemers, professionals, beleidsmakers en andere betrokkenen. Dit zou kunnen worden gezien als raadplegen, maar ook als adviseren of coproduceren, afhankelijk van de manier waarop de positie van het stadsbestuur wordt ingeschat. Heeft de gemeente in hoge mate zelf de agenda bepaald, zoals in het geval van raadplegen, of is de agenda het gezamenlijk product van politiek, bestuur en betrokkenen, waarvan bij coproduceren sprake is? Dit onderscheid is in theorie gemakkelijker te maken dan in de praktijk. Welke brinken opnieuw zouden worden ingericht, en in welke volgorde, werd bepaald door de gemeente in overleg met de woningcorporatie. Dit is een aanwijzing dat het stadsbestuur in beginsel de agenda heeft samengesteld. Het project werd met de

selectie van brinken in geografische zin afgebakend. Als we kijken naar de financiële kaders, kunnen we vaststellen dat aanvankelijk € 60.000 per brink beschikbaar was. Later heeft de gemeente dit bedrag in verband met bezuinigingen teruggebracht tot € 50.000. Ook in financieel opzicht heeft de gemeente dus een belangrijke rol gespeeld in de agendavorming. Dit zijn aanwijzingen voor participatieniveaus als raadplegen of adviseren.

Naarmate het proces vorderde, hebben de gemeente en woningcorporatie niettemin een stap terug gedaan. De landschapsarchitect heeft samen met de bewoners een ontwerp gemaakt voor het binnenterrein van elke brink. De wensen en behoeften van de bewoners vormden hierbij het uitgangspunt. Ambtenaren en medewerkers van Domijn konden in dit stadium worden geraadpleegd voor specifieke informatie. In de besluitvormingsfase trad de gemeente weer nadrukkelijker op de voorgrond. De gemeente moest per brink een besluit nemen over het definitieve ontwerp. Bij de Lattropbrink, die behoorde tot de eerste pilot, deed zich de situatie voor dat het ontwerp in eerste instantie werd afgekeurd, omdat het budget was overschreden. De tweede pilotgroep werd eveneens gedwongen om het ontwerp te herzien, toen er € 10.000 werd afgehaald van het oorspronkelijke budget. De gemeente heeft zich in algemene zin gecommitteerd aan de uitkomsten van het ontwerpproces, maar het was voor haar niettemin mogelijk om deze uitkomsten af te wijzen indien niet werd voldaan aan de – soms tussentijds gewijzigde – randvoorwaarden. Dit stemt overeen met het participatieniveau coproduceren. Omdat het ontwerp van de brinken voor een groot deel is ingevuld door de bewoners zelf, luidt de uiteindelijke conclusie dat er sprake is van coproduceren, ook al is de gemeente bepalend geweest in de selectie en volgorde van de opnieuw in te richten brinken.

2.2.4 Conclusie

Het verloop van het project de Unieke Brink kan in drie fasen worden onderscheiden. De aanloopfase bestond uit een startbijeenkomst waar bewoners kennis konden maken met het projectteam, onder wie de landschapsarchitect. Geïnteresseerde bewoners konden zich tijdens deze bijeenkomst aanmelden voor een werkgroep die zich samen met de landschapsarchitect zou buigen over het ontwerp. Hiermee ging het proces een tweede fase in. De eerste schetsen groeiden geleidelijk uit tot een uitgewerkt plan, waarover de gemeente Enschede – in samenspraak met woningcorporatie Domijn – een definitief besluit nam (de besluitvormingsfase). De brinken uit de tweede pilot kregen met vertraging te maken, toen zij door een bezuinigingsslag hun ontwerp moesten herzien. Aan bewoners is de ruimte geboden om het binnenterrein van hun brink vorm te geven, binnen de organisatorische en financiële kaders zoals die door de gemeente en de woningcorporatie waren opgesteld. Vertaald naar de participatieladder van Edelenbos et al. kan de participatie van bewoners in hoofdzaak als coproduceren worden gekwalificeerd.

3 Theoretisch kader

Om na te gaan of het project de Unieke Brink een bijdrage heeft geleverd aan de leefbaarheid in de Wesselerbrink moet het begrip “leefbaarheid” worden ingekaderd en gedefinieerd. In paragraaf 3.1 wordt uiteengezet op welke wijze dit is gedaan. Hierna wordt in paragraaf 3.2 aandacht besteed aan de operationalisatie van leefbaarheid; dat wil zeggen: hoe kan het begrip leefbaarheid meetbaar worden gemaakt? Het project de Unieke Brink past in de ontwikkeling van *urban government* naar *urban governance*, hetgeen in paragraaf 3.3 wordt toegelicht. De relatie tussen *urban governance* en leefbaarheid komt aan de orde in paragraaf 3.4. Ten slotte worden hypothesen geformuleerd die empirisch kunnen worden getoetst (paragraaf 3.5).

3.1 Leefbaarheid

Wie onderzoek doet naar leefbaarheid zal in eerste instantie geconfronteerd worden met een veelheid aan begrippen en concepten die elkaar deels overlappen. Behalve leefbaarheid (*liveability*) zijn dit bijvoorbeeld omgevingskwaliteit (*environmental quality*), *quality of life* en duurzaamheid (*sustainability*). Deze concepten kunnen op hun beurt weer verschillend zijn ingevuld. Illustratief in dit verband zijn de verschillende definities van leefbaarheid die Leidelmeijer en Van Kamp (2003) in hun literatuurstudie zijn tegengekomen. Hiervan zijn enkele voorbeelden in tabel 2 weergegeven.

Tabel 2: Definities van leefbaarheid (liveability)

Auteur	Definitie
Pacione (1990)	Livable = humane (used as synonyms); ‘liveability’ is a quality that is not an attribute inherent in the environment but is a behaviour related function of the interaction between environmental characteristics and person characteristics.
De Klerk (1995)	Leefbaar is die omgeving waar het individu zich kan ontplooiën omdat het zich geborgen weet in een veilige thuishaven waarvan een gewaarborgde privacy en een sociaal homogene buurt de twee pijlers vormen.
Veenhoven (1996)	Liveability = habitability = quality of life in the nation: the degree to which its provisions and requirements fit with the needs and capacities of its citizens.
Newman (1999)	Liveability is about the human requirement for social amenity, health and well-being and includes both individual and community well-being.
Marsman en Leidelmeijer (2001)	De waardering van de woonomgeving door de bewoners.

(Leidelmeijer & Van Kamp, 2003, p. 29)

Wat opvalt, is dat het concept “leefbaarheid” op verschillende schaalniveaus kan worden geanalyseerd. In de definitie van Veenhoven (1996) zijn landen de eenheden van analyse, terwijl De Klerk (1995) en Marsman en Leidelmeijer (2001) vooral de directe woonomgeving van mensen lijken te benadrukken. Toch kan ook worden geconstateerd dat er een zekere mate van overlap is, niet alleen tussen de hiervoor genoemde definities van leefbaarheid, maar ook tussen gerelateerde begrippen als omgevingskwaliteit en *quality of life*. Alle concepten geven op hun eigen wijze invulling aan de relatie mens – omgeving. Daarbij wordt omgeving ruim gedefinieerd: zowel fysiek (natuurlijk en gebouwd), als sociaal, economisch en cultureel (Leidelmeijer & Van Kamp, 2003, pp. 28-32, 57; Van Kamp, Leidelmeijer, Marsman, & De Hollander, 2003, pp. 7, 11).

Volgens Leidelmeijer en Van Kamp (2003) zijn de verschillen tussen de begrippen terug te voeren op twee kenmerken: het object en het perspectief van de mens-omgevingrelatie. Bij object wordt de

vraag gesteld: waarop heeft een term betrekking? In dit verband kan het gaan om de mens, de omgeving of een combinatie van beide. Perspectief wordt gedefinieerd als het standpunt van waaruit naar het object wordt gekeken. Een voorbeeld hiervan is het perspectief van de mens in zijn leefomgeving.

Leefbaarheid heeft, zoals aangegeven, betrekking op de relatie tussen de mens en zijn omgeving. Hoewel hiermee een eerste invulling is gegeven aan het begrip “leefbaarheid”, is deze definitie nog weinig specifiek. Wat wordt bijvoorbeeld onder “relatie” verstaan? Een nadere conceptualisering is noodzakelijk. De begrippen *liveability* en *environmental quality of life* worden door Leidelmeijer en Van Kamp op de volgende wijze geconceptualiseerd:

De begrippen ‘liveability’ en ‘environmental quality of life’ hebben betrekking op keerzijden van dezelfde medaille: de ‘fit’ tussen mens en omgeving. Waar ‘liveability’ verwijst naar de mate waarin de omgeving aansluit bij de wensen en behoeften van mensen, heeft ‘environmental quality of life’ vooral betrekking op het effect van de omgeving op de kwaliteit van leven.

(Leidelmeijer & Van Kamp, 2003, pp. 58-59)

In de definitie van *liveability* wordt de perceptie die mensen hebben van hun omgeving benadrukt. Het object is de omgeving, gezien vanuit het perspectief van de mens (zie tabel 3). Wat leefbaar is, wordt bepaald door de wensen en behoeften van mensen. Voor *environmental quality of life* geldt dat object en perspectief zijn omgedraaid. Het object is nu de mens. Het perspectief om te kijken naar de mens, is de omgeving. Centraal staat de kwaliteit van het leven van de mens en hoe dat kan worden verklaard. Zo kan de vraag worden gesteld: “in hoeverre draagt de omgeving bij aan de mate waarin verschillende kenmerken van het leven passen bij iemands behoeften en wensen?” (Leidelmeijer & Van Kamp, 2003, p. 59).

Tabel 3: Liveability en environmental quality of life

	Liveability	Environmental quality of life
Object	Omgeving	Mens
Perspectief	Mens	Omgeving

Het project de Unieke Brink betreft de herinrichting van het binnenterrein van een aantal brinken. Het primaire object van deze interventie is dus de fysieke omgeving van de brinken. Het concept dat hierbij het beste past, is *liveability*, omdat in de definitie van *liveability* de omgeving als object wordt beschouwd. Bovendien wordt het perspectief van de mens hierbij centraal gesteld: de wensen en behoeften van mensen geven inhoud aan het begrip “leefbaarheid”. Dit maakt een onderzoeksapproach mogelijk, waarbij bewoners van de brinken hun mening kunnen geven over de leefbaarheid in hun buurt en het verloop van het project de Unieke Brink. Leefbaarheid (*liveability*) kan in de context van het project de Unieke Brink als volgt worden gedefinieerd:

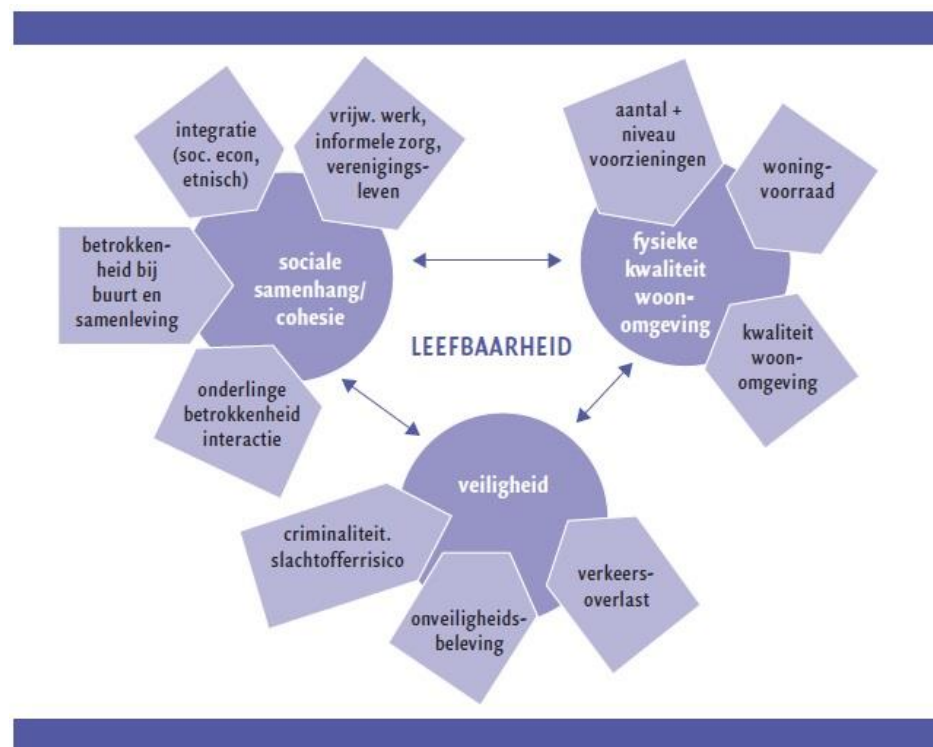
Leefbaarheid is de mate waarin de omgeving aansluit bij de wensen en behoeften van de inwoners van de Wesselerbrink.

Deze definitie geeft nog geen antwoord op de vraag welke aspecten van de omgeving in de analyse worden betrokken. Anders gezegd: het domein van leefbaarheid is nog niet afgebakend. Dit betreft één van de kern Discussies die door Pacione (2003) wordt onderscheiden (vgl. Leidelmeijer & Van Kamp, 2003, p. 60). De afbakening van het domein wordt mede bepaald door de disciplinaire invalshoek van waaruit naar het leefbaarheidsvraagstuk wordt gekeken. Er zijn echter geen a-priori-

argumenten om bij voorbaat een bepaald domein uit te sluiten (Leidelmeijer & Van Kamp, 2003, p. 62).

In het rapport *Zekere banden*, van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), wordt leefbaarheid omschreven als het samenspel tussen de fysieke kwaliteit, de sociale kenmerken en de veiligheid van de woonomgeving. Daarbij wordt opgemerkt dat leefbaarheid bij uitstek een buurtgebonden verschijnsel is, omdat het betrekking heeft op de woonsituatie en woonomgeving van mensen (de Hart, Knol, Maas-de Waal, & Roes, 2002, p. 25). De fysieke kwaliteit, sociale kenmerken en veiligheid van de woonomgeving vormen drie dimensies van leefbaarheid, die verder kunnen worden geoperationaliseerd. Voor elke dimensie zijn enkele indicatoren in beeld gebracht, zoals is te zien in figuur 5.

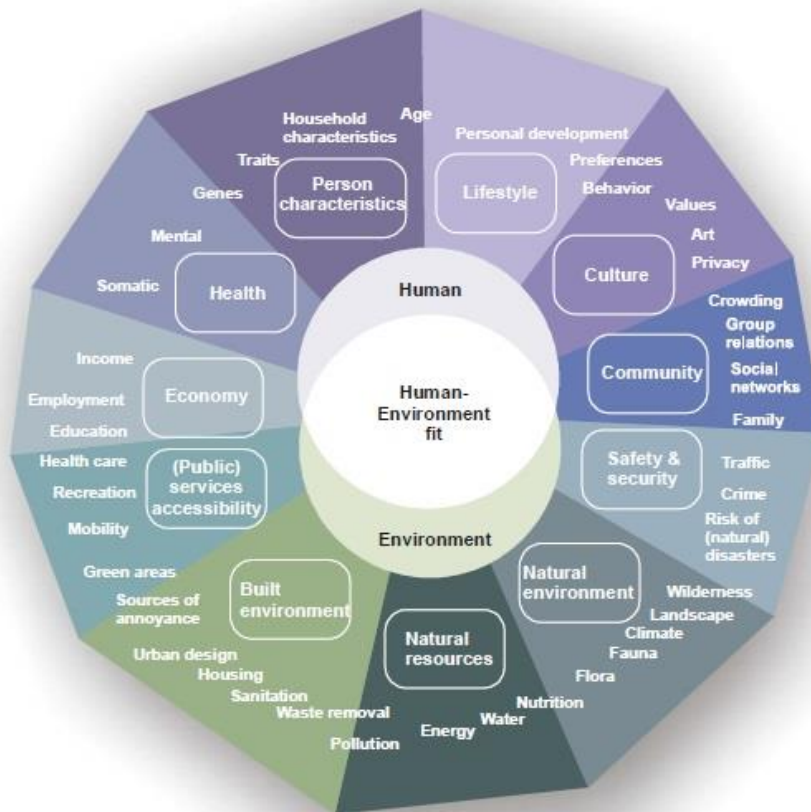
Figuur 5: SCP-model leefbaarheid

(de Hart, et al., 2002, p. 27)

De drie dimensies die door het SCP worden onderscheiden, zijn ook zichtbaar in het overzicht van Leidelmeijer en Van Kamp (2003) dat op basis van een literatuurstudie tot stand is gekomen (zie figuur 6). De dimensie fysieke kwaliteit van de woonomgeving uit het SCP-model komt overeen met het domein *built environment* in het overzicht van Leidelmeijer en Van Kamp. De indicatoren woningvoorraad en kwaliteit van de woonomgeving kunnen bijvoorbeeld worden geschaard onder *urban design* en *housing*. Het voorzieningenniveau is daarentegen onder te brengen bij het domein *(public) services accessibility*. Verder is de veiligheidsdimensie die de SCP-onderzoekers beschrijven, te koppelen aan het domein *safety and security* in figuur 6. Ten slotte heeft de sociale dimensie, met als indicatoren onder meer betrokkenheid bij buurt en samenleving en het verenigingsleven, betrekking op het *community*-domein.

Figuur 6: Domeinen van leefbaarheid

(Leidelmeijer & Van Kamp, 2003, p. 63)

3.2 Operationalisatie van leefbaarheid

In paragraaf 3.1 is duidelijk geworden dat leefbaarheid met een groot aantal domeinen van de mens en zijn omgeving in verband kan worden gebracht. Het SCP-model heeft betrekking op de fysieke kwaliteit, de sociale kenmerken en de veiligheid van de woonomgeving. Deze dimensies keren terug in het overzicht van Leidelmeijer en Van Kamp (2003). Tijdens de derde convenantperiode van het grotestedenbeleid (GSB III) zijn in Enschede verscheidene Leefbaarheids- en Veiligheidsonderzoeken (L&V) uitgevoerd in de periode 2005 – 2009 (Hooft van Huijsduijnen, Pikoleit, Willems, & Faessen, 2011, pp. 115-116). Om na te gaan of het project de Unieke Brink een bijdrage heeft geleverd aan de leefbaarheid in de periode 2006 – 2013 is besloten om de indicatoren uit de eerdere L&V-onderzoeken zo veel mogelijk over te nemen (zie paragraaf 4.4 voor meer informatie). Dit vormt een waarborg voor de vergelijkbaarheid van de onderzoeksresultaten van 2013 ten opzichte van 2006.

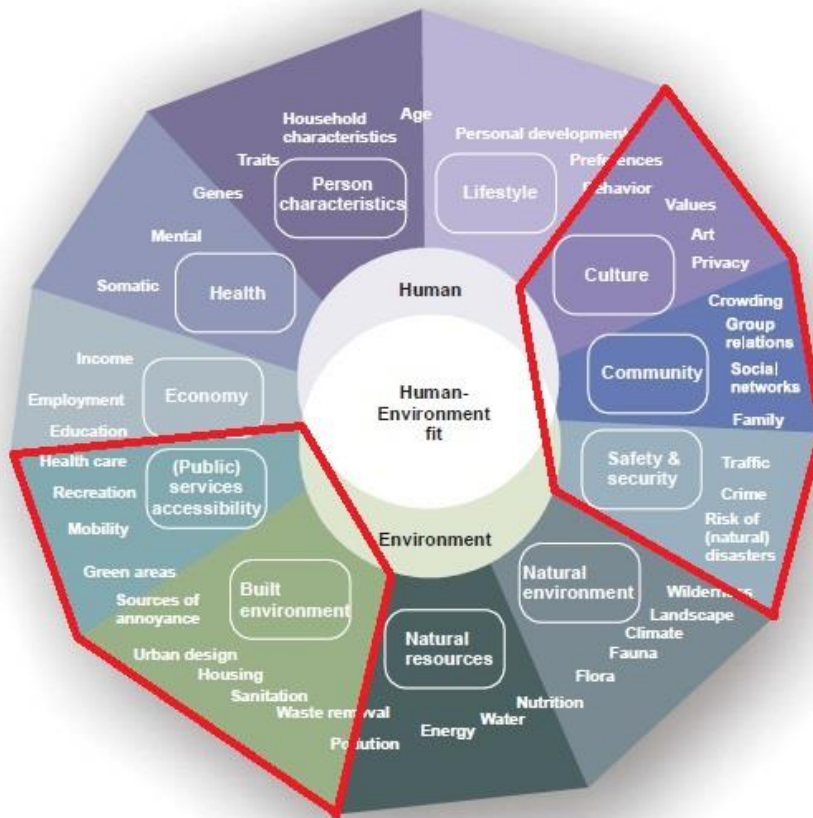
In de L&V-onderzoeken is leefbaarheid gemeten aan de hand van 17 kencijfers, die kunnen worden onderscheiden naar micro-, meso- en macroniveau (RIGO Research en Advies, 2003). Een gedetailleerde beschrijving van alle kencijfers is te vinden in bijlage 2. Voor een aantal kencijfers geldt dat zij zijn geconstrueerd op basis van meerdere items. Deze items zijn samengevoegd tot een schaal. In bijlage 3 is meer informatie te vinden over deze schaalconstructies, waaronder betrouwbaarheidsanalyses door middel van Cronbachs α . Soms bestaat een kencijfer uit een enkel rapportcijfer, zoals het geval is bij het tweede kencijfer (rapportcijfer voor de eigen woning). Andere kencijfers worden uitgedrukt in een percentage, bijvoorbeeld het percentage burgers dat zegt (zeer) gehecht te zijn aan de buurt (kencijfer 14). In figuur 7 zijn alle kencijfers weergegeven en is tevens aangegeven op welk domein uit de figuur van Leidelmeijer en Van Kamp zij betrekking hebben.

Figuur 7: Kencijfers leefbaarheid

Kencijfer	Domein
MICRONIVEAU	
K1: individuele woonbeleving	<i>Built environment</i>
K2: rapportcijfer voor de eigen woning	<i>Built environment</i>
MESONIVEAU	
K3: de fysieke kwaliteit van de woonomgeving	<i>Built environment</i>
K4: de sociale kwaliteit van de woonomgeving	<i>Community</i>
K5: perceptie van buurtproblemen - overlast	<i>Community/built environment</i>
K6: algemene evaluatie buurt	<i>Community/built environment</i>
K7: rapportcijfer woonomgeving	<i>Community/built environment</i>
K8: tevredenheid voorzieningen	<i>(Public) services accessibility</i>
Veiligheid	
K9: onveiligheidsgevoelens	<i>Safety and security</i>
K10: slachtofferschap	<i>Safety and security</i>
K11: perceptie van buurtproblemen - vermogensdelicten	<i>Safety and security</i>
K12: perceptie van buurtproblemen - dreiging	<i>Safety and security</i>
Trots, zelfvertrouwen	
K13: medeverantwoordelijkheid voor de buurt	<i>Community/culture</i>
K14: gehechtheid aan de buurt	<i>Community/culture</i>
K15: verwachte ontwikkeling van de buurt	<i>Community/built environment</i>
MACRONIVEAU	
K16: gehechtheid aan de stad	<i>Community/culture</i>
K17: verwachte ontwikkelingen van de stad	<i>Community/built environment</i>

De L&V-kencijfers kunnen worden gekoppeld aan vijf domeinen uit het overzicht van Leidelmeijer en Van Kamp: *community*, *safety and security*, *built environment*, *(public) services accessibility* en *culture* (figuur 8). Hierbij dient te worden opgemerkt dat de categorisatie van de kencijfers relatief grofmazig is. Enkele kencijfers zijn op meer dan één domein van toepassing. Niettemin is de reikwijdte van dit onderzoek hiermee duidelijk afgebakend.

Figuur 8: Geselecteerde domeinen van leefbaarheid

Figuur bewerkt en ontleend aan Leidelmeijer & Van Kamp (2003, p. 63)

3.3 Urban governance

Het concept *urban governance* verwijst naar een nieuwe sturingswijze die contrasteert met het traditionele *urban government*. Onder invloed van ontwikkelingen als globalisering, internationalisering en privatisering is een centralistische en sectorale aanpak van de overheid (*urban government*) niet langer voldoende om maatschappelijke problemen op te lossen. In plaats daarvan wordt in toenemende mate gezocht naar een integrale benadering die de grenzen van verschillende sectoren overstijgt (Van Marissing, et al., 2006, p. 282). De trend richting *governance* betekent overigens niet dat *government* geheel verdwijnt: beide vormen kunnen naast elkaar bestaan (vgl. Dekker & van Kempen, 2004, p. 110).

Een eerste verandering die de verschuiving van *government* naar *governance* markeert, is de vervanging van universeel beleid door gebiedsgericht beleid. De gebiedsgerichte aanpak kan de vorm krijgen van een gecoördineerde samenwerking tussen publieke en private partijen die zich richten op wijken die te maken hebben met een stapeling van problemen, zoals werkloosheid, criminaliteit en verloedering (Andersen & van Kempen, 2003, p. 82). Het project de Unieke Brink is een voorbeeld van een dergelijke gebiedsgerichte benadering, aangezien de afzonderlijke brinken als aangrijpingspunt worden gebruikt voor het in gang zetten van fysieke en sociale veranderingen.

Een tweede verandering die duidt op een verschuiving richting *governance*, betreft het toenemende gebruik van convenanten om doelen en verantwoordelijkheden van partijen vast te leggen. Het prestatieconvenant tussen de gemeente Enschede en de rijksoverheid voor de derde periode van het grotestedenbeleid (2005-2009) past in deze ontwikkeling. In het geval van de Unieke Brink is de gemeente Enschede een samenwerkingsovereenkomst aangegaan met woningcorporatie Domijn, die

een leidende rol (het trekkerschap) binnen het project vervult. In eerste instantie lag het initiatief nog bij het Stadsdeelmanagement Zuid (onderdeel van de gemeente Enschede) (Andersen & van Kempen, 2003, p. 84; Gemeente Enschede, 2005, Ongedateerd-a).

Governance is ook zichtbaar in de vervanging van sectoraal door integraal beleid, zoals hiervoor al is geschetst. Bij de Unieke Brink wordt de herinrichting van de openbare ruimte niet alleen als een fysiek project benaderd. Door bewoners erbij te betrekken worden tegelijkertijd sociale doelstellingen nagestreefd. De samenwerking tussen de gemeente, de woningcorporatie, de landschapsarchitect en de bewoners wijst ook op een integrale aanpak waarin publieke en private partijen gezamenlijk optrekken ter realisatie van één doel: het creëren van unieke brinken (Andersen & van Kempen, 2003, pp. 83-84).

Ten slotte kan de overgang van *government* naar *governance* worden herkend in de grotere rol die bewoners spelen in het beleid dat voor en in hun buurt wordt ontwikkeld en uitgevoerd. Buurtbewoners krijgen een grotere verantwoordelijkheid toebedeeld waar het gaat om het leefbaar houden van hun woonomgeving. Dit is een ontwikkeling die vaak als *empowerment* wordt samengevat. In algemene zin verwijst *empowerment* naar processen *“that allow underprivileged groups and communities to increase their ability to shape, overview and dominate material, social, cultural and symbolic resources”* (Andersen & van Kempen, 2003, p. 81). De bewoners van de brinken hebben in het project de Unieke Brink een aantal belangrijke taken. Zo moeten zij zichzelf organiseren en samen tot een ontwerp van hun brink zien te komen. Nadat de herinrichting is afgerond, zijn de bewoners medeverantwoordelijk voor het onderhoud van hun brink.

Het project de Unieke Brink kan dus worden gezien als een voorbeeld van *urban governance*. Rhodes (1997, 2007) benadrukt dat *governance* zich onderscheidt van *government* door de betrokkenheid van actoren die niet tot de overheid behoren: *“Governance is broader than government, covering non-state actors”*. Op basis van de hiervoor genoemde kenmerken is de volgende definitie van *urban governance* opgesteld:

Urban governance is een sturingswijze die wordt gekenmerkt door een integrale, gebiedsgerichte aanpak van stedelijke problemen met betrokkenheid van actoren binnen en buiten de overheid.

Deze definitie komt deels overeen met, en wijkt tegelijk voor een deel af van de definitie die Dekker en Van Kempen geven. Zij omschrijven *urban governance* als *“the engagement of different actors in partnerships and other kinds of network that are more or less autonomous with respect to the state. The partners are willing to become involved, because in so doing they anticipate maximizing their benefits individually as well as collectively”* (Dekker & van Kempen, 2004, p. 113). Beide definities benadrukken het feit dat er verschillende typen actoren (de overheid, het bedrijfsleven, burgers etc.) actief kunnen zijn in *urban governance*. Wat in de definitie van Dekker en Van Kempen ontbreekt, is een verwijzing naar het woord *urban*: de poging om stedelijke problemen op te lossen. Verder is een ander belangrijk element van *urban governance*, een integrale aanpak, niet expliciet aanwezig in de omschrijving van Dekker en Van Kempen. Zij verwijzen in hun definitie wel naar de vorm die de samenwerking kan aannemen: partnerschappen of andere netwerkachtige verbanden die in meer of mindere mate autonoom zijn ten opzichte van de staat. Omdat deze aanduidingen niet veel verduidelijking bieden (welke andere soorten netwerken zijn er bijvoorbeeld?) is besloten om slechts in algemene zin te spreken van *“betrokkenheid”* van actoren. Ten slotte is in de definitie van Dekker en Van Kempen een verklaring opgenomen voor de deelname van partijen aan *urban governance*-verbanden: de deelnemers verwachten hiermee zowel hun individuele als collectieve baten te maximaliseren. Het voorliggende onderzoek is niet zozeer gericht op de motieven die actoren hebben om in het project de Unieke Brink te participeren, maar op de bijdrage die het project als vorm van *urban governance* kan leveren aan de leefbaarheid in de Wesselerbrink. Om die reden

ontbreekt in bovenstaande definitie een verwijzing naar de motieven voor deelname aan *urban governance*.

3.4 Relatie tussen urban governance en leefbaarheid

In de voorgaande paragrafen zijn de begrippen leefbaarheid en *urban governance* geconceptualiseerd en toegelicht. Er is nog niet gesproken over de relatie tussen beide concepten. Welke effecten kan *urban governance* teweegbrengen in termen van leefbaarheid?

Van Marissing et al. (2006) hebben in de context van stedelijk herstructureringsbeleid onderzoek gedaan naar de invloed van *urban governance* op verschillende vormen van sociale cohesie. Het concept "sociale cohesie" is weliswaar niet gelijk aan het concept "leefbaarheid", maar beide begrippen kunnen wel met elkaar in verband worden gebracht. Sociale cohesie heeft betrekking op de interne samenhang van een sociaal systeem, zoals een groep, een organisatie of een samenleving (de Hart, et al., 2002, p. 11; Van Marissing, et al., 2006, p. 281). In het SCP-model (zie paragraaf 3.1) wordt sociale cohesie als één van de dimensies van leefbaarheid gezien. Binnen het model van Leidelmeijer en Van Kamp (zie wederom paragraaf 3.1) kan sociale cohesie worden geschaard onder het domein van de *community*. Volgens Van Marissing et al. kan de cohesie onder buurtbewoners worden versterkt door hen een centrale plaats te geven in een project, zoals in het programma *Onze Buurt aan Zet* (OBAZ) in Nieuw-Hoograven (Utrecht) is gebeurd. Dit gaat zeker op als bewoners verantwoordelijk zijn voor belangrijke taken, zoals fondsenwerving. Verder zijn burgers eerder bij elkaar te brengen als het gaat om specifieke doelen die binnen een beperkte tijd gerealiseerd kunnen worden dan wanneer het projecten betreft die gericht zijn op de langere termijn en meer uit "denken" dan "doen" bestaan (Van Marissing, et al., 2006, pp. 287-288). Op basis hiervan mag een positief effect van het project de Unieke Brink op de cohesie onder buurtbewoners worden verwacht. Er is namelijk een specifiek doel, de herinrichting van de brink, dat binnen afzienbare tijd (circa 2 jaar) gerealiseerd kan worden. Daarnaast nemen bewoners deel aan opschoondagen, waarbij het binnenterrein van de brink gereed wordt gemaakt voor de herinrichting. Dit is een duidelijke "doe-activiteit".

In 1994 is in Nederland het grotestedenbeleid (GSB) van start gegaan (zie ook paragraaf 2.1.4). Hoewel aanvankelijk gericht op de vier grootste steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht), is dit beleid later uitgebreid naar zevenentwintig middelgrote steden, waaronder Enschede⁵. Het grotestedenbeleid wordt gekenmerkt door een integrale en gebiedsgerichte aanpak en past in die zin in de ontwikkeling naar *urban governance*. In veel steden is sprake van een opeenstapeling van problemen in bepaalde wijken: hoge werkloosheid, toenemende criminaliteit, verloedering en groeiende concentraties van huishoudens met een laag inkomen en etnische minderheden. Door een combinatie van economische, fysieke en sociale maatregelen wordt gepoogd om de problemen in deze achterstandswijken tegen te gaan (Dekker & van Kempen, 2004, pp. 111-112; van Kempen & Bolt, 2009, pp. 463-464; Van Marissing, et al., 2006, p. 284). De publicatie van de *Nota Stedelijke Vernieuwing* in 1997 brengt een proces van stedelijke herstructurering op gang, waarbij wordt ingegrepen in de woningvoorraad. Goedkope woningen, veelal sociale huur, worden opgeknapt of gesloopt. Op de plaats van de gesloopte woningen worden nieuwe, duurdere huizen gebouwd, die mensen uit de hogere inkomensgroepen moeten aantrekken. Volgens de beleidsmakers zou de sociale mix die hierdoor ontstaat bevorderlijk zijn voor de leefbaarheid in de buurt (van Beckhoven & van Kempen, 2003). Dit stedelijk herstructureringsbeleid leidt meestal niet tot de gewenste sociale effecten. Veel studies tonen aan dat oude en nieuwe bewoners niet veel gemeenschappelijk hebben en weinig met elkaar omgaan. Zij hebben andere normen en waarden. Nieuwkomers zijn vaak minder gehecht aan hun buurt dan de oorspronkelijke bewoners (Van

⁵ Deze steden vormen samen de G31. Inmiddels is dit netwerk uitgebreid tot 34 (middel)grote steden. Opvallend genoeg treden zij nog onder de naam G32 naar buiten. Voor meer informatie: G32. (2013). Over het G32-stedennetwerk. Opgeroepen 27 mei, 2013, van <http://www.g32.nl/HOME>.

Marissing, et al., 2006, p. 280). Een recent onderzoek uitgevoerd in zes verschillende Nederlandse steden bevestigt dit beeld. Gevraagd naar de effecten van de herstructurering zijn bewoners relatief pessimistisch. Het aantal mensen dat vindt dat hun buurt achteruit is gegaan, is groter dan het aantal mensen dat een vooruitgang heeft waargenomen. Over fysieke aspecten van de buurt, zoals het openbaar groen en het onderhoud van woningen, zijn de bewoners nog relatief positief. De sociale aspecten van de buurt worden aanmerkelijk minder positief beoordeeld. Het minst tevreden zijn bewoners over de bevolkingssamenstelling: slechts 13 procent geeft aan hierover meer tevreden te zijn dan een aantal jaar geleden, terwijl 43 procent het tegenovergestelde vindt⁶ (Bolt & Van Kempen, 2011, p. 365).

Een ander onderzoek naar de effecten van herstructurering is uitgevoerd door Wittebrood en Van Dijk (2007). Zij concentreren zich op de invloed van herstructurering op de bevolkingssamenstelling, sociale cohesie en leefbaarheid en veiligheid in buurten tussen 1995 en 2006. Herstructurering heeft in dit onderzoek betrekking op onttrekking van woningen (vooral door sloop en samenvoeging) en nieuwbouw van huizen. Eerdere Nederlandse studies laten volgens Wittebrood en Van Dijk geen eenduidig beeld zien: er worden zowel positieve als negatieve gevolgen van herstructurering gesignaleerd. Voor een deel kan dit worden verklaard door de beperkingen van het onderzoeksdesign dat in deze studies is gehanteerd. De interne validiteit is gering: in geen enkele studie worden experimentele buurten vergeleken met overeenkomstige controlebuurten. Ook de externe validiteit van deze evaluatieonderzoeken is in het algemeen beperkt: op één uitzondering na zijn de meeste evaluaties gericht op enkele buurten binnen een stad, waardoor de bevindingen moeilijk te generaliseren zijn (Wittebrood & Van Dijk, 2007, pp. 23, 47). Om in het licht van deze methodologische beperkingen een stap voorwaarts te zetten maken Wittebrood en Van Dijk gebruik van een quasi-experimenteel onderzoeksdesign. De experimentele groep bestaat uit buurten waar een substantiële fysieke ingreep heeft plaatsgevonden⁷. Daarbinnen wordt een subgroep onderscheiden van buurten waar het beleid specifiek lijkt te zijn gericht op het veranderen van de sociale samenstelling van de bevolking om concentratie van kansarmen tegen te gaan⁸. Deze experimentele buurten worden zowel voor als na de interventie vergeleken met overeenkomstige buurten die geen herstructurering hebben ondergaan (de controlegroep)⁹. Herstructurering blijkt een effectief instrument te zijn om de samenstelling van de bevolking te beïnvloeden. Zo is in buurten waar fysiek is ingegrepen de toename van het aandeel niet-westerse allochtonen relatief kleiner dan in de controlebuurten (Wittebrood & Van Dijk, 2007, pp. 56, 60).

De invloed van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid in buurten is gering. De experimentele buurten en controlebuurten ontlopen elkaar niet veel, zoals in tabel 4 is te zien. De grootste relatieve veranderingen doen zich voor bij geweldscriminaliteit en diefstalcriminaliteit. Soms ontwikkelen de controlebuurten zich zelfs gunstiger dan de experimentele buurten. Terwijl in

⁶ De tevredenheid van de rest van de bewoners is gelijk gebleven. Alleen bewoners die minstens 3 jaar in de onderzochte buurten wonen, zijn in dit cijfer meegenomen.

⁷ Van een substantiële fysieke ingreep is sprake als aan 3 criteria is voldaan. In de eerste plaats moet het aantal onttrekkingen minimaal 3 procent van de oorspronkelijke woningvoorraad (in 1998) betreffen. Verder moeten er in de periode 1998-2003 minstens 100 woningen zijn onttrokken én minimaal 100 nieuwbouwwoningen zijn gerealiseerd. Van de 634 stedelijke woonbuurten voldoen er 70 aan deze criteria (Wittebrood & Van Dijk, 2007, pp. 48-49).

⁸ Uit de groep van 70 experimentele buurten zijn 30 buurten geselecteerd die voldoen aan de volgende criteria: in de periode 1998-2003 is het aandeel socialehuurwoningen meer dan 3 procent afgenomen en het aandeel koopwoningen meer dan 3 procent toegenomen (Wittebrood & Van Dijk, 2007, p. 49).

⁹ De controlebuurten zijn geselecteerd op basis van *propensity score matching* (PSM). Niet voor elke experimentele buurt is een vergelijkbare controlebuurt gevonden. Van de 70 experimentele buurten met een algemene ingreep konden er 18 niet worden gekoppeld aan een controlebuurt, waardoor 52 experimentele buurten overbleven. Voor de categorie "specifieke ingreep" geldt dat 6 van de 30 buurten niet konden worden gematcht (en er dus 24 buurten resteerden) (Wittebrood & Van Dijk, 2007, pp. 51-53).

de experimentele buurten waar een algemene ingreep heeft plaatsgevonden de diefstalcriminaliteit met ongeveer 45 procent is gedaald, laten de overeenkomstige controlebuurten een daling van bijna 48 procent zien. De mate waarin bewoners tevreden zijn met hun woonomgeving, lijkt nauwelijks te worden beïnvloed door het al dan niet toepassen van een fysieke ingreep. Ook bij de sociale cohesie kan niet worden gesproken van een effect van herstructurering. In de categorie “algemene ingreep” stijgt de sociale cohesie in de experimentele buurten harder dan in de controlebuurten; voor de groep met een specifieke ingreep geldt juist het omgekeerde (Wittebrood & Van Dijk, 2007, pp. 56-61).

Tabel 4: Effecten van herstructurering op sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid, naar type ingreep¹⁰

ALGEMENE INGREEP

	Experimentele buurten (N = 52)			Controlebuurten (N = 52)		
	Voor	Na	Verandering (%)	Voor	Na	Verandering (%)
Sociale cohesie (0 = laag; 100 = hoog)	55,8	59	5,73	54,3	56,2	3,50
Geweldscriminaliteit (0 = laag; 100 = hoog)	11,4	6,8	-40,35	10,9	7,1	-34,86
Diefstalcriminaliteit (0 = laag; 100 = hoog)	38,1	20,9	-45,14	39,7	20,7	-47,86
Verloedering (0 = laag; 100 = hoog)	41,7	33,2	-20,38	41,5	34,5	-16,87
% voelt zich soms of vaak onveilig	41	33,3	-18,78	40,6	32,9	-18,97
% (zeer) tevreden met woonomgeving	75	74,2	-1,07	71,5	72,8	1,82

SPECIFIEKE INGREEP

	Experimentele buurten (N = 24)			Controlebuurten (N = 24)		
	Voor	Na	Verandering (%)	Voor	Na	Verandering (%)
Sociale cohesie (0 = laag; 100 = hoog)	55,6	57,2	2,88	58,1	61,2	5,34
Geweldscriminaliteit (0 = laag; 100 = hoog)	11,4	5,8	-49,12	10,5	5,7	-45,71
Diefstalcriminaliteit (0 = laag; 100 = hoog)	38,2	19,9	-47,91	35,6	20,1	-43,54
Verloedering (0 = laag; 100 = hoog)	39,4	32	-18,78	37,4	30,7	-17,91
% voelt zich soms of vaak onveilig	40,6	33,4	-17,73	37,6	30,8	-18,09
% (zeer) tevreden met woonomgeving	71,4	71,5	0,14	75,9	73,3	-3,43

Of door middel van fysieke maatregelen zoals herstructurering de leefbaarheid in een wijk kan worden verbeterd, is dus twijfelachtig. Hoewel herstructurering een belangrijk onderdeel van het grotestedenbeleid is, hebben ook andere initiatieven het licht gezien ter bevordering van de leefbaarheid in wijken en buurten. Deze maatregelen vallen onder de sociale pijler van het grotestedenbeleid. Een voorbeeld hiervan is het programma *Onze Buurt aan Zet* (OBAZ), uitgevoerd in de periode 2001-2004. De dertig grootste gemeenten van Nederland (G30) ontwikkelden plannen voor een of meer wijken die ze zelf konden selecteren (Kullberg, 2006, p. 378). Eén van de wijken waar het OBAZ-programma is geïnitieerd, is Nieuw-Hoograven in Utrecht, zoals hierboven beschreven (Van Marissing, et al., 2006). Gelet op de brede doelstellingen van het programma – het bevorderen van veiligheid, leefbaarheid, integratie en sociale cohesie in aandachtswijken – was het niet verwonderlijk dat er allerlei activiteiten werden ontplooid, variërend van de inzet van buurtvaders tot het inrichten en beheren van de groenvoorzieningen. Omdat deze activiteiten vaak tegelijk of kort na elkaar plaatsvonden, is het lastig om de effectiviteit van afzonderlijke initiatieven te meten. Kullberg (2006) kiest dan ook voor een gebiedsgerichte aanpak, waarbij vier typen “beleidsbuurten” worden onderscheiden en vergeleken met de overige buurten in de G31 en de rest

¹⁰ De gegevens voor deze figuur zijn ontleend aan tabel 5.3 en 5.4 (Wittebrood en Van Dijk, 2007, pp. 58-59). Nota bene: in de oorspronkelijke tabellen worden alleen verschillscores weergegeven; hier wordt telkens de procentuele verandering getoond.

van Nederland¹¹. Dit heeft als consequentie dat het niveau van aggregatie hoog is, temeer omdat er telkens twee meetjaren zijn samengevoegd om tot voldoende waarnemingen per buurt te komen. De cijfers die uit de hinderstatistieken van de politie afkomstig zijn, geven dus hoogstens een indicatie van het succes van het OBAZ-programma. Het gaat hierbij om de perceptie van mensen ten aanzien van rommel op straat, overlast van jongeren, geweld in de buurt, diefstal uit auto's etc. In grote lijnen maken de beleidsbuurten en de referentiebuurten (overig G31 en overig Nederland) dezelfde ontwikkelingen door. In vergelijking met de andere G31-buurten lijken de beleidsbuurten zich tamelijk positief te hebben ontwikkeld. Voor de OBAZ-buurten geldt dat zij zich positief onderscheiden ten opzichte van de andere beleidsbuurten waar het gaat om overlast van jongeren, het lastigvallen van mannen en vrouwen en geweld in de buurt (Kullberg, 2006, pp. 400-402).

In 2007 krijgt de aanpak van achterstandswijken een belangrijke impuls met de bekendmaking van het *Actieplan Krachtwijken*. Het doel is om de 40 wijken met de grootste problemen "om te vormen tot wijken waar mensen kansen hebben en weer graag wonen" (Ministerie van VROM, 2007, p. 8). Binnen een periode van 8 tot 10 jaar moeten belangrijke verbeteringen worden gerealiseerd op het terrein van wonen, werken, leren en opgroeien, integreren en veiligheid. Het krachtwijkenbeleid geeft een gebiedsgerichte impuls aan het bestaande beleid onder een herkenbaar label, waarvoor extra financiële middelen worden vrijgemaakt (vgl. Permentier, Kullberg, & Van Noije, 2013, p. 26). De aanpak die wordt gevolgd, verschilt per aandachtswijk en bestaat uit een combinatie van fysieke en sociale maatregelen. Dit varieert van ingrepen in de woningvoorraad en het aanpassen van de publieke ruimte tot het opzetten van multifunctionele wijkcentra en hulpverlening aan probleemgezinnen ("achter de voordeur").

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft onderzoek verricht naar de effectiviteit van het krachtwijkenbeleid, gemeten naar verschillende uitkomstmaten waaronder slachtofferschap van criminaliteit, sociale cohesie en het aandeel lage inkomens in de wijk. Daarbij zijn de 40 aandachtswijken afgezet tegen 40 vergelijkbare wijken die geen deel uitmaken van het krachtwijkenbeleid. Volgens het SCP heeft het krachtwijkenbeleid als geheel "geen significant onderscheidende invloed gehad op de leefbaarheid, veiligheid en sociaal-economische positie van de aandachtswijken" (Permentier, et al., 2013, p. 70). Bij deze conclusie kunnen verscheidene kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats is het beleid sterk lokaal ingekleurd, waardoor er grote verschillen tussen aandachtswijken kunnen bestaan in de wijze waarop het beleid is uitgevoerd. Dat betekent dat de aanpak in sommige aandachtswijken mogelijk succesvoller is geweest dan in andere. Dit geldt eveneens voor de effectiviteit van afzonderlijke maatregelen. Ook hier kunnen grote verschillen optreden. De onderzoekers komen aan dit bezwaar tegemoet door drie specifieke interventies nader te analyseren: (1) het programma *Onze Buurt aan Zet* (overigens al afgerond voor de start van het krachtwijkenbeleid!), (2) de herstructurering van de woningvoorraad door sloop en nieuwbouw en (3) de verkoop van socialehuurwoningen aan bewoners. Deze analyse levert een gemengd beeld op, waarbij alleen herstructurering significant positieve effecten teweeg heeft gebracht (Permentier, et al., 2013, p. 19). Een andere kanttekening bij de algemene conclusie van het SCP betreft de timing van het beleid en de meting. In de oorspronkelijke opzet zou het krachtwijkenbeleid een looptijd kennen van 8 tot 10 jaar. In plaats daarvan is het beleid slechts voor een periode van 4 jaar financieel ondersteund. Wellicht is deze periode te kort om het beleid zijn vruchten te laten afwerpen. Dat roept ook de vraag op of de metingen op het juiste moment zijn verricht. Wanneer zijn effecten immers waarneembaar? Een laatste opmerking betreft het verschil tussen aandachtswijken en niet-aandachtswijken. Hoewel de eerste categorie wijken in de schijnwerpers stond, is ook in de niet-aandachtswijken gewerkt aan de leefbaarheid. Dit is een

¹¹ Deze vier beleidsbuurten zijn als volgt ingedeeld: (1) OBAZ en geen grote fysieke ingreep, (2) OBAZ met grote fysieke ingreep, (3) buurten behorend tot de 56 prioriteitswijken, zonder OBAZ en zonder grote fysieke ingreep en (4) buurten behorend tot de 56 prioriteitswijken, zonder OBAZ, maar waar al wel fysiek is ingegrepen (Kullberg, 2006, p. 392).

belangrijke nuancering die door de onderzoekers naar voren wordt gebracht (Permentier, et al., 2013, p. 70).

Wat kan op basis van de hiervoor beschreven studies worden verwacht van het project de Unieke Brink? Hoewel er grote verschillen zijn in de gevolgde onderzoeksstrategie en de context waarin de studies zijn uitgevoerd, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de leefbaarheid slechts in beperkte mate positief kan worden beïnvloed. In dat opzicht moeten niet al te hoge verwachtingen worden gekoesterd van de bijdrage die het project de Unieke Brink kan leveren aan de leefbaarheid in de Wesselerbrink. Tegelijkertijd is het a priori lastig om aan te geven in hoeverre dit project is te vergelijken met eerdere initiatieven op het gebied van leefbaarheid. Vaak ontbreken daarvoor de benodigde gegevens, omdat veel resultaten in sterk geaggregeerde vorm worden gepresenteerd. Het onderhavige onderzoek heeft dus in niet onbelangrijke mate een exploratief karakter.

3.5 Hypothesen

Uit de literatuur kan, zoals in paragraaf 3.4 is beargumenteerd, geen eenduidig antwoord worden afgeleid op de vraag of en in hoeverre het project de Unieke Brink een positief effect heeft op de leefbaarheid in de Wesselerbrink. Leefbaarheid is in paragraaf 3.1 gedefinieerd als de mate waarin de omgeving aansluit bij de wensen en behoeften van de inwoners van de Wesselerbrink. Met het project de Unieke Brink wordt nadrukkelijk beoogd om de bewoners een stem te geven in het ontwerp van het binnenterrein van hun brink. Op basis hiervan kan worden verwacht dat het project ervoor zorgt dat de omgeving beter aansluit bij de wensen en behoeften van de bewoners van de brinken. Daar komt bij dat buurtbewoners elkaar kunnen ontmoeten tijdens de bijeenkomsten die worden georganiseerd, wat mogelijk een positieve invloed heeft op het onderling vertrouwen. Ook het feit dat bewoners medeverantwoordelijk worden voor het onderhoud van hun brink heeft wellicht tot gevolg dat de onderlinge banden worden versterkt. Dit zijn sociale effecten die mede bepalen of een buurt als leefbaar wordt beschouwd.

Vanaf 2006 is de herinrichting van de 12 brinken gefaseerd uitgevoerd. De verwachting is dat bewoners in 2013, na afronding van de herinrichting, een positiever oordeel over de leefbaarheid in hun buurt hebben dan in 2006, toen de brinken nog niet waren opgeknapt. Om deze verwachting te toetsen is de volgende hypothese geformuleerd:

Hypothese 1

Bewoners van de brinken die opnieuw zijn ingericht, zijn in 2013 positiever over de leefbaarheid in hun buurt dan in 2006.

De tweede hypothese luidt als volgt:

Hypothese 2

Bewoners van de brinken die in het kader van het project de Unieke Brink zijn opgeknapt, zijn positiever over de leefbaarheid in hun buurt dan bewoners van de brinken die niet zijn opgeknapt.

De doelstellingen van het project de Unieke Brink zijn vooral gerelateerd aan het fysieke en sociale domein, zoals in hoofdstuk 2 is geconstateerd. Het project is niet expliciet gericht op het vergroten van de (gepercipieerde) veiligheid in de brinken. Veiligheid wordt zowel in het SCP-model als in het overzicht van Leidelmeijer en Van Kamp (2003) als een onderdeel van leefbaarheid beschouwd (paragraaf 3.1). De grootste effecten van het project zijn, gelet op het voorgaande, dus te verwachten binnen het fysieke en sociale domein van leefbaarheid. Dat neemt niet weg dat de onveiligheidsbeleving van burgers indirect zou kunnen worden beïnvloed door het vergroten van de fysieke en sociale kwaliteit van de woonomgeving. Uit onderzoek van Wittebrood en Van Dijk komt naar voren dat in buurten met een hoge sociale cohesie verhoudingsgewijs minder diefstal en

verloedering wordt ervaren. Ook de onveiligheidsgevoelens van burgers nemen af, naarmate de sociale cohesie hoger is. Ten slotte wordt de tevredenheid met de woonomgeving in positieve zin beïnvloed door de sociale cohesie (Wittebrood & Van Dijk, 2007, pp. 32-34). Deze bevindingen zijn in lijn met resultaten uit eerder onderzoek, waarin eveneens een positief verband wordt aangetoond tussen sociale cohesie en veiligheid. Een sterkere sociale cohesie in de buurt gaat samen met een lagere kans slachtoffer te worden van verschillende vormen van criminaliteit. Ook gaat een sterkere sociale cohesie samen met een geringere beleving van onveiligheid. Hierbij is rekening gehouden met de invloed van individuele kenmerken (geslacht, leeftijd en opleidingsniveau) en buurtkenmerken (economische status, etnische samenstelling en verhuismobiliteit) (Maas-de Waal & Wittebrood, 2002, pp. 296-303). De derde hypothese luidt:

Hypothese 3

Het project de Unieke Brink heeft een positieve invloed op de leefbaarheid gemeten naar fysieke en sociale indicatoren en in mindere mate op de leefbaarheid gemeten naar veiligheidsindicatoren.

Ten slotte is het niet onwaarschijnlijk te veronderstellen dat het feit of bewoners wel of niet participeren van invloed is op hun mening over de leefbaarheid in hun buurt. Van Marissing et al. (2006) rapporteren een positief effect van het OBAZ-programma op de cohesie onder buurtbewoners, aangeduid als horizontale cohesie. Dit hangt mede samen met de spilfunctie die de bewoners vanaf het begin in het programma vervulden. De onderzoekers concluderen dan ook: *“Participation in an activity is a very important tool for creating horizontal social cohesion”* (Van Marissing, et al., 2006, p. 288). Op basis hiervan is de vierde hypothese geformuleerd:

Hypothese 4

Bewoners die hebben deelgenomen aan de bijeenkomsten waar is gesproken over het ontwerp van hun brink, zijn positiever over de leefbaarheid in hun buurt dan bewoners die deze bijeenkomsten niet hebben bijgewoond.

4 Onderzoeksopzet

Nadat in hoofdstuk 3 de belangrijkste concepten zijn uitgewerkt en verscheidene hypothesen zijn opgesteld, staat in dit hoofdstuk de opzet en uitvoering van het kwantitatief empirisch onderzoek centraal (ten behoeve van deelvraag 3 en 4). Hierbij wordt achtereenvolgens ingegaan op het onderzoeksdesign (paragraaf 4.1), de selectie van brinken (paragraaf 4.2), de steekproeftrekking (paragraaf 4.3) en de dataverzameling (paragraaf 4.4). Aansluitend is – voor de volledigheid – een verantwoording opgenomen van de onderzoeksstrategie die is gevolgd om de eerste en tweede deelvraag te beantwoorden (paragraaf 4.5).

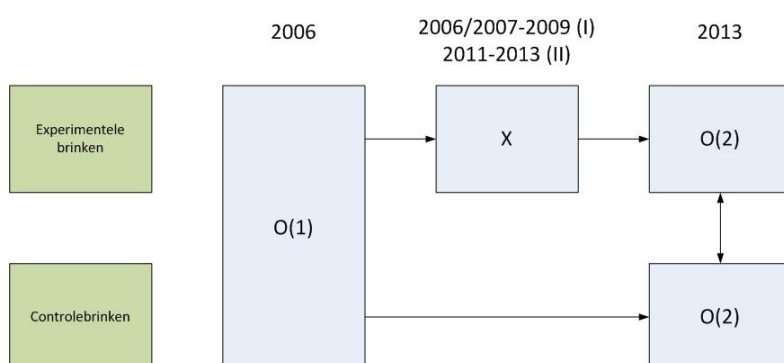
4.1 Onderzoeksdesign

In 2004 zijn de voorbereidingen voor het project de Unieke Brink gestart, maar met de daadwerkelijke uitvoering van de werkzaamheden is begonnen in november 2006. De eerste brinken waar de herinrichting plaatsvond, waren de Langelobrink en Stepelobrink. Een jaar later, in 2007, kwamen de volgende brinken aan de beurt: Ootmarsumbrink, Tilligtebrink, Lattropbrink en Vassebrink. Samen kunnen deze zes brinken gerekend worden tot de eerste pilot (2006/2007-2009). Vanaf 2011 is het herinrichtingsproces op gang gekomen in een tweede pilot van zes brinken: Agelobrink, Nutterbrink, Rossumbrink, Berghuizenbrink, Volthebrink en Saasveldbrink. In april 2013 is deze herinrichting afgesloten met een opleveringsfeestje (De Weekkrant Enschede, 2011; Gemeente Enschede, 2006, 2013, Ongedateerd-a).

De gefaseerde uitvoering van de herinrichting maakt een onderzoeksopzet mogelijk, waarbij brinken die reeds zijn opgeknapt (experimentele brinken) kunnen worden vergeleken met brinken die nog niet opnieuw zijn ingericht (controlebrinken). De selectie van brinken voor herinrichting is bepaald door de gemeente Enschede c.q. woningcorporatie Domijn. Er vindt dus geen *random assignment* van de interventie (de herinrichting) plaats, waardoor van een zuiver experimentele onderzoeksopzet geen sprake kan zijn. Ook op een ander niveau wordt niet voldaan aan de vereisten van een zuiver experiment. Bewoners worden niet op willekeurige basis toegewezen aan hetzij een experimentele brink, hetzij een controlebrink. In dit verband wordt wel gesproken van een quasi-experiment (Shadish, Cook, & Campbell, 2002, pp. 12-14). Een evident nadeel hiervan is dat het aantonen van causale relaties wordt bemoeilijkt. In een zuiver experimentele onderzoeksopzet verschilt de controlegroep alleen van de experimentele groep door het ontbreken van een interventie (*treatment*). Eventuele verschillen tussen de groepen kunnen daardoor in het algemeen aan de interventie worden toegeschreven. Voor een quasi-experiment geldt echter dat de controlegroep ook op een andere, systematische manier kan verschillen van de experimentele groep. Hierdoor zijn alternatieve verklaringen voor het optreden van verschillen mogelijk (vgl. Shadish, et al., 2002, p. 14). Dit fundamentele causaliteitsprobleem kan niet volledig worden opgelost. Het is wel mogelijk om een deel van de alternatieve verklaringen uit te sluiten dan wel minder plausibel te maken door het toevoegen van controlevariabelen of één of meer voormetingen (*pre-tests*).

Zoals in paragraaf 3.2 reeds is aangegeven, zijn in Enschede als onderdeel van het grotestedenbeleid (GSB) verscheidene Leefbaarheids- en Veiligheidsonderzoeken (L&V) uitgevoerd in de periode 2005 – 2009 (Hooft van Huijsduijnen, et al., 2011, pp. 115-116). Het L&V-onderzoek uit 2006 wordt als voormeting gebruikt. In november 2006 is weliswaar gestart met de herinrichting van twee brinken uit de eerste pilot, maar het zwaartepunt van de werkzaamheden zal in 2007 hebben gelegen. Bovendien is het herinrichtingsproces in de overige vier brinken uit de eerste pilot pas in 2007 op gang gekomen. Daarom is het L&V-onderzoek uit 2006 geschikt als voormeting. De onderzoeksopzet is schematisch weergegeven in figuur 9, waarbij de letter O verwijst naar een meting en de letter X gelijkstaat aan een interventie. Door het ontbreken van postcodegegevens (vier cijfers en twee letters) kan in 2006 geen onderscheid worden gemaakt tussen experimentele en controlebrinken. Dat is de reden waarom voor 2006 slechts één referentiegroep is afgebeeld.

Figuur 9: Onderzoekopzet (quasi-experimenteel pre-test/post-test design)

4.2 Selectie van brinken

Het project de Unieke Brink is uitgevoerd in de Enschedese wijk Wesselerbrink. Alle twaalf brinken die opnieuw zijn ingericht, zijn geselecteerd als experimentele brinken. Het belangrijkste criterium om de controlebrinken te selecteren, is de vergelijkbaarheid ten opzichte van de experimentele brinken. Als beide groepen in hoge mate vergelijkbaar zijn, kunnen eventuele veranderingen in de leefbaarheidssituatie worden toegeschreven aan het project de Unieke Brink.

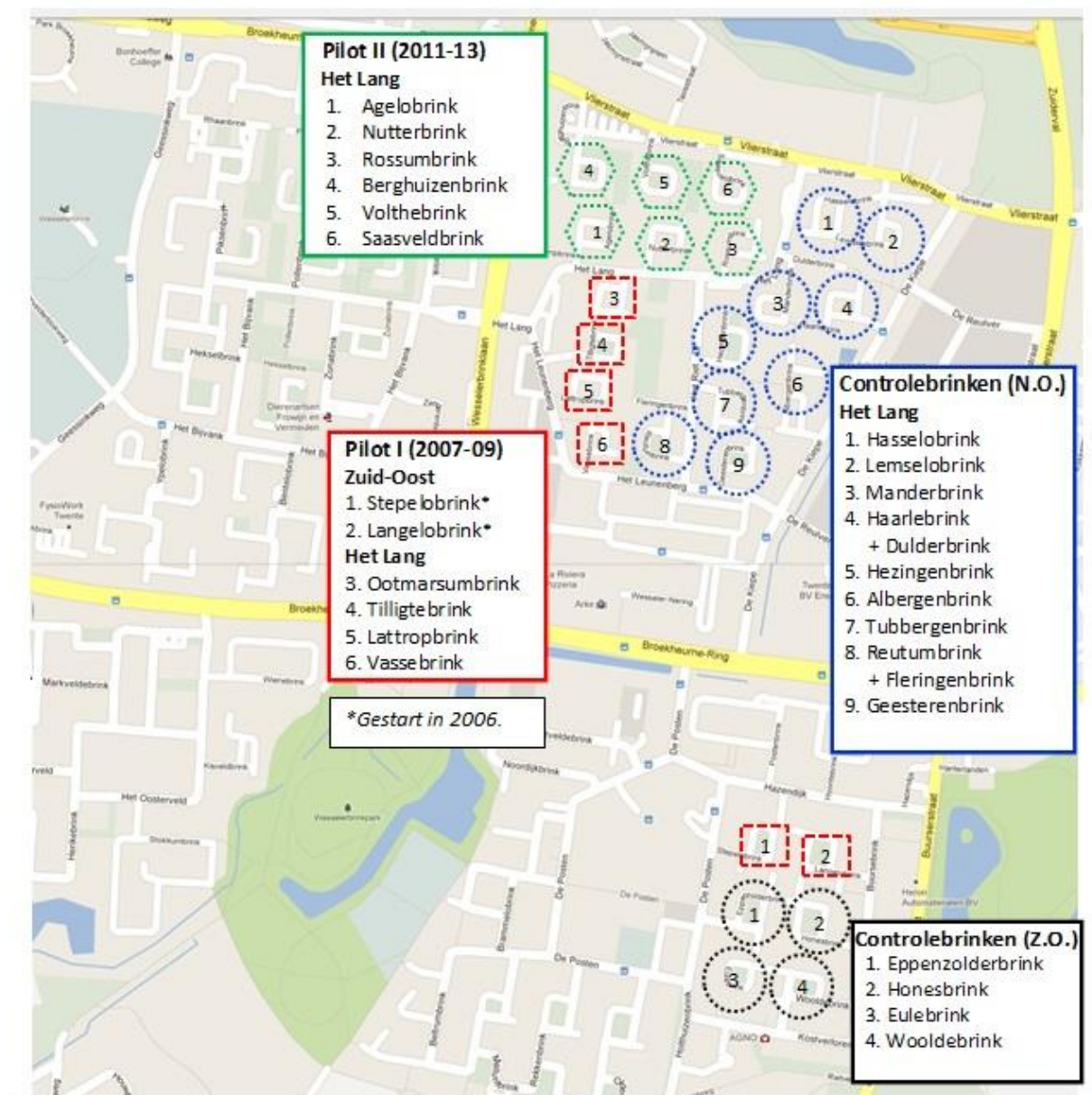
Vanwege het bijzondere karakter van de brinkenstructuur (woningen rond een pleintje) was het noodzakelijk om in de controlegroep eveneens dergelijke brinken op te nemen. De herinrichting heeft in een deel van de brinken in de Wesselerbrink plaatsgevonden. Een ander deel is (nog) niet opgeknapt. Brinken die behoren tot de laatste categorie zouden de controlegroep kunnen vormen. Van de 12 experimentele brinken bevinden zich er 10 in Wesselerbrink Noord-Oost (Het Lang). De woningen in dit deel van de Wesselerbrink zijn gemiddeld beduidend ouder dan de woningen in de overige wijken van de Wesselerbrink (tabel 5). Bovendien is hier sterker vastgehouden aan het brinkenconcept dan in de andere buurten. Om die reden worden de 10 experimentele brinken in Wesselerbrink Noord-Oost vergeleken met controlebrinken die zich ook in Wesselerbrink Noord-Oost bevinden. De overige 2 experimentele brinken, de Stepelobrink en de Langelobrink, zijn gelegen in Wesselerbrink Zuid-Oost. De woningvoorraad is afwijkend ten opzichte van de andere experimentele brinken: hier geen hobbykamerwoningen, zoals in Wesselerbrink Noord-Oost, maar rijtjeshuizen met een woonkamer op de benedenverdieping. Voor de Stepelo- en Langelobrink zijn nog vier additionele controlebrinken in Wesselerbrink Zuid-Oost geselecteerd. Zie figuur 10 voor een compleet overzicht van alle experimentele en controlebrinken. Vanwege het beperkte aantal huishoudens zijn de Haarlebrink en de Dulderbrink samengevoegd, evenals de Reutumbrink en de Fleringenbrink.

Tabel 5: Ouderdom woningvoorraad Wesselerbrink en Enschede, 2011

	Gem. ouderdom van de woonruimten (in jaren)	Gemiddeld bouwjaar
Wes. NO	46,6	1964
Wes. ZO	38,3	1973
Wes. ZW	39,9	1971
Wes. NW	36,9	1974
Stadsdeel Zuid	35,3	1976
Enschede	47,9	1963

(Gemeente Enschede & I&O Research, 2013)

Figuur 10: Overzicht experimentele en controlebrinken

Om na te gaan of de experimentele en controlebrinken ook wat betreft sociale kenmerken vergelijkbaar zijn, zijn enkele aanvullende analyses uitgevoerd op basis van de Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBA) van de gemeente Enschede (tabel 6). Vier kenmerken zijn in de analyse meegenomen: etniciteit, geslacht, leeftijd en verblijfsduur op adres (alleen voor hoofdbewoners)¹². Voor elk van deze kenmerken is bekeken of de experimentele en controlebrinken een homogene samenstelling kennen¹³. In eerste instantie is daarbij een onderscheid op totaalniveau gemaakt tussen experimentele brinken aan de ene kant en controlebrinken aan de andere kant. Dit is een relatief grofmazige indeling. Daarom is deze analyse voor Wesselerbrink Noord-Oost en Zuid-Oost apart uitgevoerd.

¹² *Etniciteit*: Nederlands en niet-Nederlands; *geslacht*: man en vrouw; *leeftijd*: 18-24, 25-34, 35-49, 50-64, 65-80 jaar; *verblijfsduur op adres*: < 1, 1 < 3, 3 < 10, 10+ jaar (alleen voor hoofdbewoners).

¹³ Hierbij is gebruikgemaakt van een chi-kwadraattoets voor homogeniteit (zie tabel 6).

Tabel 6: Vergelijkbaarheid experimentele en controlebrinken, naar populatiekenmerken, 2013

	Totaal		Noord-Oost		Zuid-Oost	
	χ^2	P-waarde	χ^2	P-waarde	χ^2	P-waarde
Etniciteit	2,275	0,131	0,320	0,571	2,638	0,104
Geslacht	0,112	0,738	0,019	0,889	0,045	0,831
Leeftijd	1,473	0,831	3,928	0,416	9,318	0,054
Verblijfsduur op adres	1,719	0,633	1,505	0,681	2,381	0,497

Op totaalniveau is te zien dat de experimentele en controlebrinken homogeen zijn naar alle kenmerken ($P > 0,10$). Beperken we de analyse tot Noord-Oost, dan zijn de experimentele en controlebrinken eveneens homogeen te noemen ($P > 0,10$). In Wesselerbrink Zuid-Oost wordt een significant verschil gevonden wat betreft leeftijd bij $\alpha = 10\%$. De relatief grootste verschillen doen zich voor in de leeftijdscategorieën 50-64 en 65-80 jaar. In de experimentele brinken (Z.O.) is 23,9 procent van de bewoners tussen 50 en 64 jaar oud, terwijl 29,5 procent ouder dan 65 is. Voor de controlebrinken (Z.O.) zijn deze percentages respectievelijk 31,4 en 18,9. In het algemeen kunnen we echter stellen dat de experimentele en controlebrinken wat betreft sociale samenstelling vergelijkbaar zijn.

4.3 Steekproeftrekking, respons en representativiteit

De doelpopulatie, de populatie waarover we uitspraken willen doen (Dijkstra & Smit, 2005, p. 27), bestaat uit alle inwoners van 18-80 jaar die woonachtig zijn in de experimentele en controlebrinken. Uit de Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBA) van de gemeente Enschede (stand 1 januari 2013) is een getrapte, aselechte steekproef getrokken van bewoners in de experimentele en controlebrinken. Het steekproefkader is beperkt tot alle personen van 18 tot en met 80 jaar. Van elk adres (straat en huisnummer) is willekeurig één bewoner geselecteerd¹⁴. Een deel van de geselecteerde bewoners is benaderd voor deelname aan het onderzoek, bestaande uit een combinatie van mondelinge interviews en schriftelijke vragenlijsten (zie paragraaf 4.4).

Tabel 7: Details steekproeftrekking en respons (4 juni 2013)

Aantal personen van 18-80 jaar (steekproefkader)	1951
Aantal geselecteerde personen	888
Aantal benaderde personen	444
Aantal respondenten	256
Responspercentage (als % van alle benaderde personen)	57,7

In tabel 7 wordt een overzicht gegeven van de respons per 4 juni 2013. De onderzoeksgegevens die op deze datum beschikbaar waren, vormen de basis voor dit verslag. Van alle 444 benaderde personen hebben 256 mensen hun medewerking verleend. Het responspercentage komt daarmee uit op 57,7 procent. In vergelijking met ander onderzoek is dit responspercentage acceptabel te noemen. Van Beckhoven en Van Kempen (2003) rapporteren een overall respons van 52,3 procent, waarbij schriftelijke vragenlijsten persoonlijk zijn verspreid en opgehaald. Deze strategie is voor een deel ook in dit onderzoek gehanteerd, hetgeen waarschijnlijk een positieve invloed heeft gehad op de respons (Babbie, 2010, p. 270). In een onderzoek naar de participatie van bewoners in de wederopbouw van de wijk Roombeek in Enschede is een netto responspercentage van 68,2 procent bereikt. In dit geval is een *mixed method*-strategie van *face-to-face* interviews, telefonische

¹⁴ Huisnummertoevoegingen zijn buiten beschouwing gelaten.

interviews en schriftelijke vragenlijsten gevolgd. De onderzoekers erkennen dat deze respons uitzonderlijk hoog is (Denters & Klok, 2010, p. 603).

Wat betreft de respons is ook bekeken of deze verschilt naar gelang het type brink. Tussen de experimentele en controlebrinken blijkt geen significant verschil te bestaan in het responspercentage ($\chi^2 = 0,240$; $df = 1$; $P = 0,624$). Als vijf categorieën worden onderscheiden¹⁵, kan ook geen significant verschil worden ontdekt ($\chi^2 = 6,411$; $df = 4$; $P = 0,171$).

Om op basis van de steekproef uitspraken te kunnen doen over de doelpopulatie, is het belangrijk dat de steekproef een goede afspiegeling vormt van de doelpopulatie. We zeggen ook wel dat de steekproef representatief moet zijn voor de populatie. Een lage respons vormt een bedreiging voor de representativiteit van de onderzoeksresultaten (vgl. Dijkstra & Smit, 2005, p. 45). Omdat het responspercentage tamelijk hoog is, is op voorhand geen negatieve invloed op de representativiteit te verwachten. Voor een vijftal kenmerken is onderzocht of de steekproef een goede afspiegeling vormt van de populatie¹⁶. De resultaten daarvan zijn in tabel 8 weergegeven.

Tabel 8: Representativiteit steekproef ten opzichte van populatie, naar verschillende kenmerken¹⁷

	χ^2	df	<i>P</i> -waarde
Brinken (2 categorieën)	2,288	1	0,130
Brinken (5 categorieën)	10,315	4	0,035
Etniciteit	5,496	1	0,019
Geslacht	10,003	1	0,002
Leeftijd (5 categorieën)	24,711	4	< 0,001

De steekproef vormt een goede afspiegeling van de populatie wat betreft de verhouding tussen het aantal bewoners uit de experimentele en controlebrinken ($P > 0,10$). Voor de andere vier kenmerken geldt dit niet ($P < 0,05$). Relatief ondervertegenwoordigd zijn achtereenvolgens respondenten uit de controlebrinken Zuid-Oost, bewoners met een niet-Nederlandse etniciteit, mannen en jongeren (18-24 jaar en in mindere mate de groep 25-34 jaar). Er is dus reden om te twijfelen aan de representativiteit van de steekproef, waardoor de onderzoeksuitkomsten met enige voorzichtigheid moeten worden geïnterpreteerd. De gevolgen van nonrespons en gebrek aan representativiteit zijn echter minder ernstig voor vragen die gericht zijn op verbanden, zoals in dit onderzoek het geval is, dan voor univariate onderzoeksvragen waarbij de verdeling van één variabele wordt onderzocht (Dijkstra & Smit, 2005, p. 47).

4.4 Dataverzameling

4.4.1 Primaire data

In het kader van dit onderzoek is een vragenlijst ontworpen om de perceptie die bewoners van de leefbaarheid in hun buurt hebben te meten. Deze vragenlijst is gebaseerd op het model dat in eerdere Leefbaarheids- en Veiligheidsonderzoeken is gebruikt (RIGO Research en Advies, 2003). Bewoners konden onder meer hun oordeel uitspreken over de voorzieningen in hun buurt, hun woonsituatie, de mate van veiligheid en hun omgang met buurtgenoten. Deze scores zijn samengevoegd tot een aantal kencijfers, hetgeen in paragraaf 3.2 is toegelicht. Om de lengte van de

¹⁵ Stepelo- en Langelobrink (pilot I), overige brinken pilot I, brinken pilot II, controlebrinken Noord-Oost, controlebrinken Zuid-Oost.

¹⁶ *Brinken (2 categorieën)*: experimentele en controlebrinken; *brinken (5 categorieën)*: zie voetnoot 15; *etniciteit*: Nederlands en niet-Nederlands; *geslacht*: man en vrouw; *leeftijd*: 18-24, 25-34, 35-49, 50-64, 65-80 jaar.

¹⁷ Deze analyse is beperkt tot de afgenomen interviews (de respons).

vragenlijst beperkt te houden zijn 3 kencijfers weggelaten uit dit onderzoek: slachtofferschap (K10), gehechtheid aan de stad (K16) en verwachte ontwikkelingen van de stad (K17). Bij het onderdeel slachtofferschap wordt voor een groot aantal delicten de vraag gesteld of een respondent daarvan in de afgelopen 12 maanden het slachtoffer is geworden. Omdat de vragenlijst al items bevat over onveiligheidsgevoelens en de perceptie die mensen hebben van buurtproblemen (vermogensdelicten en dreiging), is besloten om geen vragen op te nemen over slachtofferschap. Kencijfers 16 en 17 laten zien in welke mate burgers gehecht zijn aan hun stad en hoe zij aankijken tegen de ontwikkeling van de stad in de komende jaren. Het project de Unieke Brink probeert verandering te brengen in de leefbaarheidssituatie op brink- en buurtniveau. Om die reden zijn vragen over de stad als geheel van minder betekenis voor dit onderzoek. De opbouw van de vragenlijst is voor de experimentele en controlebrinken in grote lijnen hetzelfde. Er zijn enkele vragen opgenomen die specifiek betrekking hebben op het project de Unieke Brink. Op dit punt wijkt de vragenlijst voor de experimentele brinken af van die voor de controlebrinken.

Er is voor gekozen om studenten zowel mondelinge interviews als schriftelijke vragenlijsten af te laten nemen. Dit is een afweging geweest van de voor- en nadelen die aan beide methoden zijn verbonden (Babbie, 2010, pp. 285-287; Dijkstra & Smit, 2005, pp. 12-18). Bij mondelinge interviews is de respons in het algemeen hoger dan bij schriftelijke vragenlijsten. Een ander voordeel van mondelinge interviews is dat het aantal onvolledig ingevulde vragenlijsten kleiner is dan wanneer de schriftelijke methode wordt gehanteerd. Daar staat tegenover dat schriftelijke vragenlijsten sneller kunnen worden afgenomen dan mondelinge interviews, waardoor meer personen kunnen worden benaderd en de betrouwbaarheid van het onderzoek wordt vergroot. Hoewel er meer sterke en zwakke punten van beide methoden zijn te noemen, zijn dit de belangrijkste overwegingen geweest om voor een *mixed method*-strategie te kiezen.

4.4.2 *Secundaire data*

Ten behoeve van de voormeting is gebruikgemaakt van data uit het Leefbaarheids- en Veiligheidsonderzoek dat in 2006 is uitgevoerd in Enschede. Over de wijze waarop dit onderzoek is ontworpen en uitgevoerd, is helaas weinig informatie beschikbaar. De respondenten (5280 in totaal) zijn hoogstwaarschijnlijk telefonisch geïnterviewd (Hooft van Huijsduijnen, et al., 2011, p. 116). De frequentieverdeling van het aantal respondenten naar buurt is weergegeven in tabel 9.

Tabel 9: Frequentieverdeling respondenten L&V-onderzoek naar buurt, 2006

Buurt	Frequentie	Percentage
Enschede (overig)	4722	89,4
Wesselerbrink N.O.	121	2,3
Wesselerbrink Z.O.	150	2,8
Wesselerbrink Z.W.	150	2,8
Wesselerbrink N.W.	137	2,6
Totaal	5280	100

4.5 Overige onderzoeksmethoden

De voorgaande beschrijving van de onderzoeksopzet heeft betrekking op het kwantitatieve deel van het onderzoek dat gericht is op de beantwoording van de derde en vierde deelvraag. Voor de volledigheid wordt hieronder kort uiteengezet hoe het eerste deel van het onderzoek is uitgevoerd (deelvraag 1 en 2).

Voor de beschrijving van de doelstellingen van het project de Unieke Brink en het verloop van het participatieproces is geput uit documenten die zijn verstrekt door de gemeente Enschede en woningcorporatie Domijn. Het betreft hier onder andere een interne evaluatie, een

procesbeschrijving van de pilot en het brinkenboek met sfeerbeelden en suggesties voor de nieuwe inrichting van de binnenpleinen. Ook zijn inrichtingstekeningen van de nieuwe opzet van de brinken beschikbaar gesteld. Dit is aangevuld met publiek toegankelijke informatie van internetbronnen, zoals de website van de gemeente Enschede, de Weekkrant Enschede en de Twentsche Courant Tubantia. Voor een gedetailleerde verantwoording van de geraadpleegde bronnen wordt verwezen naar de literatuurlijst.

Omdat het beschikbare bronnenmateriaal een aantal belangrijke vragen openliet, is op 17 mei 2013 een interview gehouden met Sanne van Drielen, projectmedewerker bij het Stadsdeelmanagement Zuid in Enschede. Vooraf zijn vragen opgesteld over de aanloop van het project de Unieke Brink, het verloop van de bijeenkomsten, de rol van bewoners, de renovatie van de huurwoningen et cetera. Van het gesprek zijn aantekeningen gemaakt.

5 Resultaten

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van het empirisch onderzoek dat is uitgevoerd om de eerder opgestelde hypothesen te toetsen. In paragraaf 5.1 wordt per kencijfer in beeld gebracht hoe de leefbaarheid zich in de periode 2006-2013 heeft ontwikkeld. Daarnaast wordt een eerste analyse gemaakt van de verschillen tussen de experimentele en controlebrinken in 2013, hetgeen in paragraaf 5.2 verder wordt uitgediept. Paragraaf 5.3 bevat de belangrijkste conclusies met betrekking tot de eerste drie hypothesen. In hoeverre participatie mede van invloed is op het oordeel over leefbaarheid wordt onderzocht in paragraaf 5.4. De voornaamste bevindingen van deze analyse komen aan de orde in paragraaf 5.5.

5.1 Leefbaarheid gemeten naar kencijfers

In paragraaf 4.1 is aangegeven dat voor 2006 geen onderscheid gemaakt kan worden tussen experimentele en controlebrinken. Hiervoor ontbreken de benodigde postcodegegevens. Om toch een vergelijking te kunnen maken met 2006 is op een andere wijze een referentiegroep samengesteld. Wesselerbrink Noord-Oost bestaat enerzijds uit laagbouw (zoals de brinken), anderzijds uit hoogbouw (galerijflats). Alle respondenten in 2006 met een woning die tot de (semi)laagbouw gerekend kan worden, zijn opgenomen in de referentiegroep “Het Lang 2006”¹⁸. Voor Wesselerbrink Zuid-Oost was het vanwege ontbrekende waarden helaas niet mogelijk om op vergelijkbare wijze een controlegroep te creëren. In plaats daarvan zou de hele buurt Wesselerbrink Zuid-Oost als controlegroep kunnen worden gebruikt. Nog afgezien van de vraag in hoeverre de vergelijkbaarheid in het gedrag komt, gold ook voor deze indeling het probleem van ontbrekende waarden. Bij enkele kencijfers bleef het aantal geldige waarnemingen tussen 20 en 25 steken. Daarom is van deze vergelijking afgezien.

Tabel 10: Aantal respondenten per buurt

Groep	Jaar	Buurt Wesselerbrink	Aantal respondenten
Het Lang	2006	Noord-Oost	65
Het Lang Pilot I	2013	Noord-Oost	45
Het Lang Pilot II	2013	Noord-Oost	57
Het Lang Controlebrinken	2013	Noord-Oost	105
Stepelo- en Langelobrink	2013	Zuid-Oost	22
Controlebrinken	2013	Zuid-Oost	26

Omdat er in 2013 relatief weinig respondenten in Wesselerbrink Zuid-Oost zijn (zie tabel 10), wordt in de navolgende statistische analyses gewerkt met twee groepsindelingen. De eerste groepsindeling bestaat uit vier categorieën: (1) Het Lang 2006, (2) Het Lang Pilot I, (3) Het Lang Pilot II en (4) Het Lang Controlebrinken. In de tabellen wordt hiernaar verwezen met **methode 4 groepen**. Ter controle wordt elke analyse opnieuw uitgevoerd, waarbij de Stepelo- en Langelobrink en de controlebrinken in Wesselerbrink Zuid-Oost als aparte groepen worden toegevoegd. Het aantal groepen komt daarmee op een totaal van zes (**methode 6 groepen**). Voor een overzicht van alle experimentele en controlebrinken wordt verwezen naar figuur 10 op pagina 32.

In de grafieken zijn verder twee additionele referentiewaarden afgebeeld: de score van Enschede (inclusief de Wesselerbrink) en de score van de Wesselerbrink (inclusief Het Lang). Beide waarden hebben betrekking op het jaar 2006. Zij worden om drie redenen niet in de statistische analyses

¹⁸ Hiertoe behoren de categorieën “eengezinswoning niet vrijstaand, twee onder een kap” (55 respondenten), “etagewoning, bovenwoning, maisonnette, benedenwoning” (2 respondenten), “senioren-, bejaarden- en aanleunwoning” (4) en “anders” (4), in totaal 65 respondenten.

meegenomen. In de eerste plaats zou een belangrijke aanname van de statistische analyses, de onafhankelijkheid van de groepen, in het geding zijn. De score van Enschede is bijvoorbeeld niet onafhankelijk van die van de Wesselerbrink, aangezien de Wesselerbrink verdisconteerd is in het cijfer van Enschede. Een mogelijke oplossing is om een score te berekenen voor Enschede zonder de Wesselerbrink, en een cijfer voor de Wesselerbrink zonder Het Lang. Daarmee zijn echter de volgende twee bezwaren niet weggenomen. Opname van Enschede en de Wesselerbrink leidt tot een ongebalanceerd onderzoeksmodel, waarbij zeer kleine groepen worden vergeleken met zeer grote groepen. Ten slotte heeft de hoge n van Enschede en in mindere mate de Wesselerbrink tot gevolg dat zeer kleine verschillen reeds als statistisch significant worden aangemerkt (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2010, p. 10). Ondanks het feit dat de waarden van Enschede en de Wesselerbrink niet in de statistische analyses worden meegenomen, kunnen zij – bij het ontbreken van objectieve normen – als richtpunt dienen voor de ontwikkeling van de leefbaarheid in de brinken.

5.1.1 K1 en 2: individuele woonbeleving

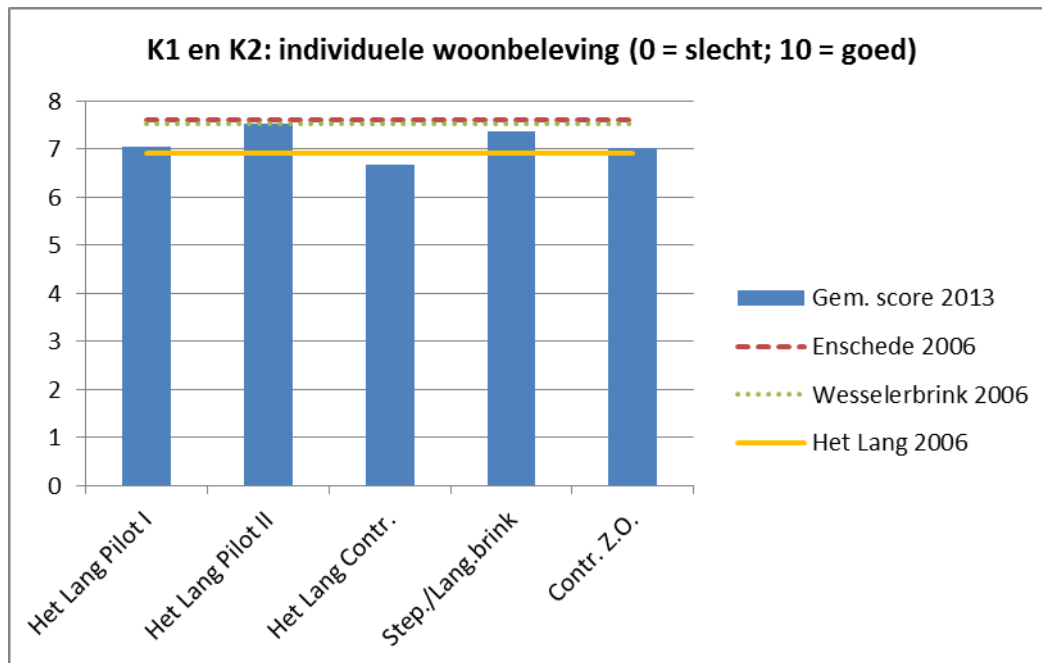
Het eerste kencijfer betreft de individuele woonbeleving. Respondenten geven hun oordeel over hun eigen woning aan de hand van vier items:

1. De indeling van de woning waarin ik woon is geschikt.
2. De woning waarin ik woon is te klein.
3. De woning waarin ik woon is slecht onderhouden.
4. De woning waarin ik woon ademt een goede sfeer uit.

De mogelijke antwoordcategorieën zijn helemaal mee eens, mee eens, niet eens-niet oneens, mee oneens en helemaal mee oneens. Deze vier items zijn in eerste instantie samengevoegd tot een schaal van individuele woonbeleving, waarbij 0 staat voor “slecht” en 10 duidt op “goed”. Vanwege de beperkte interne consistentie (Cronbachs $\alpha = 0,492$ voor 2013, zie bijlage 3) is de schaal uitgebreid met een extra item, het rapportcijfer (1-10) voor de eigen woning. De nieuwe schaal is zodanig geconstrueerd dat alle vijf items even zwaar meewegen en de schaallengte (0 = slecht; 10 = goed) behouden blijft¹⁹.

¹⁹ Rapportcijfer woning (1-10) wordt omgezet in score (0-4) via de volgende formule: nieuw cijfer = (oud cijfer - 1) * (4 / 9). Er ontstaat een lichte vertekening door het veranderen van de onderlinge verhoudingen. Dit effect is echter verwaarloosbaar.

Figuur 11: Individuele woonbeleving

In vergelijking met Het Lang in 2006 is de gemiddelde woonbeleving in alle experimentele brinken (pilot I, pilot II en Stepelo- en Langelobrink) (licht) toegenomen (figuur 11). De experimentele brinken scoren in 2013 ook duidelijk beter dan de controlebrinken. Wat betreft individuele woonbeleving is er ondersteuning gevonden voor de eerste twee hypothesen (zie paragraaf 3.5). De toename van de woonbeleving in de pilotbrinken in Het Lang hangt waarschijnlijk samen met de renovatie van de huurwoningen die zoveel mogelijk parallel aan het herinrichtingstraject van de brinken is uitgevoerd (Woningcorporatie Domijn & Sacon, 2006, p. 28).

De verschillen die tussen de groepen zijn waargenomen, blijken statistisch significant te zijn, ongeacht de groepsindeling (tabel 11). Uit een nadere analyse komt naar voren dat de gemiddelde score van de tweede pilot (7,53) significant verschilt van de score die de controlebrinken in het Lang halen (6,68) (Bonferroni: $P < 0,01$). De andere paargewijze verschillen, waarbij steeds twee groepen met elkaar worden vergeleken, zijn niet significant.

Tabel 11: F-toets individuele woonbeleving

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	5,41	3	265	0,001
6 groepen	3,644	5	308	0,003

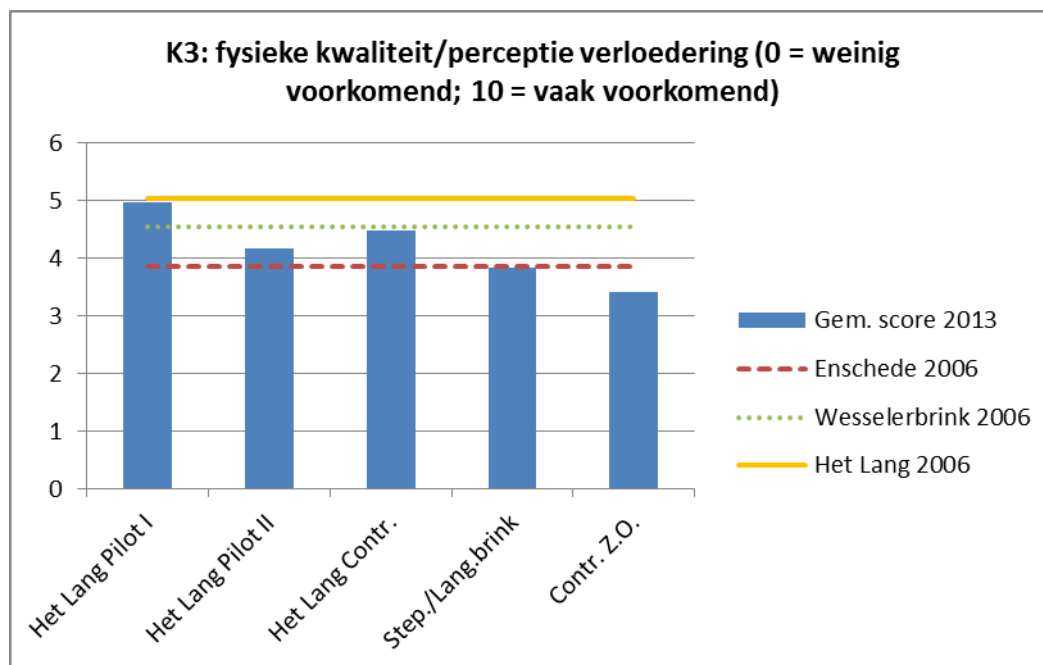
5.1.2 K3: de fysieke kwaliteit van de woonomgeving (perceptie verloedering)

Welke perceptie hebben mensen van de verloedering in hun buurt? In het L&V-draaiboek wordt dit gemeten met de volgende items:

1. Bekladding van muren en/of gebouwen.
2. Vernieling van telefooncellen, bus- of tramhokjes.
3. Rommel op straat.
4. Hondenpoep op straat.

Respondenten konden aangeven of deze zaken volgens hen vaak, soms of (bijna) nooit voorkwamen. De bijbehorende schaal loopt van 0 (weinig voorkomend) tot 10 (vaak voorkomend). Figuur 12 biedt een overzicht van de gemiddelde scores per buurt.

Figuur 12: Fysieke kwaliteit/perceptie verloedering

In 2013 is sprake van een lichte daling van de verloedering die wordt ervaren ten opzichte van Het Lang in 2006. Met name de brinken in het zuidoostelijk deel van de Wesselerbrink steken op dit punt gunstig af tegen de andere groepen. Als de verschillen tussen de eerste vier groepen worden getoetst, komen hieruit geen significante verschillen naar voren ($P = 0,248$) (tabel 12). De toevoeging van de brinken in Wesselerbrink Zuid-Oost heeft tot gevolg dat de verschillen matig significant zijn ($P = 0,08$). Worden de groepen echter in tweetallen vergeleken, dan blijkt de perceptie van verloedering niet significant te verschillen per groep (Bonferroni: $P > 0,10$). Van een tijdseffect (hypothese 1) kan voorzichtig worden gesproken. Voor de tweede hypothese is geen ondersteuning gevonden: in de controlebrinken wordt soms zelfs minder verloedering ervaren dan in de experimentele brinken.

Tabel 12: F-toets fysieke kwaliteit/perceptie verloedering

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	1,385	3	263	0,248
6 groepen	1,987	5	306	0,08

5.1.3 K4: de sociale kwaliteit van de woonomgeving

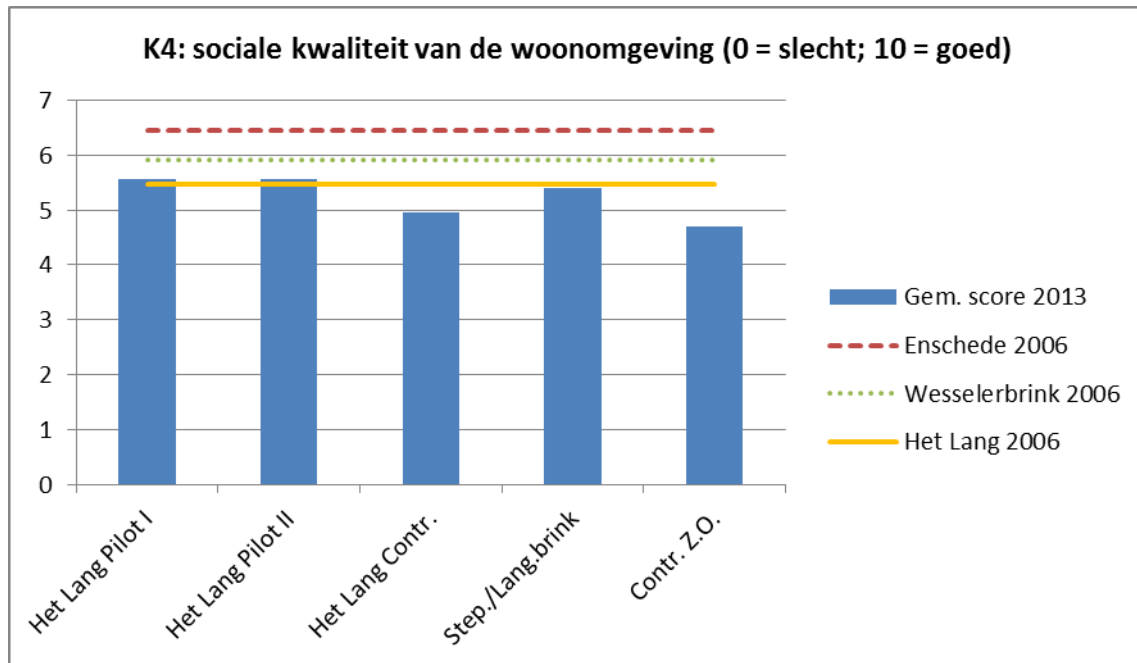
Het vierde kencijfer heeft betrekking op de sociale dimensie van leefbaarheid, zoals in het SCP-model is weergegeven (paragraaf 3.1). In hoeverre kennen buurtbewoners elkaar en hoe gaan ze met elkaar om? Voelen zij zich thuis in hun omgeving? De items die samen de schaal van de sociale kwaliteit van de woonomgeving vormen, zijn:

1. De mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks.
2. De mensen gaan in deze buurt op een prettige manier met elkaar om.
3. Ik woon in een gezellige buurt waar veel saamhorigheid is.

4. Ik voel mij thuis bij de mensen die in deze buurt wonen.

De antwoorden waaruit de respondenten konden kiezen, waren: helemaal mee eens, mee eens, niet eens-niet oneens, mee oneens en helemaal mee oneens. Het minimum van de schaal die hieruit geconstrueerd is, is 0 (slecht). Het maximum is gelijk aan 10 (goed).

Figuur 13: Sociale kwaliteit van de woonomgeving

Uit figuur 13 komt naar voren dat de experimentele brinken gemiddeld iets beter scoren dan de controlebrinken. Het verschil tussen het hoogste gemiddelde (pilot II: 5,56) en het laagste gemiddelde (controlebrinken Zuid-Oost: 4,70) bedraagt 0,86. Dat is beperkt gezien de lengte van de schaal (0-10). Geen van de groepen haalt het niveau van de Wesselerbrink of Enschede in 2006.

De beperkte verschillen die bij de grafische analyse aan het licht kwamen, zijn niet significant ($P > 0,10$), zoals blijkt uit tabel 13. Gemeten naar dit kencijfer kan niet worden gesteld dat het project de Unieke Brink positieve sociale effecten teweeg heeft gebracht in de Wesselerbrink.

Tabel 13: F-toets sociale kwaliteit van de woonomgeving

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	1,704	3	264	0,167
6 groepen	1,431	5	310	0,213

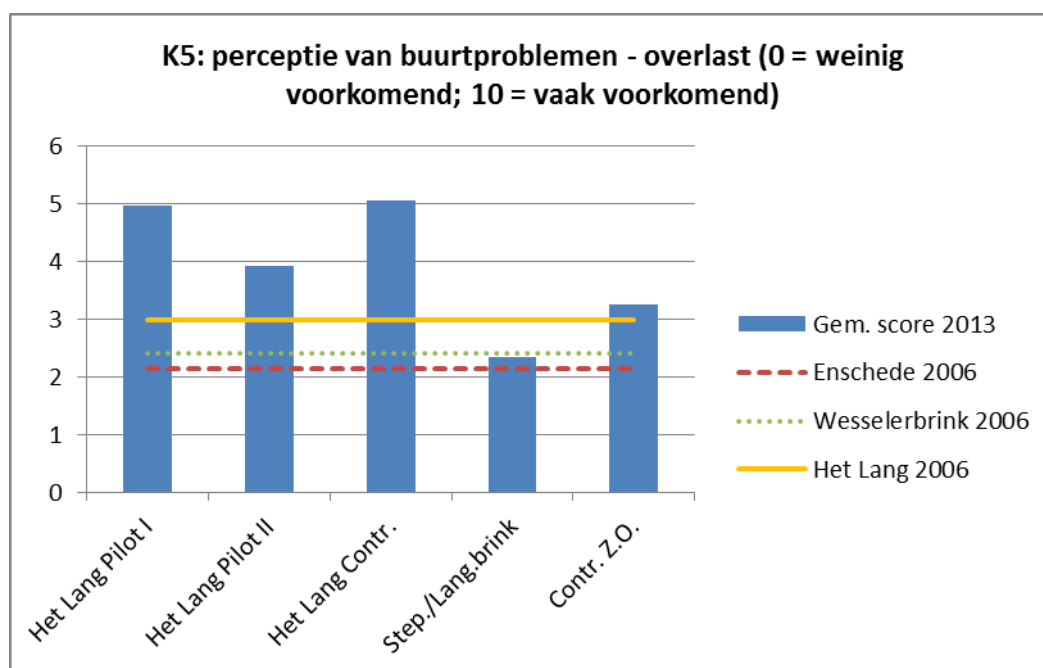
5.1.4 K5: perceptie van buurtproblemen – overlast

Het derde kencijfer (fysieke kwaliteit van de woonomgeving) had betrekking op de perceptie die mensen hadden van de verloederding in hun buurt, zoals bekladding van muren, vernieling van bushokjes en hondenpoep op straat. Het vijfde kencijfer gaat over de mate waarin bewoners overlast van elkaar ervaren. In de enquête konden zij aangeven of de volgende problemen zich vaak, soms of (bijna) nooit voordeden:

1. Vormen van geluidsoverlast.
2. Overlast van groepen jongeren.
3. Overlast door omwonenden.

Deze items zijn, net als bij het derde kencijfer, samengevoegd tot een schaal van 0 tot 10, waarbij 0 “weinig voorkomend” betekent en 10 “vaak voorkomend”.

Figuur 14: Perceptie van overlast

Vergeleken met 2006 is de perceptie van overlast in Het Lang toegenomen, zowel in de experimentele als in de controlebrinken (figuur 14). De tweede pilotgroep scoort relatief gezien nog het best, hoewel ook daar de perceptie van overlast gemiddeld bijna een vol punt hoger is dan in Het Lang in 2006. Beschouwen we het zuidoostelijk deel van de Wesselerbrink, dan wordt in de Stepelo- en Langelobrink relatief minder overlast ervaren dan in de controlebrinken. Alleen de Stepelo- en Langelobrink halen een score die gelijk is aan die van de Wesselerbrink in 2006.

Wat betreft de ervaren mate van overlast zijn er significante verschillen tussen de brinken, ongeacht de groepsindeling ($P < 0,001$) (tabel 14). Significanter minder overlast wordt ervaren in Het Lang in 2006 dan in Het Lang Pilot I en de controlebrinken in Het Lang (Bonferroni: $P < 0,05$). Dit geldt eveneens voor de Stepelo- en Langelobrink. De perceptie van overlast is hier gemiddeld lager dan in de eerste pilotgroep van Het Lang en de controlebrinken in Het Lang (Bonferroni: $P < 0,05$). De eerste hypothese wordt op basis van deze resultaten verworpen: in plaats van een verbetering is er sinds 2006 sprake van een verslechtering van de leefbaarheid, hoewel de brinken in Wesselerbrink Zuid-Oost er in positieve zin uitspringen. Ook voor de tweede hypothese is geen overtuigende empirische ondersteuning gevonden: met name de eerste pilotbrinken in Het Lang laten geen verbetering zien ten opzichte van de controlebrinken.

Tabel 14: F-toets perceptie overlast

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	7,122	3	266	< 0,001
6 groepen	6,302	5	309	< 0,001

5.1.5 K6: algemene evaluatie buurt

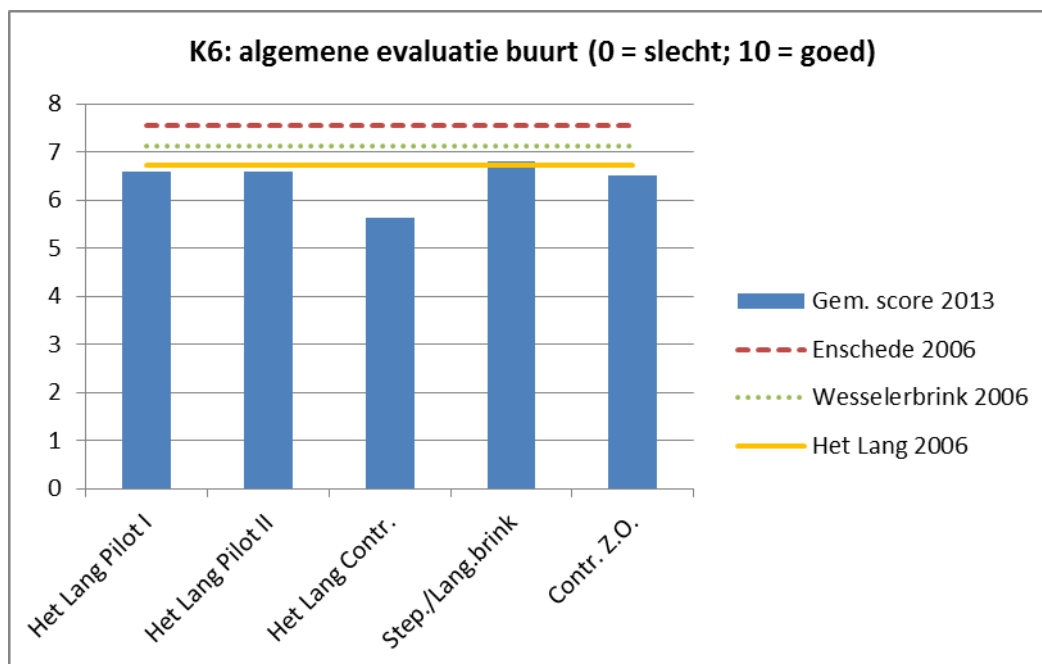
Bij het derde en vierde kencijfer ging het respectievelijk om de fysieke en sociale kwaliteit van de woonomgeving. Het zesde kencijfer betreft een algemene evaluatie van de buurt door de ogen van

de bewoners. Dit oordeel is uitgedrukt in een cijfer van 0 (slecht) tot 10 (goed), waarbij de volgende stellingen zijn samengevoegd:

1. De mensen in deze buurt blijven hier graag wonen.
2. Het is vervelend om in deze buurt te wonen.
3. Als het maar enigszins mogelijk is ga ik uit deze buurt verhuizen.
4. Als je in deze buurt woont heb je het goed getroffen.
5. Buurt prettig om in te wonen.

De eerste vier items konden worden beantwoord met: helemaal mee eens, mee eens, niet eens-niet oneens, mee oneens en helemaal mee oneens. Het laatste item was een aparte vraag die in de volgende vorm aan de respondenten was voorgelegd: vindt u de buurt waarin u woont een zeer prettige, een prettige, een onprettige of een zeer onprettige buurt om in te wonen?

Figuur 15: Algemene evaluatie buurt

Ten opzichte van Het Lang in 2006 is de algemene evaluatie van de buurt in de experimentele brinken in 2013 op peil gebleven (figuur 15). Bewoners van de controlebrinken in Het Lang zijn aanmerkelijk minder positief over hun buurt dan de bewoners van de pilotbrinken.

De F-toets laat voor beide groepsindelingen een significant resultaat zien ($P < 0,01$) (tabel 15). Als de groepsgemiddelden via de Bonferroni-methode in tweetallen worden getoetst, scoren zowel Het Lang 2006, Pilot I als Pilot II significant beter dan de controlegroep in Het Lang ($P < 0,05$). Bij de indeling van zes groepen blijft alleen het significant verschil tussen Het Lang in 2006 en de controlegroep in 2013 in stand ($P < 0,05$). In ieder geval kan worden geconcludeerd dat het project de Unieke Brink ervoor heeft gezorgd dat de algemene evaluatie van de buurt in de experimentele brinken niet is verslechterd. Van een duidelijke verbetering ten opzichte van 2006 is echter geen sprake (geen ondersteuning voor hypothese 1). De tweede hypothese is voor een groot deel bevestigd: in de experimentele brinken wordt positiever geoordeeld over de leefbaarheid dan in de controlebrinken.

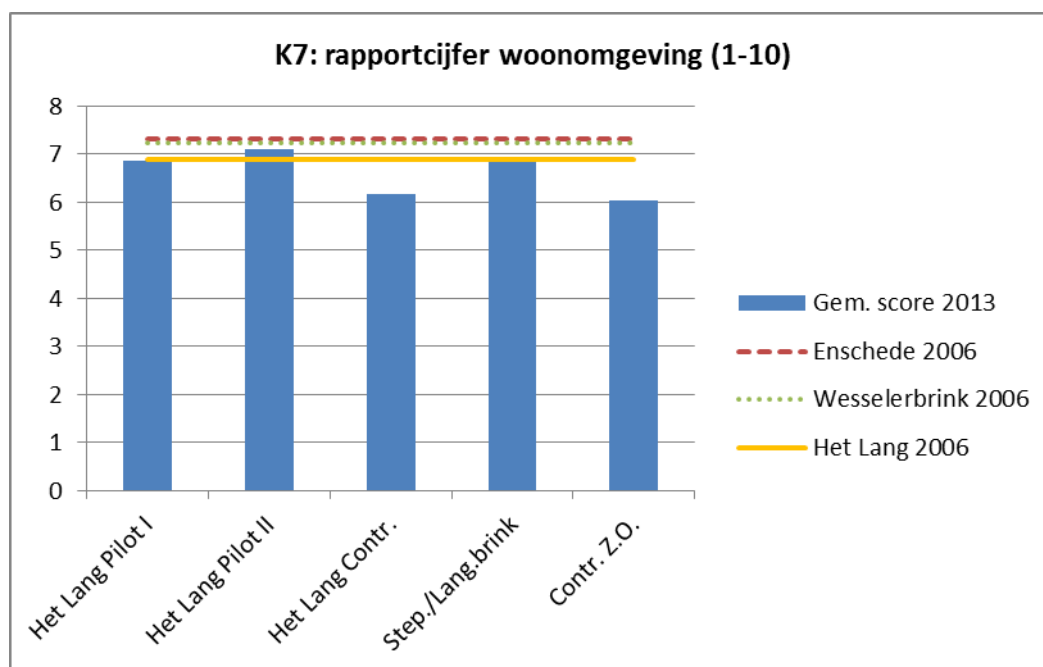
Tabel 15: F-toets algemene evaluatie buurt

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	5,643	3	265	0,001
6 groepen	3,408	5	310	0,005

5.1.6 K7: rapportcijfer woonomgeving

Het rapportcijfer voor de woonomgeving kan, evenals het zesde kencijfer, worden gezien als een algemeen oordeel over de buurt waarin mensen wonen.

Figuur 16: Rapportcijfer woonomgeving

De experimentele brinken worden gemiddeld hoger beoordeeld dan de controlebrinken (figuur 16). Dit geldt zowel voor Het Lang als voor Wesselerbrink Zuid-Oost (Stepelo- en Langelobrink), hetgeen in lijn is met de tweede hypothese. Ten opzichte van Het Lang in 2006 is weinig verandering zichtbaar, waardoor de eerste hypothese niet kan worden bevestigd. De verschillen in beoordeling van de woonomgeving zijn statistisch significant ($P = 0,001$), zoals in tabel 16 is te zien. In de vergelijking met vier groepen is het rapportcijfer voor Het Lang in 2006 en de tweede groep pilotbrinken significant hoger dan dat voor de controlebrinken in Het Lang (Bonferroni-toetsing, respectievelijk $P = 0,027$ en $P = 0,003$). Wordt de onderverdeling in zes groepen gebruikt, dan blijft het verschil tussen Het Lang in 2006 en de controlegroep in 2013 marginaal significant ($P = 0,061$). Het verschil tussen de tweede pilotgroep en de controlebrinken blijft statistisch significant bij $\alpha = 1\%$. Deze verschillen wijzen op een positief effect van het project de Unieke Brink: bewoners van de experimentele brinken zijn in het algemeen positiever over hun woonomgeving dan bewoners van de controlebrinken. Wederom moet echter worden geconstateerd dat dit effect zich niet in de tijd heeft voorgedaan: in 2013 wordt geen significant hoger rapportcijfer gegeven dan in 2006.

Tabel 16: F-toets rapportcijfer woonomgeving

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	5,365	3	267	0,001
6 groepen	4,153	5	313	0,001

Omdat er twijfel bestaat over de vraag of aan de voorwaarden voor de F-toets is voldaan²⁰, is de analyse herhaald door middel van de Kruskal-Wallistoets, een non-parametrisch alternatief voor de F-toets. De uitkomsten van deze toetsing worden in tabel 17 gerapporteerd.

Tabel 17: Kruskal-Wallistoets rapportcijfer woonomgeving

Methode	χ^2	df	P-waarde
4 groepen	16,229	3	0,001
6 groepen	19,842	5	0,001

De Kruskal-Wallistoets genereert dezelfde uitkomsten als de F-toets. Ook de paargewijze toetsing levert in essentie dezelfde resultaten op. In tegenstelling tot de Bonferroni-toetsing wordt ditmaal wel een (marginaal) significant verschil gevonden tussen de eerste pilot en de controlegroep in Het Lang ($P = 0,031$ en $P = 0,066$, respectievelijk bij 4 en 6 groepen)²¹.

5.1.7 K8: tevredenheid voorzieningen

Een ander aspect van leefbaarheid is de tevredenheid over het voorzieningenniveau. Dit valt binnen het domein van (*public*) *services accessibility* in de figuur van Leidelmeijer en Van Kamp (2003) (zie paragraaf 3.2). In de enquête konden bewoners hun oordeel geven over een groot aantal voorzieningen:

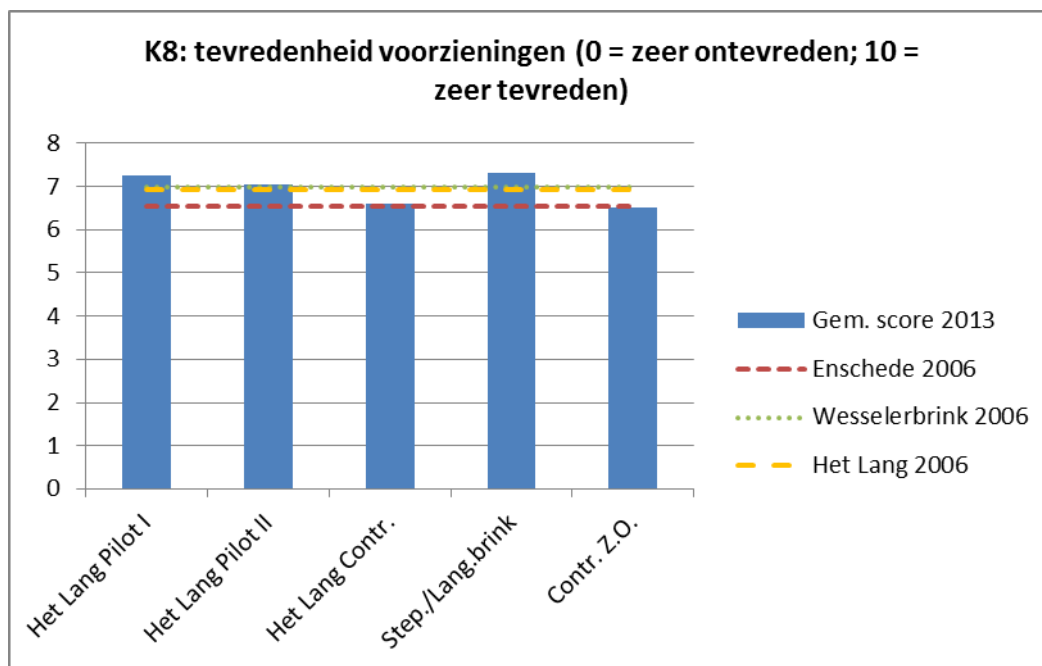
1. Winkels voor de dagelijkse boodschappen.
2. Speelmogelijkheden voor kinderen.
3. Straatverlichting.
4. Groenvoorzieningen.
5. Openbaar vervoer.
6. Onderhoud van de wegen en fietspaden.
7. Basisonderwijs.
8. Voorzieningen voor jongeren.

De antwoordcategorieën waren: zeer tevreden, tevreden, niet tevreden-niet ontevreden, ontevreden en zeer ontevreden. Bovenstaande items zijn samengevoegd tot een schaal van 0 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden). In verband met de beperkte interne consistentie van deze schaal (zie bijlage 3) moeten de uitkomsten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd.

²⁰ De varianties van elke groep zijn hoogstwaarschijnlijk niet gelijk, gezien de uitkomsten van de Levenes toets ($P = 0,004$ bij 4 groepen en $P = 0,006$ bij 6 groepen). De verhouding tussen de grootste en kleinste variantie is 2,7. Daarnaast is de mate van gepiektheid van de residuen, gemeten door de *kurtosis*, aan de hoge kant: 1,461 en 1,342 (respectievelijk bij 4 en 6 groepen), waardoor de normaliteit van de verdeling in twijfel kan worden getrokken. Deze indicaties gaven in samenhang gezien voldoende aanleiding om de analyse te herhalen door middel van een non-parametrisch alternatief: de Kruskal-Wallistoets.

²¹ De resultaten van de Bonferroni-toets waren: $P = 0,091$ (4 groepen) en $P = 0,209$ (6 groepen).

Figuur 17: Tevredenheid voorzieningen

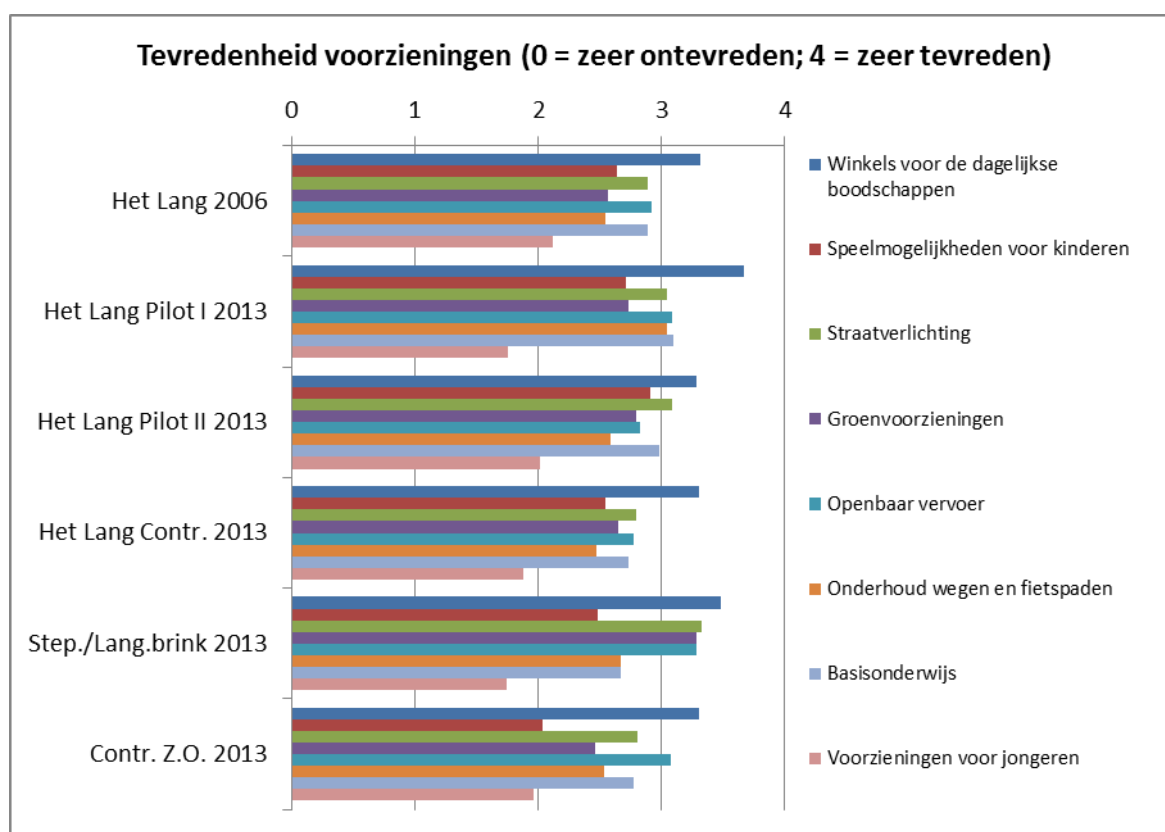
Wat direct opvalt aan figuur 17, is dat de Wesselerbrink en Het Lang wat betreft tevredenheid over voorzieningen gemiddeld beter scoren dan Enschede in 2006. Vergelijken we de experimentele brinken in 2013 met Het Lang in 2006, dan lijkt er sprake te zijn van een lichte verbetering. Daarnaast scoren alle experimentele brinken duidelijk beter dan de controlebrinken, hetgeen aanleiding geeft om de tweede hypothese te bevestigen. Deze verschillen zijn statistisch significant bij $\alpha = 5\%$ (tabel 18). De Bonferroni-toetsing maakt duidelijk dat de eerste pilotgroep significant verschilt van de controlegroep in Het Lang ($P = 0,018$ bij 4 groepen en $P = 0,052$ bij 6 groepen). De overige groepen blijken niet significant van elkaar te verschillen. Van een statistisch significant tijdseffect, zoals hypothese 1 veronderstelt, kan dus niet worden gesproken.

Tabel 18: F-toets tevredenheid voorzieningen

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	3,659	3	256	0,013
6 groepen	3,106	5	299	0,009

Vervolgens is bekeken hoe tevreden bewoners zijn over elk van de acht genoemde voorzieningen (figuur 18). In alle buurten zijn bewoners het meest tevreden over de winkels voor de dagelijkse boodschappen. Dit is te verklaren door de aanwezigheid van een groot winkelcentrum in de wijk. De tevredenheid over de voorzieningen voor jongeren springt er in negatieve zin uit: hierover zijn bewoners het minst te spreken.

Figuur 18: Tevredenheid voorzieningen (gemiddelde scores)

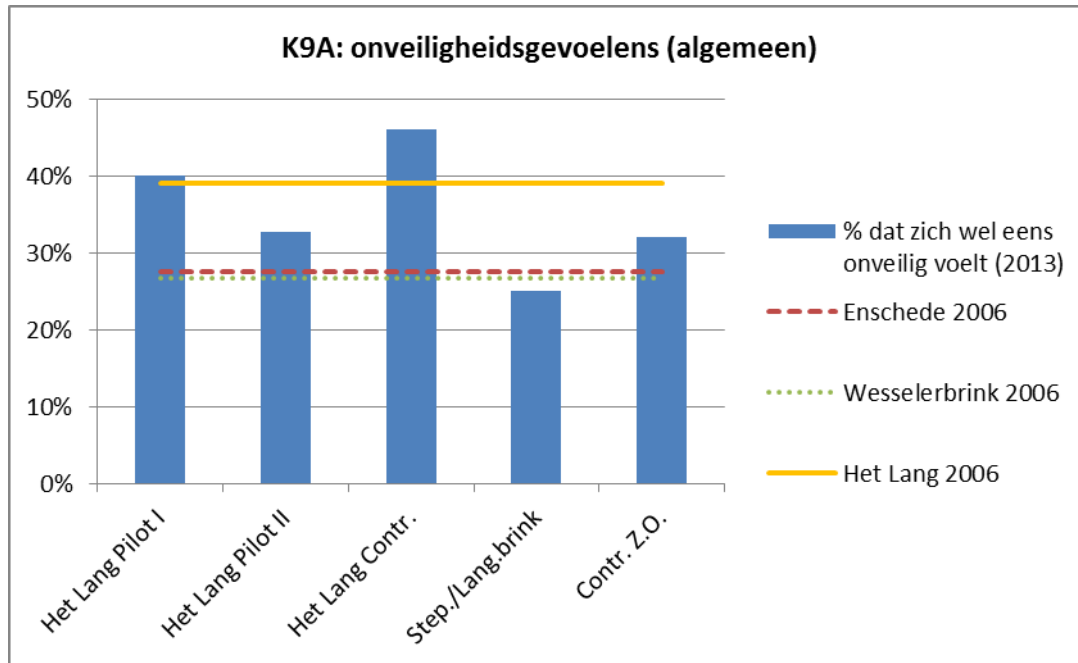
5.1.8 K9: onveiligheidsgevoelens

Kencijfer 9 gaat in op de onveiligheidsgevoelens van burgers. Aan hen is gevraagd of zij zich wel eens onveilig voelen, zowel in het algemeen als in hun eigen buurt²².

Het aantal mensen dat zich in het algemeen wel eens onveilig voelt, is in de tweede pilotgroep en de Stepelo- en Langelobrink verhoudingsgewijs kleiner dan in Het Lang in 2006. Dit tijdseffect doet zich echter niet voor in de eerste pilot en de controlegroep in Het Lang (figuur 19). De eerste en tweede pilotgroep scoren daarentegen wel beter dan de controlegroep in Het Lang. Ditzelfde geldt voor de Stepelo- en Langelobrink, waar verhoudingsgewijs minder mensen zich onveilig voelen dan in de controlebrinken Zuid-Oost. Op basis van de statistische toetsing in tabel 19 kan worden geconcludeerd dat de gevonden verschillen niet significant zijn ($P > 0,10$). Hoewel de richting van het verband in een aantal gevallen overeenkomt met de verwachtingen, is er statistisch gezien onvoldoende bewijs om de eerste en tweede hypothese te ondersteunen.

²² In 2006 is de vraag of mensen zich wel eens onveilig voelen in eigen buurt, alleen voorgelegd aan respondenten die bij een vorige vraag hebben aangegeven zich (in het algemeen) wel eens onveilig te voelen. In 2013 hebben alle respondenten daarentegen de vraag over hun gevoel van onveiligheid in eigen buurt beantwoord, ongeacht hun antwoord wat betreft het onveiligheidsgevoel in het algemeen. Dit doorverwijzingsverschil is gecorrigeerd door alle respondenten uit 2006 die zich in het algemeen niet onveilig voelen te rekenen tot de categorie mensen die zich ook in eigen buurt niet onveilig voelen. Op de gegevens uit 2013 is een andere correctie toegepast. De 10 respondenten die zich in het algemeen niet onveilig voelen, maar in eigen buurt wel, zouden volgens de 2006-methode de vraag over hun onveiligheidsgevoel in eigen buurt niet hebben beantwoord. Feitelijk is het niet erg consistent om de vraag "Voelt u zich wel eens onveilig?" met "nee" te beantwoorden, om vervolgens een bevestigend antwoord te geven op de vraag "Voelt u zich wel eens onveilig in uw eigen buurt?". Dit is niet zozeer te wijten aan de desbetreffende respondenten, als wel aan de gehanteerde doorverwijzingsmethode. In het geval van deze 10 respondenten is besloten om hen te rekenen tot de mensen die zich in eigen buurt niet onveilig voelen.

Figuur 19: Onveiligheidsgevoelens (algemeen)

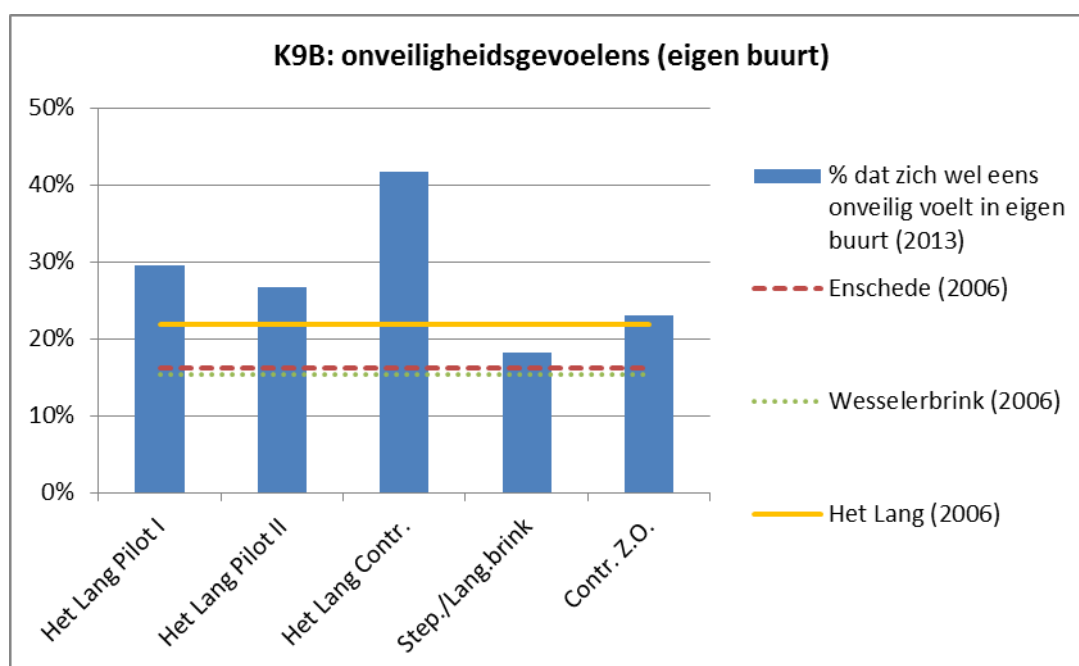

Tabel 19: Chi-kwadraattoets onveiligheidsgevoelens (algemeen)

Methode	χ^2	df	P-waarde
4 groepen	2,752	3	0,431
6 groepen	5,243	5	0,387

Als we kijken naar de onveiligheidsgevoelens in eigen buurt (figuur 20), wordt duidelijk dat de experimentele brinken in Het Lang wederom beter scoren dan de controlebrinken. In pilotgroep I voelt 29,5 procent zich wel eens onveilig, in pilotgroep II 26,8 procent, tegen 41,7 procent in de controlebrinken. Dit wijst in de richting van de tweede hypothese. Het gevoel van onveiligheid is in de tijd gezien wel toegenomen (geen ondersteuning voor hypothese 1). De verschillen tussen de brinken zijn significant ($P = 0,039$) (tabel 20). Bewoners van zowel de experimentele als de controlebrinken in Wesselerbrink Zuid-Oost voelen zich significant minder vaak onveilig dan hun buurtgenoten in Het Lang bij $\alpha = 10\%$ ($P = 0,050$).

Figuur 20: Onveiligheidsgevoelens (eigen buurt)

Tabel 20: Chi-kwadraattoets onveiligheidsgevoelens (eigen buurt)

Methode	χ^2	df	P-waarde
4 groepen	8,354	3	0,039
6 groepen	11,080	5	0,050

5.1.9 K11: perceptie van buurtproblemen – vermogensdelicten

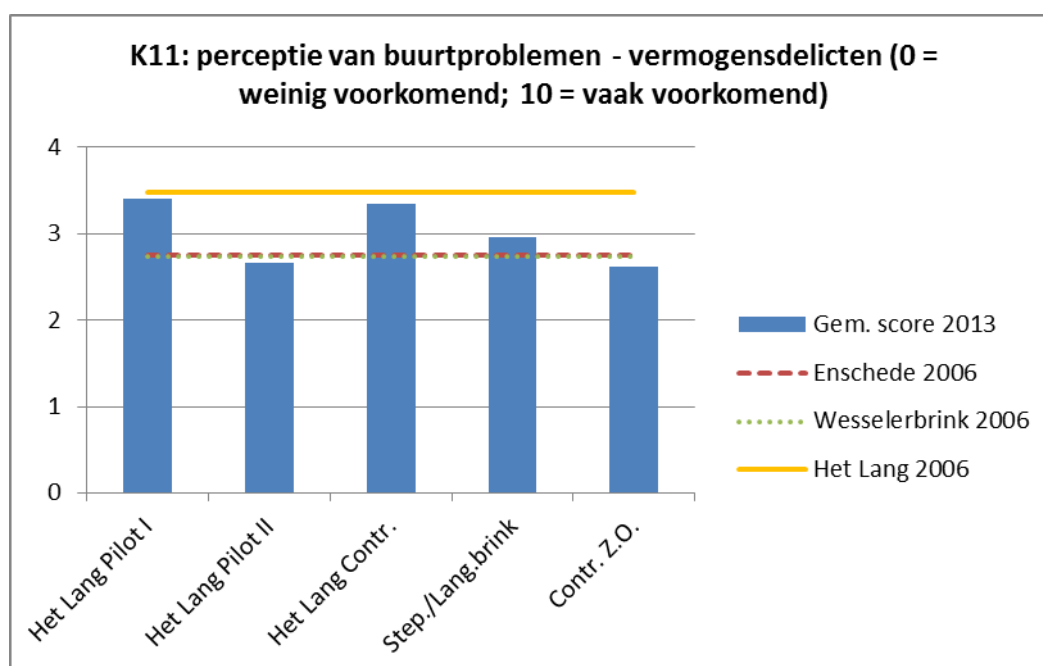
Terwijl kencijfer 9 ingaat op het gevoel van onveiligheid van mensen, gaat het bij kencijfer 11 om de vraag hoe vaak verschillende vormen van criminaliteit volgens bewoners plaatsvinden²³. Het betreft hier vermogensdelicten, waaronder wordt verstaan:

1. Fietsendiefstal.
2. Diefstal uit auto's.
3. Beschadiging of vernieling aan auto's en diefstal vanaf auto's, bijvoorbeeld wieldoppen etc.
4. Inbraak in woningen.

Op basis van de gegeven antwoorden (vaak, soms of [bijna] nooit) is een schaal geconstrueerd, met waarden van 0 (weinig voorkomend) tot 10 (vaak voorkomend). Figuur 21 toont de gemiddelde schaalscore per buurt. Vermogensdelicten worden ongeveer even vaak ervaren in de eerste pilotgroep en de controlebrinken (N.O.) als in Het Lang in 2006. Bewoners van de tweede pilotbrinken ervaren beduidend minder vermogensdelicten. Als we kijken naar Wesselerbrink Zuid-Oost, wordt duidelijk dat de controlebrinken beter scoren dan de Stepelo- en Langelobrink. De waargenomen verschillen zijn echter niet statistisch significant ($P > 0,10$) (tabel 21). Conform de derde hypothese lijkt het erop dat de leefbaarheid gemeten naar fysieke en sociale indicatoren sterker is beïnvloed door het project de Unieke Brink dan de leefbaarheid gemeten naar veiligheidsindicatoren.

²³ K10 (slachtofferschap) is niet in dit onderzoek meegenomen, zie paragraaf 4.4.1.

Figuur 21: Perceptie van vermogensdelicten

Tabel 21: F-toets perceptie van vermogensdelicten

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	1,129	3	257	0,338
6 groepen	0,915	5	296	0,472

5.1.10 K12: perceptie van buurtproblemen – dreiging

Kencijfer 12 is het laatste kengetal waarbij veiligheid centraal staat. Onder de noemer “dreiging” is een schaal van 0 tot 10 gemaakt (0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend), waarbij de volgende items zijn samengevoegd:

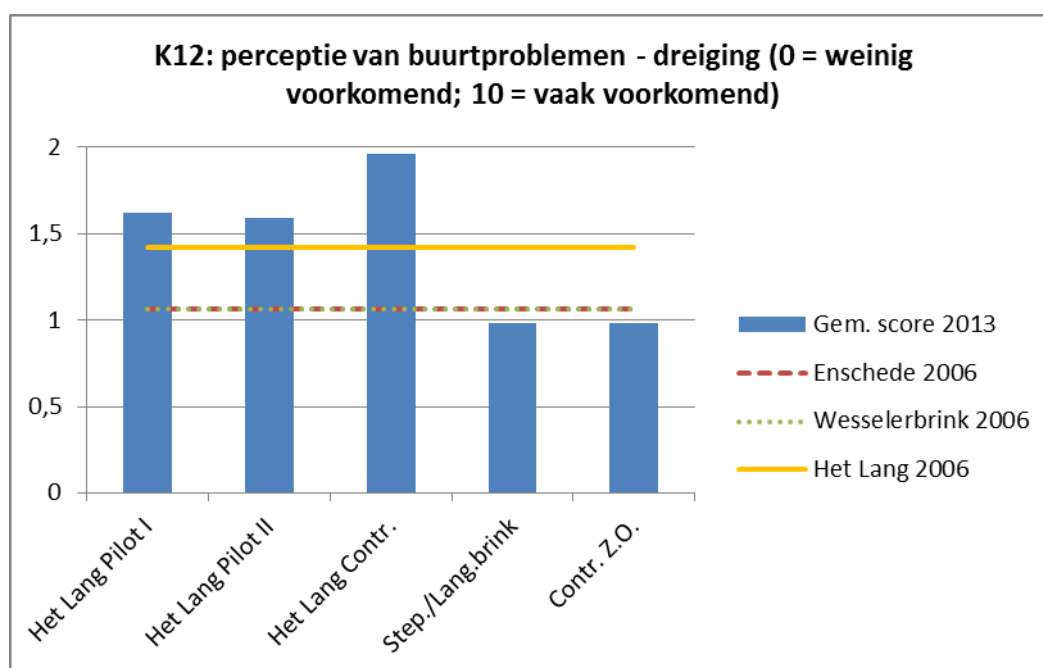
1. Bedreiging.
2. Dronken mensen op straat.
3. Vrouwen en mannen die op straat worden lastig gevallen.
4. Gewelddelicten.
5. Drugsoverlast.
6. Tasjesroof.

Wederom zijn de antwoordcategorieën respectievelijk vaak, soms en (bijna) nooit. Gelet op de ervaren mate van dreiging steken de brinken in Wesselerbrink Zuid-Oost gunstig af tegen de brinken in het noordoostelijk deel (zie figuur 22). Toch wordt dreiging vergeleken met andere buurtproblemen het minst genoemd. Als we de kencijfers die dezelfde schaallengte hebben (0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend) op een rijtje zetten, is de gemiddelde score van dreiging (1,09) het laagst, terwijl verloedering het vaakst wordt waargenomen (gemiddelde 3,88)²⁴. De perceptie van overlast en de perceptie van vermogensdelicten nemen een tussenpositie in (respectievelijk 2,25 en 2,77). Wat betreft de ervaren mate van dreiging zijn er tussen de brinken geen statistisch significante verschillen te ontdekken ($P > 0,10$) (tabel 22). Ter controle is dezelfde

²⁴ De hier gepresenteerde gemiddelden betreffen alle respondenten uit 2006 en 2013 tezamen.

analyse uitgevoerd, waarbij een logaritmische transformatie is toegepast op de afhankelijke variabele (het kencijfer)²⁵. De reden hiervoor is dat de oorspronkelijke variabele rechtsscheef verdeeld is²⁶. De dreiging die door bewoners wordt ervaren, verschilt nu significant per brink (zes groepen: $P = 0,016$), weergegeven in tabel 23. Beide groepen in Wesselerbrink Zuid-Oost hebben een significant lager dreigingsniveau dan de controlebrinken in Het Lang ($\alpha = 10\%$). Voor een gedetailleerde, aanvullende analyse van het item drugsoverlast wordt verwezen naar paragraaf 5.1.13. In het algemeen is er van een tijdseffect overeenkomstig de eerste hypothese geen sprake. Het dreigingsniveau lijkt in Het Lang eerder te zijn toegenomen. De zuidoostelijke brinken ervaren minder dreiging dan bewoners van Het Lang, hoewel er in Zuid-Oost in weerwil van hypothese 2 geen verschil is tussen experimentele en controlebrinken. De resultaten van de veiligheidsindicatoren zijn niet eenduidig en bijgevolg lastig te interpreteren. De algemene tendens is dat de positieve invloed van het project de Unieke Brink, indien aanwezig, zich het sterkst doet gelden in het fysieke en sociale domein van leefbaarheid en slechts in mindere mate in het veiligheidsdomein, wat overeenstemt met de derde hypothese.

Figuur 22: Perceptie van dreiging

Tabel 22: F-toets perceptie van dreiging

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	1,199	3	253	0,311
6 groepen	1,737	5	293	0,126

²⁵ COMPUTE K12d=LG10(K12b + 1). Bij het kencijfer (K12b) wordt het getal 1 opgeteld, omdat een logaritme van het argument 0 niet bestaat.

²⁶ Scheefheid (*skewness*) residuen: 1,073 en 1,221 (respectievelijk bij 4 en 6 groepen). Deze waarden zijn per subgroep extremer.

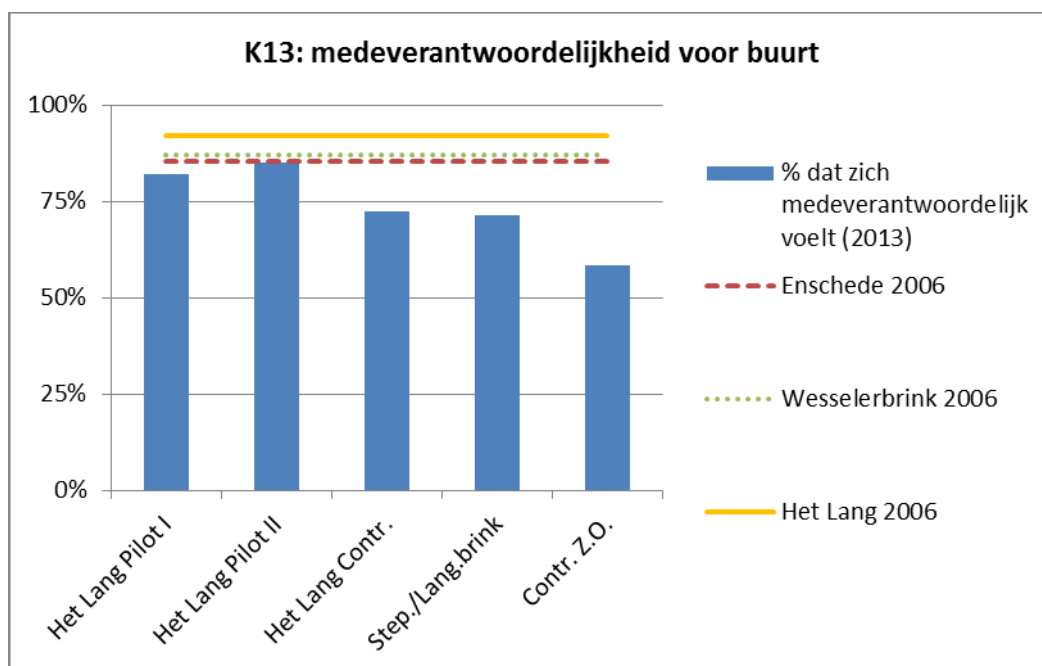
Tabel 23: F-toets perceptie van dreiging (na log-transformatie)

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	1,103	3	253	0,348
6 groepen	2,828	5	293	0,016

5.1.11 K13: medeverantwoordelijkheid voor de buurt

Voelen bewoners zich medeverantwoordelijk voor de buurt? Hierover is een aparte vraag opgenomen in de vragenlijst, die met ja of nee beantwoord kon worden. Figuur 23 geeft aan in hoeverre dit gevoel van medeverantwoordelijk zijn voor de buurt verschilt naar gelang het type brink.

Figuur 23: Medeverantwoordelijkheid voor de buurt

Ruim 80 procent van de ondervraagden in de eerste en tweede pilotbrinken geeft aan zich medeverantwoordelijk te voelen voor de leefbaarheid in de buurt (figuur 23). Ten opzichte van Het Lang in 2006 is sprake van een geringe afname. In de controlebrinken in Het Lang is dit percentage gelijk aan 72,4. Hieruit kan worden afgeleid dat het project de Unieke Brink er mede voor heeft gezorgd dat het gevoel van medeverantwoordelijkheid in de opgeknapte brinken op peil is gebleven. In het zuidoostelijk deel is hetzelfde effect waarneembaar: in de Stepelo- en Langelobrink voelt 71,4 procent zich medeverantwoordelijk, tegen 58,3 procent in de controlebrinken. De chi-kwadraattoets bevestigt dat de verschillen tussen de brinken significant zijn ($P < 0,05$) (tabel 24).

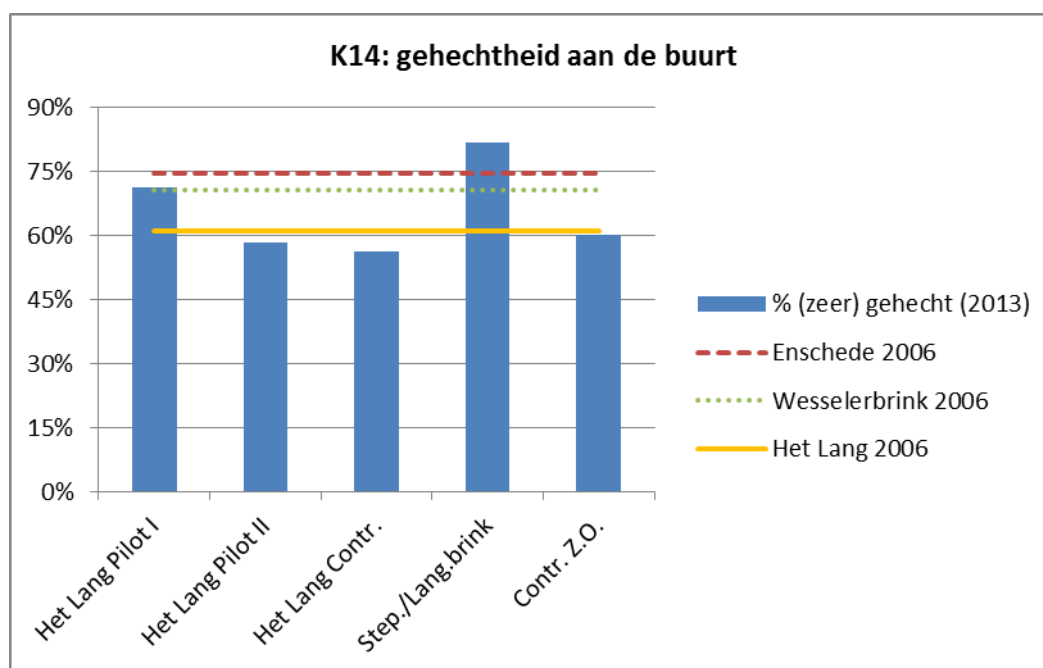
Tabel 24: Chi-kwadraattoets medeverantwoordelijkheid

Methode	χ^2	df	P-waarde
4 groepen	10,697	3	0,013
6 groepen	17,613	5	0,003

5.1.12 K14: gehechtheid aan de buurt

Kencijfer 14 betreft de gehechtheid aan de buurt. Respondenten konden aangeven of ze zeer gehecht, gehecht, niet gehecht of helemaal niet gehecht zijn aan hun buurt. In de eerste pilotgroep voelt 71,1 procent zich (zeer) gehecht aan de buurt, tegen 58,2 procent in de tweede pilotgroep en 56,3 procent in de controlebrinken in Het Lang (figuur 24). Het verschil tussen de Stepelo- en Langelobrink en de controlebrinken in Wesselerbrink Zuid-Oost is nog groter: 81,8 procent om 60,0 procent. Hierbij moet wel aangetekend worden dat het aantal respondenten in deze laatste groepen beperkt is: respectievelijk 22 en 25. De mate van gehechtheid blijkt niet significant te verschillen per cluster van brinken ($P > 0,10$) (tabel 25). In het algemeen voelen bewoners van de pilotbrinken zich meer gehecht aan hun buurt dan degenen die in de controlebrinken wonen, hoewel niet statistisch significant. Deze uitkomst is wel in de richting van de tweede hypothese. Een positief tijdseffect blijft beperkt tot de eerste pilot en de Stepelo- en Langelobrink, die beter scoren dan Het Lang in 2006. Ook hier geldt het statistische voorbehoud.

Figuur 24: Gehechtheid aan de buurt

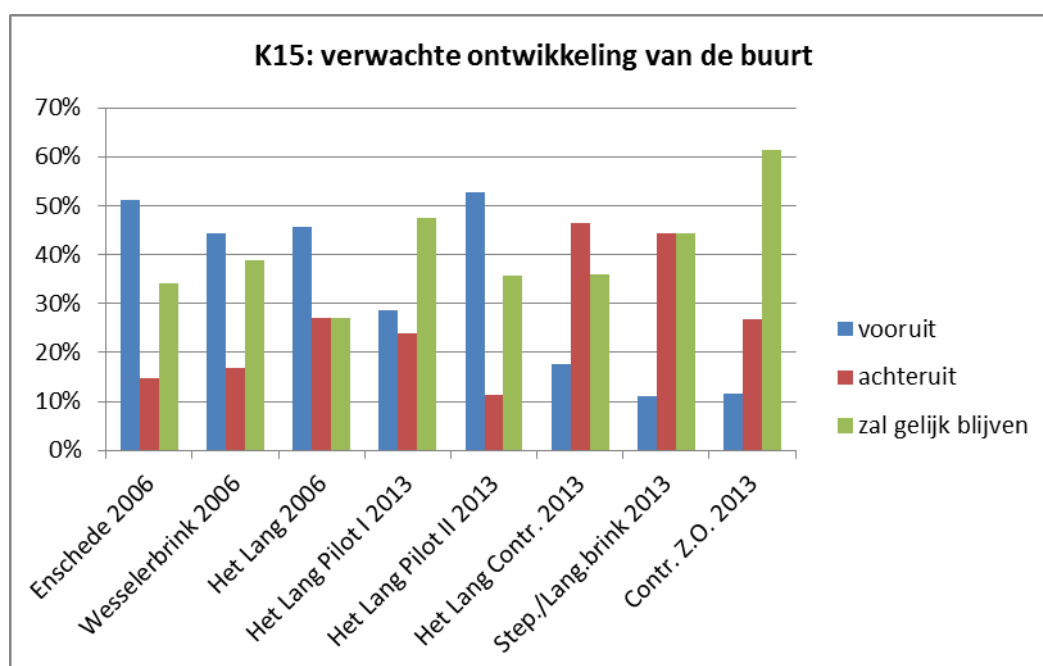
Tabel 25: Chi-kwadraattoets gehechtheid aan de buurt

Methode	χ^2	df	P-waarde
4 groepen	2,996	3	0,392
6 groepen	7,060	5	0,216

5.1.13 K15: verwachte ontwikkeling van de buurt

Het laatste kencijfer dat hier behandeld wordt, geeft een indicatie van de manier waarop de bewoners tegen de toekomst van hun buurt aankijken. Denken zij dat hun buurt in de komende jaren vooruit zal gaan of juist achteruit? Of verwachten ze dat er geen verandering zal optreden?

Figuur 25: Verwachte ontwikkeling van de buurt

Uit figuur 25 kan een opmerkelijke trend worden afgeleid. In de tweede pilotgroep denkt 52,8 procent dat de buurt in de komende jaren vooruit zal gaan. In de eerste pilotbrinken is 28,6 procent deze mening toegedaan, terwijl in de Stepelo- en Langelobrink slechts 11,1 procent van de mensen een vooruitgang verwacht. Naarmate meer jaren zijn verstreken sinds de herinrichting, lijkt het optimisme over de ontwikkeling van de buurt af te nemen. De chi-kwadraattoets bevestigt dat er een relatie is tussen het type brink en de perceptie die mensen hebben van de ontwikkeling van hun buurt ($P < 0,001$) (tabel 26). De bewoners van de pilotbrinken in Het Lang zijn positiever over de toekomst van hun buurt dan hun buurtgenoten in de controlebrinken in Het Lang. In de Stepelo- en Langelobrink zijn bewoners juist pessimistischer gestemd dan in de controlebrinken Zuid-Oost: 44,4 procent van de Stepelo- en Langelobewoners denkt dat de buurt achteruit zal gaan, tegen 26,9 procent in de controlegroep.

Tabel 26: Chi-kwadraattoets ontwikkeling buurt

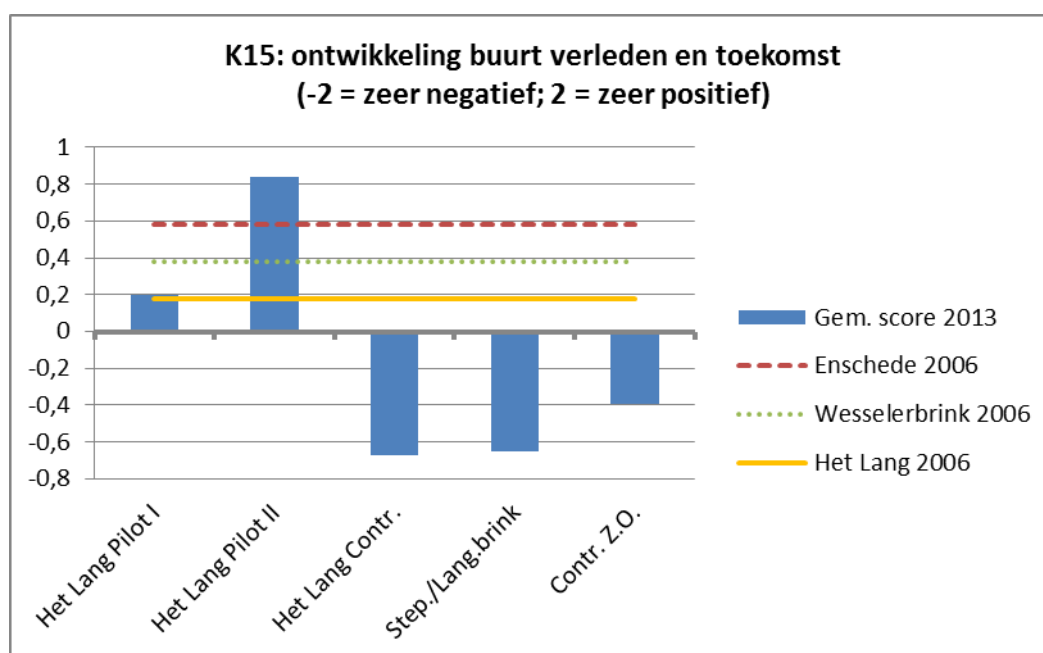
Methode	χ^2	df	P-waarde
4 groepen	34,319	6	< 0,001
6 groepen	47,079	10	< 0,001

Naast de toekomstige ontwikkeling van de buurt is bewoners ook gevraagd of de buurt in het afgelopen jaar vooruit of achteruit is gegaan. Samen geven beide indicatoren een totaalbeeld van de ontwikkeling van de buurt, zowel in het verleden als in de toekomst. De schaal gaat van -2 (zeer negatief) tot +2 (zeer positief) (tabel 27).

Tabel 27: Scoreverdeling ontwikkeling buurt

		Buurt afgelopen jaar		
		Vooruit	Gelijk gebleven	Achteruit
Buurt komende jaren	Vooruit	2	1	0
	Zal gelijk blijven	1	0	-1
	Achteruit	0	-1	-2

Figuur 26: Ontwikkeling buurt verleden en toekomst

Figuur 26 bevestigt de trend die we hiervoor reeds zagen: het optimisme over de ontwikkeling van de buurt neemt af, naarmate meer jaren zijn verstreken sinds de herinrichting. Pilot II springt er ten opzichte van de andere groepen bovenuit, met een gemiddelde schaalscore van 0,84. Hier overheerst het enthousiasme over de nieuwe inrichting van de brink, die kort geleden is opgeleverd. Opvallend is de negatieve score van de Stepelo- en Langelobrink (-0,65), die vrijwel gelijk is aan die van de controlebrinken in Het Lang (-0,67). Wanneer de scoreverschillen statistisch worden getoetst, wordt bevestigd dat het hier gaat om reële verschillen die niet aan toevallige variaties zijn toe te schrijven ($P < 0,001$) (tabel 28).

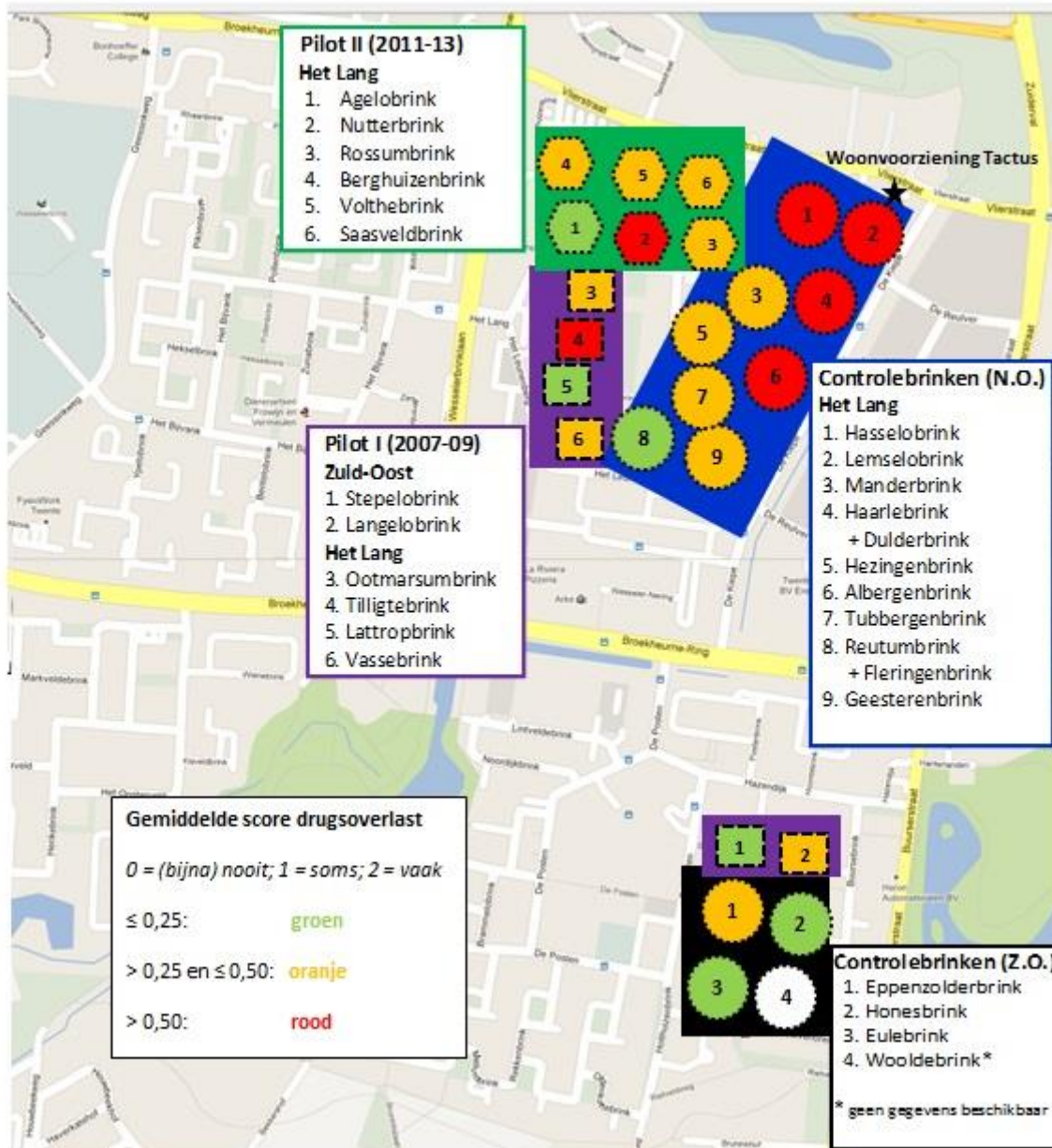
Tabel 28: F-toets ontwikkeling buurt

Methode	F-waarde	df1	df2	P-waarde
4 groepen	16,537	3	238	< 0,001
6 groepen	11,251	5	276	< 0,001

Aan mensen die van mening waren dat hun buurt het afgelopen jaar vooruit dan wel achteruit is gegaan, is via een open vraag ook om een nadere toelichting verzocht. De bewoners die een vooruitgang hebben waargenomen, verwijzen veelvuldig naar de renovatie van de woningen en de herinrichting van de brink. In totaal wordt dit door hen bijna 40 keer genoemd. Dit toont aan dat het project de Unieke Brink, in combinatie met de renovatie van de woningen, een bijdrage heeft geleverd aan de leefbaarheid in de Wesselerbrink. De bewoners die vinden dat hun buurt achteruit is gegaan, voeren hiervoor diverse redenen aan. Er wordt onder meer gewezen op burenruzies, asociaal gedrag, geluids- en drugsoverlast, verloedering en een toenemend aantal mensen van buitenlandse afkomst. Zes respondenten verwijzen expliciet naar de komst van een opvang voor verslaafden in een flat aan de Vlierstraat. Deze woonvoorziening is in november 2012 door Tactus in gebruik genomen (Stadsdeelmanagement Zuid, 2013, p. 14). Voor het item drugsoverlast (zie kencijfer 12) is specifiek bekeken hoe vaak dit volgens bewoners in de verschillende brinken voorkomt. De geografische spreiding van de perceptie van drugsoverlast in 2013 is weergegeven in figuur 27. Gedetailleerde gegevens over de scores per brink zijn te vinden in bijlage 4. Rond de woonvoorziening van Tactus komt drugsoverlast in de beleving van bewoners vaker voor. Dit geldt

met name voor de Hasselobrink, Lemselobrink, Haarle- en Dulderbrink en de Albergenbrink. In de experimentele brinken springen de Nutterbrink en de Tilligtebrink er in negatieve zin uit. Opvallend is verder dat de bewoners in Wesselerbrink Zuid-Oost minder drugsoverlast lijken te ervaren dan in Het Lang. De resultaten geven aanleiding om nader te onderzoeken in hoeverre de komst van de verslaafdenopvang van invloed is op de ervaren mate van (drugs)overlast.

Figuur 27: Perceptie van drugsoverlast, 2013

5.2 Analyse leefbaarheid in Het Lang

Vanaf 2006 is de leefbaarheid in de perceptie van de brinkbewoners nauwelijks veranderd. Soms heeft zelfs een verslechtering plaatsgevonden. Als er positieve effecten zijn, betreft het voornamelijk verschillen tussen experimentele en controlebrinken in 2013. Deze verschillen zijn rechtstreeks getoetst, mede ter controle van de analyses die hiervoor zijn gepresenteerd. De resultaten in tabel 29 hebben steeds betrekking op de experimentele brinken in Het Lang versus de controlebrinken in Het Lang. De brinken in Wesselerbrink Zuid-Oost zijn buiten beschouwing gelaten, omdat zij op een aantal belangrijke punten afwijken van Het Lang. De wijk Zuid-Oost wordt onder meer gekenmerkt door een oudere leeftijdsopbouw en een groter aantal bewoners dat 10 jaar of langer op hetzelfde adres woont. Daarnaast zijn er verschillen ten aanzien van de ouderdom en samenstelling van de woningvoorraad (zie paragraaf 4.2).

Tabel 29 bevat éézijdige overschrijdingskansen, met uitzondering van de chi-kwadraattoets (K15). In het geval van de t-toetsen is uitgegaan van gelijke varianties, gelet op de uitkomsten van de Levenes toets en de verhouding tussen de varianties in elke groep. In de tabel zijn resultaten groen gemarkeerd als zij voldoen aan elk van de volgende twee voorwaarden:

1. Er is sprake van een statistisch significante uitkomst bij $\alpha = 5\%$.
2. De uitkomst is in lijn met de tweede hypothese: bewoners van de experimentele brinken zijn positiever over de leefbaarheid in hun buurt dan bewoners van de controlebrinken.

Indien hieraan niet wordt voldaan, zijn de desbetreffende uitkomsten voorzien van een oranje achtergrond.

Tabel 29: Vergelijking kencijfers Het Lang

Kencijfer	Het Lang Exp.	Het Lang Contr.	Toetsings-grootheid	P-waarde
K1 en 2: individuele woonbeleving <i>0 = slecht; 10 = goed</i>	7,32	6,68	$t_{202} = 3,381$	< 0,001
K3: fysieke kwaliteit - perceptie verloedering <i>0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend</i>	4,53	4,48	$t_{200} = 0,129$	0,45
K4: de sociale kwaliteit van de woonomgeving <i>0 = slecht; 10 = goed</i>	5,56	4,96	$t_{201} = 2,135$	0,02
K5: perceptie van buurtproblemen – overlast <i>0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend</i>	4,38	5,06	$t_{203} = -1,547$	0,06
K6: algemene evaluatie buurt <i>0 = slecht; 10 = goed</i>	6,59	5,65	$t_{202} = 3,355$	< 0,001
K7: rapportcijfer woonomgeving <i>Cijfer 1-10</i>	6,99	6,16	$t_{204} = 3,462$	< 0,001
K8: tevredenheid voorzieningen <i>0 = zeer ontevreden; 10 = zeer tevreden</i>	7,14	6,60	$t_{198} = 3,217$	< 0,001
K9A: onveiligheidsgevoelens (algemeen) <i>% dat zich wel eens onveilig voelt</i>	36,0%	46,1%	$z = -1,456$	0,07
K9B: onveiligheidsgevoelens (eigen buurt) <i>% dat zich wel eens onveilig voelt</i>	28,0%	41,7%	$z = -2,053$	0,02
K11: perceptie van buurtproblemen – vermogensdelicten <i>0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend</i>	2,99	3,35	$t_{196} = -0,955$	0,17
K12: perceptie van buurtproblemen – dreiging <i>0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend</i>	1,61	1,96	$t_{192} = -1,260$	0,10
K13: medeverantwoordelijkheid	83,9%	72,4%	$z = 1,905$	0,03

Kencijfer	Het Lang Exp.	Het Lang Contr.	Toetsings- grootheid	P-waarde
voor de buurt				
% dat zich medeverantwoordelijk voelt				
K14: gehechtheid aan de buurt	64,0%	56,3%	$z = 1,118$	0,13
% (zeer) gehecht				
K15: verwachte ontwikkeling van de buurt	42,1% (vooruit)	17,5% (vooruit)	$\chi^2_2 = 23,265$	< 0,001
	16,8% (achteruit)	46,4% (achteruit)		
% dat vooruitgang / achteruitgang / geen verandering verwacht				
	41,1% (gelijk)	36,1% (gelijk)		
K15: ontwikkeling buurt (verleden + toekomst)	0,55	-0,67	$t_{183} = 6,649$	< 0,001
-2 = zeer negatief; 2 = zeer positief				

Op basis van de uitkomsten in tabel 29 kan worden geconcludeerd dat de experimentele brinken gemiddeld genomen beter scoren op de leefbaarheidsindicatoren dan de controlebrinken. Zo zijn bewoners in de opgeknapte brinken positiever over hun woning, hetgeen samenhangt met de renovatie die parallel aan het project de Unieke Brink is uitgevoerd. Verder wordt de sociale samenhang van de buurt (omgang buurtgenoten, gezelligheid, saamhorigheid) beter beoordeeld door bewoners van de experimentele brinken dan door de bewoners van de controlebrinken. Daarnaast is het gevoel van medeverantwoordelijkheid voor de leefbaarheid in de buurt sterker aanwezig in de brinken die zijn opgeknapt dan in de nog niet aangepakte brinken. Wat betreft de perceptie van veiligheid (K9, K11 en K12) zijn er geen statistisch significante verschillen ($\alpha = 5\%$), uitgezonderd de onveiligheidsbeleving in eigen buurt. Hoewel toevallige variaties dus niet kunnen worden uitgesloten, ligt de richting van het verband wel in de lijn der verwachting: bewoners van de experimentele brinken ervaren minder onveiligheid en criminaliteit dan hun buurtgenoten in de controlebrinken. Het project de Unieke Brink lijkt geen significante invloed te hebben gehad op de perceptie van verloedering en overlast (K3 en K5) ($P > 0,05$).

Ter controle zijn alle analyses uitgevoerd inclusief de brinken in Wesselerbrink Zuid-Oost. De resultaten daarvan komen voor het grootste deel overeen met wat hierboven is gepresenteerd. De enige verschillen betreffen de perceptie van overlast (K5) en de mate van gehechtheid aan de buurt (K14). In beide gevallen is op totaalniveau een significant verschil gevonden, waar dat voor Het Lang niet kon worden aangetoond. Bewoners van de experimentele brinken ervaren significant minder overlast dan hun buurtgenoten in de controlebrinken en zijn meer gehecht aan hun buurt (respectievelijk $P = 0,04$ en $P = 0,05$).

5.3 Conclusies m.b.t. hypothese 1 tot en met 3

Leefbaarheid is in het voorgaande deel gemeten aan de hand van een groot aantal kencijfers. De eerste hypothese luidt dat bewoners van de brinken die opnieuw zijn ingericht in 2013 positiever zijn over de leefbaarheid in hun buurt dan in 2006. Voor deze hypothese is geen overtuigende empirische ondersteuning gevonden. In een enkel geval is de leefbaarheid in 2013 gestegen ten opzichte van 2006, zoals de individuele woonbeleving (K1 en 2) laat zien, maar in de meeste gevallen is er weinig verandering opgetreden of heeft een verslechtering plaatsgevonden, bijvoorbeeld als het gaat om de perceptie van overlast. Mogelijk doet hier het effect van de economische crisis zich gelden:

toenemende werkloosheid die gepaard gaat met sociale problemen (zoals overlast). Dit zou onderwerp kunnen zijn van vervolgonderzoek.

In het algemeen lijken de experimentele brinken beter te scoren dan de overeenkomstige controlebrinken. Deze tendens doet zich met name voor bij individuele woonbeleving (K1 en 2), algemene evaluatie van de buurt (K6), rapportcijfer woonomgeving (K7), tevredenheid voorzieningen (K8), onveiligheidsgevoelens in eigen buurt (K9B) en medeverantwoordelijkheid voor de buurt (K13). Bij de andere kencijfers is dit effect minder zichtbaar of zelfs afwezig. De hypothese dat bewoners van de experimentele brinken positiever zijn over de leefbaarheid in hun buurt dan degenen die in de controlebrinken wonen (hypothese 2) kan dus ten dele worden bevestigd. Hoewel deze resultaten bemoedigend zijn, zijn er ook aanwijzingen gevonden dat het optimisme over de ontwikkeling van de buurt afneemt, naarmate meer jaren zijn verstreken sinds de herinrichting.

Verder is de verwachting geformuleerd dat het effect van het project de Unieke Brink zich sterker zou doen gelden bij de fysieke en sociale indicatoren van leefbaarheid dan bij de veiligheidsindicatoren (hypothese 3). De kencijfers van veiligheid (K9: onveiligheidsgevoelens, K11: vermogensdelicten en K12: dreiging) laten weinig significante effecten zien, met uitzondering van onveiligheidsgevoelens in eigen buurt. Hoewel toevallige variaties in de meeste gevallen dus niet kunnen worden uitgesloten, ligt de richting van het verband wel in de lijn der verwachting: in de experimentele brinken wordt minder onveiligheid en criminaliteit door bewoners ervaren dan in de controlebrinken. Op basis van het beschikbare empirische materiaal lijkt het project de Unieke Brink, in overeenstemming met de derde hypothese, de fysieke en sociale indicatoren van leefbaarheid in sterkere mate te hebben beïnvloed dan de veiligheidsindicatoren. Omdat er geen gegevens over slachtofferschap (K10) voorhanden zijn, is deze vergelijking niet volledig. Vervolgonderzoek kan uitwijzen of de kans om slachtoffer te worden van een misdrijf (indirect) samenhangt met het project de Unieke Brink. Daarnaast geldt dat veiligheid in dit onderzoek is geoperationaliseerd als de perceptie van veiligheid, ook wel subjectieve veiligheid genoemd. De analyse kan worden uitgebreid door indicatoren uit politiestatistieken te selecteren die inzicht verschaffen in de feitelijke criminaliteit.

5.4 Invloed van participatie op leefbaarheid

5.4.1 Beoordeling van herinrichting

De laatste hypothese die in paragraaf 3.5 is geformuleerd, betreft het effect van participatie op de perceptie van leefbaarheid. Verwacht wordt dat mensen die hebben deelgenomen aan de bijeenkomsten waar is gesproken over het ontwerp van hun brink, positiever zijn over de leefbaarheid in hun buurt dan bewoners die hieraan niet hebben deelgenomen. In de vragenlijst voor de experimentele brinken zijn enkele stellingen opgenomen die ingaan op de effecten van de herinrichting. Samen geven zij een indruk van de bijdrage die het project de Unieke Brink heeft geleverd aan de leefbaarheid in de brinken. Het voert in dit verband te ver om voor elk afzonderlijk kencijfer na te gaan wat de invloed van participatie is geweest. Hiervoor ontbreekt de theoretische onderbouwing. Dit zou onderwerp kunnen zijn van een op zichzelf staand onderzoek.

Bewoners konden antwoord geven op de volgende stellingen:

1. Ik ben trots op de brink waaraan ik woon.
2. De herinrichting heeft de uitstraling van de brink verbeterd.
3. Mensen gaan meer met elkaar om nu de brink is opgeknapt.
4. Ik voel mij thuis in deze brink.
5. Door de nieuwe inrichting is het prettiger wonen aan de brink.

De antwoordcategorieën zijn: helemaal mee eens, mee eens, niet eens-niet oneens, mee oneens en helemaal mee oneens. Voor iedere respondent zijn de antwoorden op deze stellingen teruggebracht tot één schaalwaarde. De scores variëren van 0 (zeer negatief) tot 10 (zeer positief). Meer details over deze schaalconstructie zijn te vinden in bijlage 3.

5.4.2 Participatiegraad

In de eerste plaats is onderzocht of de mate van participatie verschilt per type experimentele brink. Van de ondervraagden in de Stepelo- en Langelobrink zegt 45 procent aan een of meer bijeenkomsten te hebben deelgenomen. Voor de andere brinken uit de eerste pilot, gelegen in Het Lang, komt dit percentage uit op 45,5. In de tweede pilotgroep geeft 66,7 procent van de bewoners aan dat zij hebben geparticipeerd. Een plausibele verklaring voor deze verschillen is het tijdsverloop tussen de afronding van de herinrichting en het moment van onderzoek. Naarmate meer jaren zijn verstreken sinds de herinrichting speelt verhuisgedrag een grotere rol. Mensen die hebben deelgenomen aan de bijeenkomsten kunnen in de tussentijd zijn verhuisd naar een woning buiten de Wesselerbrink, waardoor zij niet in het steekproefkader terecht zijn gekomen. Omdat het participatiepercentage in de Stepelo- en Langelobrink vrijwel gelijk is aan dat van de eerste pilotbrinken in Het Lang, zijn zij ten behoeve van de vervolganalyses samengevoegd tot één groep (pilot I) (zie tevens figuur 10 op pagina 32).

5.4.3 Effect van pilot

De beoordeling van de herinrichting kan, afgezien van de vraag of iemand heeft geparticipeerd, worden gekleurd door het moment van oplevering. Het is niet onvoorstelbaar dat het aanvankelijke enthousiasme over het nieuwe ontwerp na verloop van tijd wegebt. Deze redenering volgend, zou je kunnen verwachten dat de herinrichting in de tweede pilot positiever wordt beoordeeld dan in de eerste pilot het geval is. Inderdaad zijn bewoners van de tweede pilot iets positiever gestemd dan hun buurtgenoten in de eerste pilot: de gemiddelden zijn respectievelijk 6,35 en 6,15. Het gaat hier echter niet om significante verschillen ($t(\text{pooled}) = -0,543$; $df = 116$; $P(\text{eenzijdig}) = 0,294$). Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat het moment van oplevering van invloed is op de beoordeling van de herinrichting.

5.4.4 Effect van participatie

Verwacht wordt dat deelname aan de bijeenkomsten leidt tot een hogere beoordeling van de leefbaarheid. De P-waarden weergegeven in tabel 30 zijn om die reden éénzijdig.

Tabel 30: Beoordeling leefbaarheid, uitgesplitst naar participatie en type brink

	Totaal	Pilot I	Pilot II
Score deelnemers	6,60	6,80	6,43
Score niet-deelnemers	5,86	5,71	6,13
t	2,042	2,029	0,6
df	112	60	50
P-waarde	0,022	0,0235	0,2755

Bewoners die een of meer bijeenkomsten hebben bijgewoond, hebben een gemiddelde score van 6,60. Bij buurtbewoners die niet aan het ontwerpproces hebben deelgenomen, is 5,86 de gemiddelde score. De statistische toetsing bevestigt dat deelnemers positiever oordelen over de leefbaarheid dan niet-deelnemers ($P = 0,022$). Deze analyse is op totaalniveau – voor alle experimentele brinken samen – uitgevoerd. In hoeverre verschilt de relatie tussen participatie en het oordeel over leefbaarheid naar gelang het type pilot? In de eerste pilot blijft het positieve verband bestaan: het oordeel van deelnemers (6,80) is significant hoger dan dat van niet-deelnemers (5,71). In de tweede pilot leidt participatie echter niet tot een significant betere beoordeling: de gemiddelde score van deelnemers (6,43) is slechts dertiende hoger dan die van niet-deelnemers (6,13). Hier is mogelijk sprake van specificatie (Babbie, 2010, pp. 457-460): het positieve verband tussen participatie en het oordeel over leefbaarheid dat op totaalniveau bestaat, wordt in de ene subgroep (pilot I) wel gevonden en in de andere subgroep niet (pilot II). Het is niet uitgesloten dat zich hier een *power-effect* voordoet: als het aantal respondenten (de n) kleiner wordt, daalt het vermogen om statistisch significante verbanden te detecteren (zie Hair, et al., 2010, pp. 9-10).

De t-toetsing die tot dusverre is uitgevoerd, is geschikt om bivariate verbanden – relaties tussen twee variabelen – op te sporen. Niettemin kunnen ook andere factoren een verklaring bieden voor verschillen in de beoordeling van de herinrichting (de afhankelijke variabele). Om na te gaan welke variabelen nog meer een rol spelen, is gebruikgemaakt van een stapsgewijs regressiemodel (methode: *Stepwise*)²⁷. Gestart wordt met een kaal model, waaraan stap voor stap de sterkst verklarende variabelen worden toegevoegd (De Vocht, 2010, p. 203). Van een groot aantal achtergrondkenmerken, zoals woonduur, leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en inkomenspositie, is bekeken of zij een significante bijdrage leveren aan het verklaren van de leefbaarheidsbeoordeling. Indien nodig zijn deze variabelen gedichotomiseerd (dummy: 0-1). Afhankelijk van de manier waarop met ontbrekende waarden wordt omgegaan (*Listwise* dan wel *Pairwise*), is ofwel de dummy-variabele bijeenkomst (wel/niet bijgewoond) de enige verklarende variabele, ofwel verblijfsduur in buurt (ratio-meetniveau). Vervolgens zijn beide variabelen samen in een nieuw regressiemodel opgenomen, waarvan de belangrijkste uitkomsten in tabel 31 worden gepresenteerd²⁸.

²⁷ De criteria voor toevoeging en verwijdering van variabelen zijn de standaardwaarden in SPSS: *Probability-of-F-to-enter* $\leq 0,05$, *Probability-of-F-to-remove* $\geq 0,10$.

²⁸ Methode *Enter – Listwise*. Ten aanzien van participatie wordt een positief effect verwacht (hypothese 4). Op voorhand is geen verwachting met betrekking tot het effect van verblijfsduur geformuleerd. Daarom zijn hier tweezijdige overschrijdingskansen weergegeven.

Tabel 31: Regressiemodel beoordeling leefbaarheid

Coëfficiënt	B (ongest.)	Standaardfout	β (gestand.)	T	P-waarde
Constante	5,360	0,327		16,388	< 0,001
Verblijfsduur in buurt (jaren)	0,039	0,016	0,241	2,343	0,021
Dummy bijeenkomst (nee = 0)	0,462	0,409	0,116	1,130	0,261

R^2	0,095	$F(2, 103)$	5,392	P-waarde	0,006
-------	-------	-------------	-------	----------	-------

De bruikbaarheid van het model om de scores van bewoners te voorspellen, is beperkt, aangezien de verklaarde variantie (R^2) slechts 9,5 procent bedraagt. Aan de uitkomsten van dit model moet dus geen al te groot gewicht worden toegekend. De positieve regressiecoëfficiënt van verblijfsduur wijst erop dat mensen die langer in dezelfde buurt wonen, significant positiever oordelen over de effecten van de herinrichting. Bewoners die aan één of meer bijeenkomsten hebben deelgenomen, geven bijna 0,5 punt meer dan niet-deelnemers, wanneer rekening wordt gehouden met het effect van verblijfsduur. De positieve regressiecoëfficiënt van participatie is echter niet significant ($P = 0,261$). Uit een nadere analyse blijkt dat verblijfsduur sterk samenhangt met het al dan niet bijwonen van bijeenkomsten ($Cramers V = 0,445$; $N = 110$; $P < 0,001$). Het percentage deelnemers stijgt naarmate de verblijfsduur toeneemt (tabel 32). Van de mensen die 6 jaar of korter in de buurt wonen, heeft 25,8 procent deelgenomen aan één of meer bijeenkomsten. Hier speelt het tijdseffect wel een rol: sommige bewoners zijn pas in de buurt komen wonen, nadat de bijeenkomsten hadden plaatsgevonden. Daardoor was het voor hen onmogelijk om te participeren. Het percentage deelnemers loopt gestaag op tot 85,7 procent in de verblijfsduurcategorie 23-50 jaar.

Tabel 32: Participatie naar verblijfsduur in buurt

			Verblijfsduur in buurt				
			0-6 jaar	7-12 jaar	13-22 jaar	23-50 jaar	Totaal
Bijeenkomsten bijgewoond?	Ja	Aantal	8	13	17	24	62
		%	25,8%	56,5%	60,7%	85,7%	56,4%
	Nee	Aantal	23	10	11	4	48
		%	74,2%	43,5%	39,3%	14,3%	43,6%
	Totaal	Aantal	31	23	28	28	110
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Dat vooral de mensen die lang in de buurt wonen, hebben deelgenomen aan de bijeenkomsten, blijkt ook uit de gemiddelde verblijfsduur van deelnemers vergeleken met niet-deelnemers. Deelnemers wonen gemiddeld 20 jaar in hun buurt, terwijl niet-deelnemers hier ongeveer 10,5 jaar verblijven. Dit verschil in verblijfsduur is zowel in de eerste als in de tweede pilot aanwezig.

5.5 Conclusies m.b.t. hypothese 4

Wordt het oordeel van bewoners over de leefbaarheid en herinrichting medebepaald door het feit of zij wel of niet hebben geparticipeerd? Bewoners die hebben deelgenomen aan de bijeenkomsten zijn positiever over de effecten van de herinrichting dan hun buurtgenoten die dat niet hebben gedaan. Deze relatie geldt voor bewoners in de eerste pilotbrinken, terwijl in de tweede pilot geen verband kan worden aangetoond tussen participatie en het oordeel over leefbaarheid. Het positieve effect van participatie kan echter voor een deel worden verklaard door de rol van verblijfsduur. Mensen die langer in de buurt wonen, hebben vaker geparticipeerd in het ontwerpproces én zij zijn optimistischer over de nieuwe inrichting.

6 Conclusies en discussie

In dit onderzoek stond de volgende vraag centraal:

In hoeverre draagt het project de Unieke Brink bij aan het vergroten van de leefbaarheid in de Enschedese wijk Wesselerbrink?

Deze hoofdvraag is in een aantal deelvragen uitgewerkt, waarvan de belangrijkste conclusies hieronder kort worden toegelicht. Aansluitend worden de beperkingen van het onderzoek besproken, waarbij wordt aangegeven welke mogelijkheden er zijn voor vervolgonderzoek. Ter afsluiting volgt een bespreking van de betekenis die de resultaten voor de beleidspraktijk kunnen hebben.

6.1 Discussie van de resultaten

6.1.1 Doelstellingen van het project de Unieke Brink

Deelvraag 1

Welke doelstellingen worden met het project de Unieke Brink nagestreefd?

Het opknappen van het binnenterrein van de brinken is een maatregel die gericht is op het vergroten van de fysieke kwaliteit van de woonomgeving. Hiermee zou een einde komen aan de monotone opbouw van de brinken, die het resultaat is van het stedenbouwkundig denken in de jaren 60 en 70. Aan het project de Unieke Brink zijn nadrukkelijk ook sociale doelstellingen gekoppeld, die gestalte hebben gekregen door de participatie van bewoners. Aan bewoners is de kans geboden om invloed uit te oefenen op het ontwerp van de brink. Daarnaast wordt van hen verwacht dat zij een bijdrage leveren aan het onderhoud als de brinken opnieuw zijn ingericht. Dit zou bewoners trots moeten maken op hun woonomgeving en ervoor zorgen dat het onderling contact, het noaberschap, wordt verstevigd. Deze beoogde effecten zijn in lijn met de doelstellingen uit het wijkontwikkelingsplan voor de Wesselerbrink en het grotestedenbeleid (GSB).

6.1.2 Participatie van bewoners

Deelvraag 2

Hoe kan de participatie van de bewoners in het ontwerp en onderhoud van de brinken worden gekarakteriseerd?

Na een startbijeenkomst konden geïnteresseerde bewoners onder begeleiding van een landschapsarchitect vorm geven aan het ontwerp van hun brink. Deze werkgroep vormde voor de gemeente Enschede en woningcorporatie Domijn het eerste aanspreekpunt gedurende het proces. Hoewel bewoners een belangrijke stem in de keuze voor de inrichting hadden, werd het definitieve besluit omtrent het ontwerp van de brinken door de gemeente in samenspraak met de woningcorporatie genomen. Het budget bedroeg aanvankelijk € 60.000 per brink, maar dit is later in verband met bezuinigingen teruggebracht tot € 50.000. Dit leidde tot vertraging in de tweede pilotgroep. Op basis van de beschikbare gegevens is geconcludeerd dat de participatie van bewoners, vertaald naar de participatieladder van Edelenbos en anderen, in hoofdzaak als coproduceren kan worden gekwalificeerd.

6.1.3 Ontwikkeling leefbaarheid en bijdrage project de Unieke Brink

Deelvraag 3 en 4

Welke veranderingen hebben zich voorgedaan ten aanzien van de leefbaarheid in de Wesselerbrink in de periode 2006-2013?

Wat is de relatie tussen het project de Unieke Brink en de veranderingen ten aanzien van de leefbaarheid in de periode 2006-2013?

In het kader van de derde en vierde deelvraag zijn een viertal hypothesen opgesteld die empirisch zijn getoetst. Daarbij is gebruikgemaakt van een groot aantal kencijfers die zijn ontleend aan eerdere Leefbaarheid- en Veiligheidsonderzoeken (L&V). De eerste hypothese luidde dat bewoners van de brinken die opnieuw zijn ingericht, in 2013 positiever zijn over de leefbaarheid in hun buurt dan in 2006. Deze hypothese wordt door de empirische gegevens niet ondersteund. Voor de meeste kencijfers geldt dat er weinig verandering is opgetreden in de periode 2006 – 2013. Soms heeft zelfs een verslechtering plaatsgevonden, bijvoorbeeld waar het de perceptie van overlast betreft. Een positieve uitzondering is de individuele woonbeleving, die gestegen is ten opzichte van 2006. Hier doet zich waarschijnlijk het effect van de renovatie gelden, die parallel aan het project de Unieke Brink is uitgevoerd.

Waar de eerste hypothese is toegespitst op het tijdseffect, heeft de tweede hypothese betrekking op het ruimtelijke effect. De verwachting was dat bewoners van de nieuw ingerichte brinken positiever zouden oordelen over de leefbaarheid in hun buurt dan bewoners van de brinken die niet zijn opgeknapt. Voor deze hypothese is empirische ondersteuning gevonden. Experimentele brinken scoren beter dan de controlebrinken waar het gaat om de individuele woonbeleving (K1 en 2), algemene evaluatie van de buurt (K6), het rapportcijfer voor de woonomgeving (K7), tevredenheid voorzieningen (K8), onveiligheidsgevoelens in eigen buurt (K9B) en medeverantwoordelijkheid voor de buurt (K13). Hoewel deze resultaten bemoedigend zijn, zijn er ook aanwijzingen gevonden dat het optimisme over de ontwikkeling van de buurt afneemt, naarmate meer jaren zijn verstreken sinds de herinrichting.

De derde hypothese specificeerde het effect van het project de Unieke Brink voor verschillende dimensies van leefbaarheid. Verwacht werd dat het project een positieve invloed zou hebben op de leefbaarheid gemeten naar fysieke en sociale indicatoren, en in mindere mate op de leefbaarheid gemeten naar veiligheidsindicatoren. Hoewel het gevoel van onveiligheid in eigen buurt onder bewoners van de opgeknapte brinken significant lager is dan onder hun buurtgenoten in de controlebrinken, laten de andere veiligheidskencijfers weinig significante effecten zien. In overeenstemming met de derde hypothese is het effect van het project de Unieke Brink in sterkere mate waarneembaar bij het fysieke en sociale domein van leefbaarheid dan bij het veiligheidsdomein. Aanvullend onderzoek is op dit gebied echter noodzakelijk.

Tot slot zijn er aanwijzingen gevonden dat het oordeel over de leefbaarheid en de herinrichting positief wordt beïnvloed door participatie van bewoners. Deelnemers aan de bijeenkomsten waar is gesproken over het ontwerp van de brinken, zijn positiever over de effecten van de herinrichting dan hun buurtgenoten die hieraan niet hebben deelgenomen. Voor een deel kan dit positieve effect worden verklaard door de rol van verblijfsduur: mensen die langer in de buurt wonen, hebben vaker geparticipeerd in het ontwerpproces én zij zijn optimistischer over de nieuwe inrichting.

6.2 Beperkingen en mogelijkheden voor vervolgonderzoek

Zoals in de analyses al een aantal malen is aangestipt, kan een zeker tijdseffect niet worden uitgesloten. Dit is onder meer zichtbaar bij het verschil in participatiepercentage tussen de eerste en tweede pilotbrinken. Bewoners zijn verhuisd naar een woning binnen of buiten de Wesselerbrink, andere mensen hebben hun plek ingenomen. Dit verhuisgedrag kan een mogelijke vertekening geven, omdat we niet weten waarom mensen zijn verhuisd. Niet ondenkbaar is dat juist de ontevreden bewoners de wijk hebben verlaten, waardoor de onderzoeksresultaten mogelijk een te optimistisch beeld van de werkelijkheid opleveren. Een aanvullende analyse van de motieven voor verhuisgedrag kan op dit punt meer duidelijkheid scheppen.

Een tijdseffect is ook waarneembaar als het gaat om de mening van bewoners over de ontwikkeling van de buurt. Het optimisme lijkt af te nemen, naarmate de herinrichting verder in het verleden ligt. Dit werpt de vraag op hoe lang de positieve effecten van het project de Unieke Brink aanhouden. Om dit vast te stellen zijn meer tijdreeksgegevens nodig, bijvoorbeeld in de vorm van paneldata, waarbij dezelfde bewoners op verschillende momenten na de herinrichting worden geïnterviewd (Babbie, 2010, pp. 109-110).

Een andere beperking van het onderzoek doet zich met name bij de veiligheidsindicatoren gelden. De analyse is gebaseerd op de perceptie die bewoners hebben van de veiligheid en criminaliteit in hun buurt. In hoeverre dit strookt met de feitelijke criminaliteit, kon niet worden gecontroleerd. De analyse kan worden uitgebreid door indicatoren uit politieregistraties te selecteren die inzicht verschaffen in de frequentie van verschillende vormen van criminaliteit en overlast. Hierbij zal in ogenschouw moeten worden genomen dat de bereidheid om aangifte te doen niet voor iedere bevolkingsgroep gelijk is.

De nadruk binnen dit onderzoek lag op de ontwikkeling van de leefbaarheid in de Wesselerbrink. Hoewel participatie in dit verband aan de orde is gesteld, is het mogelijk om dit onderwerp verder uit te diepen. Vragen die hierbij als leidraad kunnen dienen, zijn: welke factoren bepalen of bewoners deelnemen aan burgerparticipatieprocessen? Hoe wordt participatie door bewoners ervaren? Op welke wijze kunnen participatietrajecten worden verbeterd? Kwantitatieve data zoals die in dit onderzoek zijn gebruikt, kunnen daarvoor worden aangevuld met kwalitatieve – niet-numerieke – gegevens, bijvoorbeeld te verzamelen door diepte-interviews.

6.3 Relevantie voor beleidspraktijk

De uitkomsten van dit onderzoek zijn om verscheidene redenen relevant voor beleidsmakers. Uit de analyses komt duidelijk naar voren dat de Wesselerbrink, en Het Lang in het bijzonder, in een relatief slechte positie verkeert ten opzichte van de rest van Enschede. Dit rechtvaardigt de inzet van middelen ter verbetering van de leefbaarheid in deze wijk, zoals in de wijkenaanpak is gebeurd. Wesselerbrink-Noord is in 2010 geselecteerd als aandachtswijk (40+-wijk), waaruit een subsidie van € 2 miljoen is voortgekomen voor uitvoering van een sociaal-economisch programma (Terpstra, Van Veen, Van Bodegraven, & Pouw, 2010; Van Middelkoop, 2010; Woningcorporatie Domijn & Gemeente Enschede, 2011). Het uitblijven van vooruitgang in de leefbaarheidssituatie ten opzichte van 2006, zoals in dit onderzoek is geconstateerd, hoeft nog niet te betekenen dat het project de Unieke Brink geen succes heeft gehad. Deze tendens kan ook verband houden met externe factoren buiten het bereik van lokale beleidsmakers, niet in de laatste plaats de ontwikkeling van de economie. Positieve effecten van het project zijn wel waarneembaar wanneer de opnieuw ingerichte brinken worden vergeleken met de brinken die (nog) niet zijn opgeknapt. Dit zijn aanwijzingen dat de leefbaarheid in een wijk in positieve zin kan worden beïnvloed door de inzet van beleidsinstrumenten, zoals herinrichting in combinatie met bewonersparticipatie.

Literatuurlijst

- Andersen, H. T., & van Kempen, R. (2003). New trends in urban policies in Europe: evidence from the Netherlands and Denmark. *Cities*, 20(2), 77-86.
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
- Babbie, E. (2010). *The Practice of Social Research* (12th ed.). Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.
- Bolt, G., & Van Kempen, R. (2011). Successful mixing? Effects of urban restructuring policies in Dutch neighbourhoods. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 102(3), 361-368.
- de Hart, J., Knol, F., Maas-de Waal, C., & Roes, T. (2002). *Zekere banden - Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Klerk, L. A. (1995). Leefbaarheid: de conjunctuur van een planologisch begrip. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 47(9/10), 7-13.
- De Vocht, A. (2010). *Basisboek SPSS 18*. Utrecht: Bijleveld Press.
- De Weekkrant Enschede. (2011, 24 januari). Het Lang praat over Unieke Brink. Opgeroepen 11 mei, 2013, van <http://www.deweekkrant.nl/pages.php?page=1571921>
- Dekker, K., & van Kempen, R. (2004). Urban governance within the Big Cities Policy: Ideals and practice in Den Haag, the Netherlands. *Cities*, 21(2), 109-117.
- Denters, B., & Klok, P. J. (2010). Rebuilding Roombeek: Patterns of Citizen Participation in Urban Governance. *Urban Affairs Review*, 45(5), 583-607.
- Dijkstra, W., & Smit, J. (2005). *Onderzoek met vragenlijsten: Een praktische handleiding*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Edelenbos, J., & Klijn, E. H. (2006). Managing stakeholder involvement in decision making: A comparative analysis of six interactive processes in the Netherlands. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 417-446.
- Edelenbos, J., & Monnikhof, R. (1998). Naar een hybride democratie? Spanningen tussen interactieve beleidsvorming en het vertegenwoordigende stelsel. In J. Edelenbos & R. Monnikhof (Eds.), *Spanning in interactie. Een analyse van interactief beleid in lokale democratie* (pp. 11-48). Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- G32. (2013). Over het G32-stedennetwerk. Opgeroepen 27 mei, 2013, van <http://www.g32.nl/HOME>
- Gemeente Enschede. (2005). *Op weg naar de toekomst. Grote Steden Beleid Enschede 2005-2009*. Opgeroepen 25 mei 2013, van <http://www.grotestedenbeleid.nl/files/dossier.php5?id=343>
- Gemeente Enschede. (2006). Ed Wallinga geeft zaterdag startschot project de Unieke Brink. Opgeroepen 11 mei, 2013, van <http://www.enschede.nl/repository/01796/>

- Gemeente Enschede. (2013, 23 april). Feestelijke oplevering Unieke Brinken: woonomgeving in het Lang Noord klaar. Opgeroepen 11 mei, 2013, van <http://www.enschede.nl/repository/09366/>
- Gemeente Enschede. (Ongedateerd-a). *Beschrijving onderzoek en pilot de Unieke Brink*.
- Gemeente Enschede. (Ongedateerd-b). Wesselerbrink. Opgeroepen 11 mei, 2013, van <http://www.enschede.nl/wonen/stadsdelen/stadsdeelzuid/wesselerbrink/>
- Gemeente Enschede, & I&O Research. (2013, 1 mei). Buurtmonitor Enschede. Opgeroepen 11 mei, 2013, van <http://enschede.buurtmonitor.nl/>
- Gliem, J. A., & Gliem, R. R. (2003). *Calculating, Interpreting, and Reporting Cronbach's Alpha Reliability Coefficient for Likert-Type Scales*. Paper gepresenteerd op de Midwest Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis - A Global Perspective* (7th ed.). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson.
- Hooft van Huijsduijnen, J., Pikoleit, J., Willems, J., & Faessen, W. (2011). *Grotestedenbeleid 2005 t/m 2009: Eindmeting - monitor GSB III*. Delft: ABF Research.
- Kullberg, J. (2006). Investeren in een leefbare woonomgeving. In Sociaal en Cultureel Planbureau (Ed.), *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006* (pp. 365-408). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Leidelsemeijer, K., & Van Kamp, I. (2003). *Kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid: naar een begrippenkader en conceptuele inkadering*. Amsterdam/Bilthoven: RIGO Research en Advies/RIVM.
- Maas-de Waal, C., & Wittebrood, K. (2002). Sociale cohesie, fysieke buurtkenmerken en onveiligheid in de grotere steden. In J. De Hart (Ed.), *Zekere banden - Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (pp. 279-315). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Marsman, G., & Leidelsemeijer, K. (2001). *Leefbaarheid Schipholregio: meer dan geluid alleen*. Amsterdam: RIGO.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2004). *Samenwerken aan de Krachtige stad: Uitwerking van het stelsel Grotestedenbeleid 2005-2009 (GSB III)*. Opgeroepen 23 april 2013, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21062-116-b1.pdf>
- Ministerie van VROM. (2007). *Actieplan Krachtwijken: Van Aandachtswijk naar Krachtwijk*. Opgeroepen 23 april 2013, van <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2007/07/01/actieplan-krachtwijk-van-aandachtswijk-naar-krachtwijk.html>
- Ministerie voor Wonen, Wijken en Integratie. (Ongedateerd). Relatie tussen ISV en GSB? Opgeroepen 25 mei, 2013, van http://www.grotestedenbeleid.nl/fag/onderwerpen_gsb_iii_periode/fag_fysiek/433/
- Newman, P. W. G. (1999). Sustainability and cities: extending the metabolism model. *Landscape and Urban Planning*, 44(4), 219-226.

- Nicis Institute. (2009, 30 juli). Bewoners ontwerpen hun eigen wijk in Enschede. Opgeroepen 11 mei, 2013, van http://www.kiemnet.nl/Thema_s_en_dossiers/Werk_en_Wonen/Wonen_algemeen/Bewoners_ontwerpen_hun_eigen_wijk_in_Enschede
- Oosterwijk, H. G. M. (2004). Interactieve Beleidsvorming [opgenomen in reader Ontwerpen en Evalueren van Beleid]. Ongepubliceerd werkdokument. Universiteit Twente, Faculteit Management en Bestuur.
- Pacione, M. (1990). Urban liveability - A review. *Urban Geography*, 11(1), 1-30.
- Pacione, M. (2003). Urban environmental quality and human wellbeing—a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65(1–2), 19-30.
- Permentier, M., Kullberg, J., & Van Noije, L. (2013). *Werk aan de wijk - Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rhodes, R. A. W. (1997). *Understanding Governance*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Rhodes, R. A. W. (2007). Understanding Governance: Ten Years On. *Organization Studies*, 28(8), 1243-1264.
- RIGO Research en Advies. (2003). *Draaiboek enquête leefbaarheid en veiligheid: Richtlijnen en aanbevelingen*. Amsterdam: RIGO Research en Advies.
- Shadish, W. R., Cook, T. D., & Campbell, D. T. (2002). *Experimental and quasi-experimental designs for generalized causal inference*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Stadsdeel Enschede Zuid, & Stipo Consult. (2006). *Was ik maar een Brinker - Plan van aanpak Kultuurstraat Wesselerbrink (editie 2006/2007)*. Enschede: Gemeente Enschede.
- Stadsdeelmanagement Zuid. (2013). *Jaarplan 2013 Enschede Zuid*. Enschede: Gemeente Enschede.
- TC Tubantia. (2007, 4 december). Betere planning voor Unieke Brink. Opgeroepen 11 mei, 2013, van <http://www.tubantia.nl/regio/enschede/betere-planning-voor-unieke-brink-1.2448615>
- TC Tubantia. (2013, 24 april). 'Unieke Brinken' bijna klaar, of niet? Opgeroepen 11 mei, 2013, van <http://www.tubantia.nl/regio/enschede/unieke-brinken-bijna-klaar-of-niet-1.3784364>
- Terpstra, D., Van Veen, M., Van Bodegraven, S., & Pouw, L. (2010). *Eindadvies Commissie Budget 40+ wijken [Bijlage bij Kamerstuk TK, vergaderjaar 2009-2010, 30995, nr. 79]*. Den Haag.
- Toorman, D., & Exterkate, E. (2013, 12 februari). Evaluatieonderzoek De Unieke Brink. E-mailbericht.
- van Beckhoven, E., & van Kempen, R. (2003). Social effects of urban restructuring: A case study in Amsterdam and Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies*, 18(6), 853-875.
- Van Drielen, S. (2013, 17 mei). Interview gehouden met Sanne van Drielen, projectmedewerker Stadsdeelmanagement Zuid Enschede.

- Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., & De Hollander, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being: Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 65(1-2), 5-18.
- van Kempen, R., & Bolt, G. (2009). Social cohesion, social mix, and urban policies in the Netherlands. *Journal of Housing and the Built Environment*, 24(4), 457-475.
- Van Marissing, E., Bolt, G., & Van Kempen, R. (2006). Urban governance and social cohesion: Effects of urban restructuring policies in two Dutch cities. *Cities*, 23(4), 279-290.
- Van Middelkoop, E. (2010). *Brief van de Minister voor Wonen, Wijken en Integratie [TK, vergaderjaar 2009-2010, 30995, nr. 79]*.
- Veenhoven, R. (1996). Happy life-expectancy - A comprehensive measure of quality-of-life in nations. *Social Indicators Research*, 39(1), 1-58.
- Wittebrood, K., & Van Dijk, T. (2007). *Aandacht voor de Wijk: Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Woningcorporatie Domijn, & Gemeente Enschede. (2011). *Uitwerking koerswijziging Sociaal Economisch Programma Wesselerbrink Noord (Door noaberschap op eigen kracht vooruit!)*.
- Woningcorporatie Domijn, & Sacon. (2006). *Stedenbouwkundig Masterplan - Enschede Wesselerbrink Noord April 2006*. Enschede: Woningcorporatie Domijn.

Bijlagen

1 Lijst van illustraties

Figuren

Figuur 1: Enschede-Zuid	8
Figuur 2: Aantal inwoners met een niet-Westerse etniciteit (%), 1 januari 2013.....	10
Figuur 3: Sociale indicatoren, naar woongebied, 1 januari 2012.....	10
Figuur 4: Beelden van het opleveringsfeestje op de Nutterbrink, 24 april 2013.....	13
Figuur 5: SCP-model leefbaarheid.....	19
Figuur 6: Domeinen van leefbaarheid.....	20
Figuur 7: Kencijfers leefbaarheid.....	21
Figuur 8: Geselecteerde domeinen van leefbaarheid.....	22
Figuur 9: Onderzoeksopzet (quasi-experimenteel pre-test/post-test design).....	31
Figuur 10: Overzicht experimentele en controlebrinken.....	32
Figuur 11: Individuele woonbeleving.....	39
Figuur 12: Fysieke kwaliteit/perceptie verloedering.....	40
Figuur 13: Sociale kwaliteit van de woonomgeving.....	41
Figuur 14: Perceptie van overlast.....	42
Figuur 15: Algemene evaluatie buurt.....	43
Figuur 16: Rapportcijfer woonomgeving.....	44
Figuur 17: Tevredenheid voorzieningen.....	46
Figuur 18: Tevredenheid voorzieningen (gemiddelde scores).....	47
Figuur 19: Onveiligheidsgevoelens (algemeen).....	48
Figuur 20: Onveiligheidsgevoelens (eigen buurt).....	49
Figuur 21: Perceptie van vermogensdelicten.....	50
Figuur 22: Perceptie van dreiging.....	51
Figuur 23: Medeverantwortelijkheid voor de buurt.....	52
Figuur 24: Gehechtheid aan de buurt.....	53
Figuur 25: Verwachte ontwikkeling van de buurt.....	54
Figuur 26: Ontwikkeling buurt verleden en toekomst.....	55
Figuur 27: Perceptie van drugsoverlast, 2013.....	56

Tabellen

Tabel 1: Participatieladder: van informeren tot meebeslissen.....	15
Tabel 2: Definities van leefbaarheid (liveability).....	17
Tabel 3: Liveability en environmental quality of life.....	18
Tabel 4: Effecten van herstructurering op sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid, naar type ingreep.....	26
Tabel 5: Ouderdom woningvoorraad Wesselerbrink en Enschede, 2011.....	31
Tabel 6: Vergelijkbaarheid experimentele en controlebrinken, naar populatiekenmerken, 2013.....	33
Tabel 7: Details steekproeftrekking en respons (4 juni 2013).....	33
Tabel 8: Representativiteit steekproef ten opzichte van populatie, naar verschillende kenmerken...	34
Tabel 9: Frequentieverdeling respondenten L&V-onderzoek naar buurt, 2006.....	35
Tabel 10: Aantal respondenten per buurt.....	37
Tabel 11: F-toets individuele woonbeleving.....	39
Tabel 12: F-toets fysieke kwaliteit/perceptie verloedering.....	40
Tabel 13: F-toets sociale kwaliteit van de woonomgeving.....	41
Tabel 14: F-toets perceptie overlast.....	42

Tabel 15: F-toets algemene evaluatie buurt	44
Tabel 16: F-toets rapportcijfer woonomgeving.....	44
Tabel 17: Kruskal-Wallistoets rapportcijfer woonomgeving	45
Tabel 18: F-toets tevredenheid voorzieningen	46
Tabel 19: Chi-kwadraattoets onveiligheidsgevoelens (algemeen).....	48
Tabel 20: Chi-kwadraattoets onveiligheidsgevoelens (eigen buurt).....	49
Tabel 21: F-toets perceptie van vermogensdelicten.....	50
Tabel 22: F-toets perceptie van dreiging.....	51
Tabel 23: F-toets perceptie van dreiging (na log-transformatie)	52
Tabel 24: Chi-kwadraattoets medeverantwoordelijkheid	52
Tabel 25: Chi-kwadraattoets gehechtheid aan de buurt	53
Tabel 26: Chi-kwadraattoets ontwikkeling buurt.....	54
Tabel 27: Scoreverdeling ontwikkeling buurt.....	54
Tabel 28: F-toets ontwikkeling buurt	55
Tabel 29: Vergelijking kencijfers Het Lang	58
Tabel 30: Beoordeling leefbaarheid, uitgesplitst naar participatie en type brink	62
Tabel 31: Regressiemodel beoordeling leefbaarheid.....	63
Tabel 32: Participatie naar verblijfsduur in buurt	63
Tabel 33: Schaalanalyse (Cronbachs α)	76
Tabel 34: Perceptie van drugsoverlast per brink, 2013.....	77

2 Overzicht kencijfers

Kencijfer	Items/vragen	Waarden
1 Individuele woonbeleving	1. De indeling van de woning waarin ik woon is geschikt. 2. De woning waarin ik woon is te klein. 3. De woning waarin ik woon is slecht onderhouden. 4. De woning waarin ik woon ademt een goede sfeer uit.	Schaal met K2 0 = slecht; 10 = goed
2 Rapportcijfer voor de eigen woning		Cijfer 1-10 Schaal met K1 0 = slecht; 10 = goed
3 Fysieke kwaliteit van de woonomgeving (perceptie van verloedering)	1. Bekladding van muren en/of gebouwen. 2. Vernieling van telefooncellen, bus- of tramhokjes. 3. Rommel op straat. 4. Hondenpoep op straat.	Schaal 0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend
4 Sociale kwaliteit van de woonomgeving (sociale cohesie)	1. De mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks. 2. De mensen gaan in deze buurt op een prettige manier met elkaar om. 3. Ik woon in een gezellige buurt waar veel saamhorigheid is. 4. Ik voel mij thuis bij de mensen die in deze buurt wonen.	Schaal 0 = slecht; 10 = goed
5 Perceptie van buurtproblemen – overlast	1. Vormen van geluidsoverlast. 2. Overlast van groepen jongeren. 3. Overlast door omwonenden.	Schaal 0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend
6 Algemene evaluatie van de buurt	1. De mensen in deze buurt blijven hier graag wonen. 2. Het is vervelend om in deze buurt te wonen. 3. Als het maar enigszins mogelijk is ga ik uit deze buurt verhuizen. 4. Als je in deze buurt woont heb je het goed getroffen. 5. Buurt prettig om in te wonen.	Schaal 0 = slecht; 10 = goed
7 Rapportcijfer voor de woonomgeving		Cijfer 1-10
8 Tevredenheid voorzieningen	1. Winkels voor de dagelijkse boodschappen. 2. Speelmogelijkheden voor kinderen. 3. Straatverlichting. 4. Groenvoorzieningen.	Schaal 0 = zeer ontevreden; 10 = zeer tevreden

Kencijfer	Items/vragen	Waarden
	5. Openbaar vervoer. 6. Onderhoud van de wegen en fietspaden. 7. Basisonderwijs. 8. Voorzieningen voor jongeren.	
9 Onveiligheidsgevoelens	1. Voelt u zich wel eens onveilig? 2. Voelt u zich vaak, soms, of zelden onveilig? 3. Voelt u zich wel eens onveilig in uw eigen buurt?	% respondenten dat zich wel eens onveilig voelt (in eigen buurt) % respondenten dat zich vaak, soms of zelden onveilig voelt
10 Slachtofferschap	<i>Niet aanwezig in vragenlijst 2013</i>	
11 Perceptie van buurtproblemen – vermogensdelicten	1. Fietsendiefstal. 2. Diefstal uit auto's. 3. Beschadiging of vernieling aan auto's en diefstal vanaf auto's, bijvoorbeeld wielodoppen etc. 4. Inbraak in woningen.	Schaal 0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend
12 Perceptie van buurtproblemen – dreiging	1. Bedreiging. 2. Dronken mensen op straat. 3. Vrouwen en mannen die op straat worden lastig gevallen. 4. Gewelddelicten. 5. Drugsoverlast. 6. Tasjesroof.	Schaal 0 = weinig voorkomend; 10 = vaak voorkomend
13 Medeverantwortelijkheid voor buurt	1. Voelt u zich medeverantwoordelijk voor de leefbaarheid in uw buurt?	% respondenten dat zich medeverantwoordelijk voelt voor de buurt
14 Gehechtheid aan de buurt	1. Bent u zeer gehecht, gehecht, niet gehecht of helemaal niet gehecht aan uw buurt?	% respondenten dat (zeer) gehecht is aan de buurt
15 Verwachte ontwikkeling van de buurt	1. Denkt u dat de buurt waarin u woont de komende jaren vooruit of achteruit zal gaan?	% respondenten dat verwacht dat de buurt vooruit/achteruit zal gaan.
16 Gehechtheid aan de stad	<i>Niet aanwezig in vragenlijst 2013</i>	
17 Verwachte ontwikkeling van de stad	<i>Niet aanwezig in vragenlijst 2013</i>	

3 Schaalconstructies

Een groot aantal kencijfers uit het L&V-onderzoek zijn schaalconstructies, waarbij meerdere items worden samengevoegd tot één schaal (paragraaf 3.2). In het oorspronkelijke draaiboek (RIGO Research en Advies, 2003) worden alleen schaalwaarden berekend, wanneer een respondent op alle items een valide antwoord heeft gegeven. Als een schaal bijvoorbeeld uit vijf items bestaat, krijgt een respondent geen schaalscore wanneer hij bij één item geen antwoord heeft gegeven. Omdat hierdoor minder respondenten in de analyses worden meegenomen, is besloten om een andere methode toe te passen. De schalen worden berekend via de procedure MEANS. Hiervoor geldt dat maximaal één ontbrekend item per schaal is toegestaan. Dit voorkomt dat een respondent een schaalscore krijgt, ook al heeft hij bijvoorbeeld vier van de vijf items niet ingevuld. Een voorbeeld van een schaalberekening is hieronder gegeven. In het geval van kencijfer 8 (tevredenheid voorzieningen) is de eis van 1 ontbrekende waarde versoepeld. Omdat deze schaal is opgebouwd uit 8 items, zijn 2 ontbrekende waarden toegestaan.

Voorbeeld schaalberekening K4: sociale kwaliteit van de woonomgeving

1. De mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks (V005A).
2. De mensen gaan in deze buurt op een prettige manier met elkaar om (V005B).
3. Ik woon in een gezellige buurt waar veel saamhorigheid is (V006D).
4. Ik voel mij thuis bij de mensen die in deze buurt wonen (V006E).

Antwoordcategorieën: 1 = helemaal mee eens, 2 = mee eens, 3 = niet eens-niet oneens, 4 = mee oneens, 5 = helemaal mee oneens, 8 = weet niet/geen mening.

Her codering van items

RECODE V005B (1=4) (2=3) (3=2) (4=1) (5=0) (ELSE=SYSMIS) INTO V005B_HC.

RECODE V006D (1=4) (2=3) (3=2) (4=1) (5=0) (ELSE=SYSMIS) INTO V006D_HC.

RECODE V006E (1=4) (2=3) (3=2) (4=1) (5=0) (ELSE=SYSMIS) INTO V006E_HC.

RECODE V005A (1=0) (2=1) (3=2) (4=3) (5=4) (ELSE=SYSMIS) INTO V005A_HC. *(negatief geformuleerd)*

Constructie schaal (0 = slecht; 10 = goed)

COMPUTE K4b=MEAN.3(V005A_HC,V005B_HC,V006D_HC,V006E_HC) * (10 / 4).

VARIABLE LABELS K4b 'K4b: de sociale kwaliteit van de woonomgeving'.

EXECUTE.

Ter beoordeling van de interne consistentie is voor elke schaal een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd. Hoe hoger de waarde van Cronbachs α , des te groter is de interne consistentie van de schaal. In het algemeen wordt gestreefd naar een minimale waarde van 0,70. Deze ondergrens kan worden teruggebracht tot 0,60 in exploratief onderzoek (Gliem & Gliem, 2003; Hair, et al., 2010, p. 125). De schaalconstructies voor de kencijfers laten in de meeste gevallen acceptabele waarden voor Cronbachs α zien (tabel 33). Een uitschieter naar beneden is kencijfer 1 met een waarde van 0,492 in 2013. Door het toevoegen van een item (rapportcijfer woning) kan Cronbachs α worden verhoogd tot een nog enigszins acceptabele waarde van 0,585. Voor kencijfer 8 is Cronbachs α gelijk aan 0,514 (2006). Hier is geen verbetering mogelijk door een item toe te voegen of te verwijderen. Omdat in

2013 wel een aanvaardbare waarde wordt bereikt (0,695), wordt kencijfer 8 als schaalconstructie geïnterpreteerd, zij het met de nodige voorzichtigheid.

Tabel 33: Schaalanalyse (Cronbachs α)

Kencijfer	Cronbachs α (2006)	Cronbachs α (2013)	Aantal items
K1: individuele woonbeleving	0,647	0,492	4
K1 en 2: individuele woonbeleving (met rapportcijfer voor de eigen woning)	0,711	0,585	5
K3: de fysieke kwaliteit van de woonomgeving	0,599	0,693	4
K4: de sociale kwaliteit van de woonomgeving	0,762	0,771	4
K5: perceptie van buurtproblemen - overlast	0,607	0,782	3
K6: algemene evaluatie van de buurt	0,799	0,868	5
K8: tevredenheid voorzieningen	0,514	0,695	8
K11: perceptie van buurtproblemen - vermogensdelicten	0,727	0,761	4
K12: perceptie van buurtproblemen - dreiging	0,71	0,81	6
Effect herinrichting (alleen voor experimentele brinken)	n.v.t.	0,862	5

4 Drugsoverlast: scores per brink

Bewoners konden aangeven of drugsoverlast volgens hen vaak, soms of (bijna) nooit voorkwam. De scoreverdeling is zodanig, dat een lage score duidt op weinig overlast (0 = [bijna] nooit; *minimum*) en een hoge score verwijst naar een sterke mate van overlast (2 = vaak; *maximum*) (tabel 34).

Tabel 34: Perceptie van drugsoverlast per brink, 2013

Brink	Gemiddelde score	N
Albergenbrink	0,7	10
Hasselobrink	0,64	14
Lemselobrink	0,64	14
Tilligtebrink	0,62	13
Nutterbrink	0,6	5
Haarlebrink en Dulderbrink	0,56	18
Rossumbrink	0,5	10
Berghuizenbrink	0,5	10
Volthebrink	0,5	10
Saasveldbrink	0,5	10
Eppenzolderbrink	0,5	8
Tubbergenbrink	0,44	9
Hezingenbrink	0,42	12
Geesterenbrink	0,4	10
Manderbrink	0,38	8
Vassebrink	0,33	9
Ootmarsumbrink	0,3	10
Langelobrink	0,29	7
Agelobrink	0,25	8
Reutumbrink en Fleringenbrink	0,25	4
Eulebrink	0,22	9
Honesbrink	0,2	5
Stepelobrink	0,15	13
Lattropbrink	0,15	13
Totaal	0,44	239